

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

भाग पाच

वर्ष ३, अंक १] गुरुवार ते बुधवार, जुलै २४-३०, २०१४/श्रावण २-८, शके १९३६ [पृष्ठे ७६, किंमत : रुपये ५-००

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानसभेत व महाराष्ट्र विधानपरिषदेत सादर केलेली विधेयके.
पुढील विधेयके, दुरुस्त्या इत्यादी असाधारण राजपत्र म्हणून त्यांच्यासमोर दर्शविलेल्या दिनांकांना प्रसिद्ध झालेली
आहेत :—

१२

शुक्रवार, एप्रिल ५, २०१३/चैत्र १५, शके १९३५

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

महाराष्ट्र विधानसभेत दिनांक ५ एप्रिल २०१३ रोजी पुरःस्थापित करण्यात आलेले खालील विधेयक महाराष्ट्र
विधानसभा नियम ११६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे :—

L. A. BILL No. XXXVII OF 2012.

A BILL

TO REGULATE AND ADMINISTER POLICE SERVICE OF
THE STATE OF MAHARASHTRA AND FURTHER TO
REPLACE THE BOMBAY POLICE ACT OF 1951, IN ITS
APPLICATION.

सन २०१२ चे विधानसभा विधेयक क्रमांक ३७.

मुंबई पोलीस अधिनियम, १९५१ निरसित करून त्याऐवजी महाराष्ट्र राज्यातील पोलीस
सेवेचे नियमन व प्रशासन करण्यासाठी विधेयक.

ज्याअर्थी, लोकांच्या नागरी, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अधिकारांचे
रक्षण करणे तसेच मानवी हक्कांची जपणूक व त्या प्रति आदर राखणे हे लोकशाहीचे प्राथमिक
मूल्य आहे;

आणि ज्याअर्थी, अल्पसंख्याकांसह दुर्बल घटकांचे संरक्षण करणारी व नागरिकांच्या
आकांक्षांना प्रतिसाद देणारी कार्यक्षम व भेदभाव न करणारी पोलीस यंत्रणा निर्माण करणे,
ही राज्याची सांविधानिक जबाबदारी आहे;

(१)

आणि ज्याअर्थी, अशा पद्धतीने कार्य करण्यासाठी पोलीस दल व्यावसायिक दृष्टीकोन बाळगणारे, कार्यप्रवण, कोणत्याही प्रकारच्या प्रभावांपासून मुक्त व अधिनियमास उत्तरदायी असणे आवश्यक आहे;

आणि ज्याअर्थी, राज्याची पोलीसी देखरेख आणि सुरक्षा यांची उद्भवणारी आव्हाने, अत्यावश्यक सुशासन आणि मानवी हक्कांप्रती आदर या बाबी विचारात घेता पोलीसांची भूमिका, त्यांची कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या यांची नव्याने व्याख्या करणे इष्ट आहे;

आणि ज्याअर्थी, कार्यक्षमतेने, प्रभावीपणे, लोक-मित्रांच्या भावनेने प्रतिसाद देणारे दल म्हणून कार्य करण्यासाठी पोलीसांना सक्षम करणे आवश्यक आहे; **त्याअर्थी**, आता मुंबई पोलीस अधिनियम, १९५१ निरसित करून त्याऐवजी कालानुरूप पोलीस दलाची स्थापना व व्यवस्थापन यासाठी भारतीय गणराज्याच्या त्रेसष्टाव्या वर्षी, याद्वारे, पुढील अधिनियम करण्यात येत आहे :—

प्रकरण - एक

प्रारंभिक माहिती

- संक्षिप्त नाव, व्याप्ती व प्रारंभ. १. (१) या अधिनियमास महाराष्ट्र पोलीस अधिनियम, २०१२ असे म्हणावे.
(२) तो, राज्य शासन, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे नेमून देईल अशा दिनांकास अंमलात येईल.
(३) तो संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यास लागू असेल.
- व्याख्या. २. (१) या अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर—
(क) “अधिनियम” याचा अर्थ महाराष्ट्र पोलीस अधिनियम, २०१२;
(ख) “गुरेढोरे ” याचा अर्थ गायी, म्हशी, हत्ती, उंट, घोडे, गाढव, खेचरे, मेंढ्या, शेळ्या, डुकरे यांचा समावेश होतो;
(ग) “आंतरिक कार्ये ” याचा अर्थ सार्वभौम राज्याची यंत्रणा म्हणून पोलीसांनी पार पाडावयाची कार्ये जसे अटक, झडती, जप्ती, गुन्ह्यांचा तपास, जमाव ताब्यात ठेवणे आणि संबंधित कार्ये;
(घ) “ सायबर गुन्हे ” याचा अर्थ सायबर जगतात गुन्हेगारी उद्देशाने केलेली कोणतीही कृती;
(च) “ सायबर जगत ” याचा अर्थ भासमान (व्हर्च्युअल) वातावरण जेथे दोन संगणकांमध्ये इलेक्ट्रॉनिकीय संवाद साधला जातो;
(छ) “ मुख्य कार्यालयीन कंपनी ” याचा अर्थ कोणत्याही सशस्त्र पोलीस दलाची प्रशासकीय व इतर कार्ये पार पाडणारी पलटण;

(ज) “उठाव ” याचा अर्थ राजकीय उद्देशाने, ज्यामध्ये भारताच्या हद्दीतून विशिष्ट भूभाग विलग करण्याच्या प्रयत्नांचा समावेश होतो, राज्याविरोधात विशिष्ट गटाने दिलेला सशस्त्र लढा;

(झ) “अंतर्गत सुरक्षा ” याचा अर्थ, विनाशकारी आणि राष्ट्रविरोधी बलांकडून राज्यातील अंतर्गत एकात्मतेचे आणि सार्वभौमत्वाचे संरक्षण करणे;

(ट) “सैनिकी कारवाया ” यामध्ये विशिष्ट गटाने राजकीय उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी अंगिकारलेल्या हिंसक कारवाया, ज्यामध्ये स्फोटके, ज्वालाग्रही पदार्थ, अग्नी शस्त्र वा इतर प्राणघातक शस्त्रांचा वा धोकादायक पदार्थांचा वापर होतो, यांचा समावेश होतो;

(ठ) “बीन-आंतरिक कार्ये ” म्हणजे आंतरिक म्हणून व्याख्या न केली गेलेली कार्ये;

(ड) “संघटीत गुन्हे ” यामध्ये अनेक व्यक्तींनी एकत्र येऊन (जाळे विणून) बेकायदेशीर फायदे, ज्यामध्ये आर्थिक बाबींचा समावेश होतो, मिळविण्याच्या सामायिक उद्देशाने हिंसक वा अन्य मार्गाने तसेच हिंसेची भीती दाखवून वा मानवी शरीरास अपायकारक ठरेल, अशा पद्धतीने केलेल्या गुन्द्यांचा समावेश होतो;

(ढ) “करमणुकीचे किंवा मनोरंजनाचे सार्वजनिक स्थान ” यामध्ये राज्य शासनाने अधिसूचित केलेल्या ठिकाणांचा व बाबींचा समावेश होतो;

(ण) “पोलीस जिल्हा ” याचा अर्थ सदर अधिनियमाच्या कलम १० अन्वये अधिसूचित केलेला व महसुली जिल्ह्यापेक्षा वेगळा असू शकेल असा भौगोलिक प्रदेश;

(त) “पोलीस अधिकारी ” याचा अर्थ या अधिनियमान्वये घटित झालेल्या महाराष्ट्र पोलीस सेवा यांचा कोणताही सदस्य;

(थ) “विहीत ” याचा अर्थ या अधिनियमांतर्गत विहित केलेले;

(द) “सार्वजनिक जागा ” याचा अर्थ सार्वजनिक इमारती, स्मारके आणि त्यांच्या आजुबाजूची जागा, तसेच पाणी काढण्यासाठी, धुण्यासाठी, स्नानासाठी किंवा मनोरंजनासाठी वापरण्यात येणाऱ्या व लोकांना जाण्यास मोकळीक असणाऱ्या कोणत्याही जागा;

(ध) “विनियम ” याचा अर्थ सदर अधिनियमांतर्गत करण्यात आलेले विनियम;

(न) “नियम ” याचा अर्थ सदर अधिनियमांतर्गत करण्यात आलेले नियम;

(प) “सेवा कंपनी ” याचा अर्थ नागरी पोलिसांना साहाय्यभूत म्हणून कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी किंवा इतर कार्ये पार पाडण्यासाठी प्रतिनियुक्त केलेल्या राज्य सशस्त्र पोलीस दल आणि जिल्हा सशस्त्र पथकांच्या तुकड्या/शाखा;

(फ) “सेवा ” याचा अर्थ सदर अधिनियमांतर्गत निर्माण केलेली पोलीस सेवा;

(ब) “रस्ता” यामध्ये कोणताही महामार्ग, पूल आणि बांधावरचा मार्ग, सेतुमार्ग, कमान, घाट किंवा धक्का किंवा कोणतीही सडक, गल्ली, पाऊलवाट, चव्हाटा, चौक जेथे लोकांना जाण्यायेण्याची मोकळीक असेल अशी कोणतीही आळी किंवा वाट, मग ती रहदारीची असो किंवा नसो, यांचा समावेश होतो;

(भ) “दुय्यम अधिकारी किंवा पद” याचा अर्थ सहाय्यक किंवा उप अधीक्षकाच्या खालच्या दर्जाचे पोलीस दलातील पद वा त्या पदावरील व्यक्ती;

(म) “दहशतवादी कारवाई” याचा अर्थ अधिनियमाने स्थापन केलेले सरकार उलथवून टाकण्यासाठी किंवा भारताच्या सार्वभौमत्त्वाला, सुरक्षेला, एकात्मतेला किंवा एकतेला धोका पोहोचविण्यासाठी किंवा लोकांच्या मनात भीती निर्माण करण्यासाठी किंवा लोकांचे वा मालमत्तेचे नुकसान करण्यासाठी किंवा मृत्यू घडवून आणण्यासाठी केलेले किंवा/तसेच भौतिक, रासायनिक, तांत्रिक, आण्विक, जैविक शस्त्रांचा किंवा इतर कोणत्याही प्राणघातक शस्त्राचा, स्फोटकांचा वापर करून एखाद्या व्यक्तीने वा समुहाने केलेले कोणतेही कृत्य.

(२) ज्यांची विशेषत्वाने व्याख्या केलेली नाही अशा सदर अधिनियमात वापरण्यात आलेल्या कोणत्याही संज्ञा वा शब्द यांना मुख्य खंड अधिनियम, १८९७ (जनरल क्लॉजेस कायदा), भारतीय दंड संहिता, १८६० व फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ मध्ये असल्याप्रमाणे अर्थ असेल.

प्रकरण-२

पोलीस सेवेची रचना व प्रस्थापना

३. (१) संपूर्ण राज्यासाठी एकच पोलीस सेवा किंवा पोलीस दल असेल.

एक पोलीस दल.

(२) पोलीस दलातील सदस्यांची विशेष पोलीस दले किंवा शाखांसह राज्यातील कोणत्याही पोलीस सेवा शाखेत बदली होऊ शकेल.

४. सदर अधिनियमातील तरतुदींना अधिन राहून,

पोलीस दलाची रचना.

(१) पोलीस सेवेमध्ये नागरी पोलीस, सशस्त्र राखीव पोलीस तसेच गुप्त वार्ता सेवा, रेल्वे पोलीस, वाहतूक पोलीस, राज्य गुन्हे अन्वेषण, वन पोलीस, किनारा पथके, प्रशिक्षण, कल्याण, माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञान, अंतर्गत सुरक्षा, आकस्मिकता प्रतिसाद पथके आणि राज्य शासनास वेळोवेळी आवश्यक वाटतील अशा विशेष शाखांचा समावेश होईल.

(२) जनगणना तसेच प्रक्षेपित लोकसंख्या यांच्या आधारे दर पाच वर्षांनी राज्य सरकार विविध पदांवरील पोलीस अधिकारी व कर्मचारी यांची संख्या निश्चित करेल. अस्तित्वात असलेली कायदा व सुव्यवस्थेची स्थिती, सर्व संबंधित घटक लक्षात घेऊन तसेच लोकसंख्या व पोलीस यांचेतील राज्य शासनाने स्वीकारलेल्या विशिष्ट गुणोत्तराच्या आधारे पोलिसांचे संख्याबळ निश्चित केले जाईल. राज्य शासन दर पाच वर्षांनी यासंदर्भातील अधिसूचना प्रसिद्ध करेल.

- (३) पोलीस दलामध्ये लैंगिक व धार्मिक समानतेसह सर्व घटकांचे योग्य प्रतिनिधित्व असेल.
- (४) राज्य शासनाने आपल्या इतर विभागांसाठी स्वीकारलेल्या आरक्षणाच्या धोरणा आधारे पोलीस दलातील नियुक्त्या व नेमणूका केल्या जातील.
- (५) वेळोवेळी विहित केलेल्या नियमांनुसार पोलिसांचे पगार, भत्ते, सुविधा व कामाच्या अटी व शर्ती असतील व ते पोलिसांच्या कामाच्या दुष्कर स्वरूपास न्याय देणारे असतील.
- (६) पोलीस सदा सर्व काळ विहित केल्यानुसार नैतिक व प्रामाणिक आचरण ठेवतील तसेच नागरिकांच्या कायदेशीर गरजांना प्रतिसाद देतील व अधिनियमास उत्तरदायी राहतील.

५. (१) पोलीस महासंचालक हा पोलीस दलाचा प्रशासकीय प्रमुख असेल. तो राज्याचा गृहमंत्री तसेच राज्य सुरक्षा आयोगास उत्तरदायी असेल. पोलीस दलाची श्रेणीय रचना.

(२) पोलीस महासंचालक तसेच राज्य सुरक्षा आयोगासोबत सल्ला मसलत करून राज्य शासन पोलीस महासंचालकास सहाय्य करण्यासाठी आवश्यक तेवढ्या अतिरिक्त पोलीस महासंचालकांची नियुक्ती करील. अतिरिक्त पोलीस महासंचालक पोलीस महासंचालकास जबाबदार असतील.

(३) या अधिनियमाच्या कलम ४ (१) मध्ये नमूद केलेले विविध झोन व शाखा यांचे नेतृत्व पोलीस महानिरीक्षक करतील. पोलीस महासंचालकाने आपल्या आदेशात नमूद केल्याप्रमाणे पोलीस महानिरीक्षक अतिरिक्त पोलीस महासंचालकांच्या माध्यमातून पोलीस महासंचालकास जबाबदार राहतील.

(४) पोलीस उप महानिरीक्षक पोलीस क्षेत्राचे (रेंज) प्रशासकीय प्रमुख असतील व ते संबंधित पोलीस महानिरीक्षकांना जबाबदार असतील.

(५) पोलीस अधीक्षक व आयुक्त हे अनुक्रमे जिल्हा व शहरांचे प्रशासकीय प्रमुख असतील. त्यांना सहाय्य करण्यासाठी सहाय्यक पोलीस अधीक्षक व सहाय्यक आयुक्तांच्या नियुक्त्या केल्या जातील. पोलीस अधीक्षक संबंधित पोलीस उप महानिरीक्षकांना जबाबदार असतील. पोलीस महासंचालकाने आपल्या आदेशात नमूद केल्यानुसार पोलीस आयुक्त अतिरिक्त पोलीस महासंचालकांच्या माध्यमातून पोलीस महासंचालकास जबाबदार राहतील.

पोलीस उपमहानिरीक्षक वा त्यावरील दर्जाचा अधिकारी पोलीस आयुक्त म्हणून नियुक्त केला जावून शकेल. संबंधित शहराची लोकसंख्या तसेच पोलिसी कामाची व्याप्ती व गुंतागुंत लक्षात घेऊन यासंदर्भातील निर्णय घेतला जाईल.

(६) राज्य शासन, राज्य सुरक्षा आयोग व पोलीस महासंचालक यांचेसोबत सल्लामसलत करून पोलीस अधीक्षक व पोलीस आयुक्त यांना सहाय्य करण्यासाठी संबंधित जिल्हा व शहराच्या विशेष गरजा लक्षात घेऊन आवश्यक तेवढ्या अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक व अतिरिक्त पोलीस आयुक्तांची नियुक्ती करील. जिल्हा स्तरावर विशेष पोलीस सेवांचे नेतृत्व सदर अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक व अतिरिक्त पोलीस आयुक्त करतील.

सशस्त्र राखीव दलाचे नेतृत्व करणाऱ्या अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक व अतिरिक्त पोलीस आयुक्त यांना समादेशक (कमान्डन्ट) असे संबोधले जाईल.

अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक व अतिरिक्त पोलीस आयुक्त अनुक्रमे संबंधित पोलीस अधीक्षक व पोलीस आयुक्त यांना जबाबदार असतील. या दर्जाचा अधिकारी जिल्हा वा शहर स्तरावर ज्या विशेष पोलीस सेवेचे नेतृत्व करीत असेल त्याचेशी संबंधित पोलीस महानिरीक्षक किंवा पोलीस उपमहानिरीक्षकास, यथास्थिती जबाबदार राहिल.

(७) पोलीस उप अधीक्षक किंवा पोलीस उपायुक्त उप-विभागाचे नेतृत्व करतील. पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त यांच्या आदेशात नमूद केल्यानुसार ते अतिरिक्त पोलीस आयुक्त किंवा पोलीस आयुक्त किंवा अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस अधीक्षक यांना जबाबदार राहतील.

उप-विभागीय स्तरावर सशस्त्र दलाचे नेतृत्व करणारा पोलीस उप अधीक्षक व पोलीस उपायुक्त स्तरावरील अधिकाऱ्यास उप समादेशक (डेप्युटी कमान्डन्ट) असे संबोधले जाईल.

(८) सहाय्यक पोलीस अधीक्षक किंवा सहाय्यक पोलीस आयुक्त परिमंडळाचे (सर्कल) नेतृत्व करतील. सशस्त्र दलातील या दर्जाच्या अधिकाऱ्यास सहाय्यक समादेशक (असिस्टंट कमान्डन्ट) असे संबोधले जाईल. सदर अधिकारी आपल्या तात्काळ वरिष्ठास जबाबदार राहतील.

परिमंडळाचे नेतृत्व करण्यासाठी वरिष्ठ पोलीस निरीक्षकाची नियुक्ती केली जाऊ शकेल.

(९) सहाय्यक पोलीस अधीक्षक व सहाय्यक पोलीस आयुक्त यांच्या खालोखाल पोलीस दलाच्या श्रेणीय रचनेमध्ये उतरत्या क्रमाने पुढील पदांचा समावेश असेल; पोलीस निरीक्षक, पोलीस उपनिरीक्षक, पोलीस अधिकारी-वर्ग १, पोलीस अधिकारी-वर्ग २. उपरोक्त अधिकारी/कर्मचारी सहाय्यक पोलीस उप अधीक्षक व सहाय्यक पोलीस उपायुक्त यांनी आपल्या आदेशात नमूद केल्यानुसार संबंधित अधिकाऱ्यास जबाबदार राहतील.

(१०) या अधिनियमात नमूद केलेली कर्तव्ये प्रभावीपणे पार पाडण्यासाठी तसेच विविध स्तरावरील पोलीस कार्यालयांना प्रभावीपणे कार्य करता येण्यासाठी पोलीस महासंचालक राज्य शासनाच्या सल्ल्याने विविध स्तरांवर आवश्यक तेवढी पदे निर्माण करू शकेल.

(११) प्रत्येक गावाच्या स्तरावर पोलिसांना सहाय्य करण्यासाठी पोलीस पाटील नियुक्त केले जातील. पोलीस अधीक्षकांद्वारे त्यांच्या नियुक्त्या केल्या जातील.

पोलीस दलाची
भौगोलिक
रचना.

६. (१) राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्ला मसलत करून अधिसूचनेद्वारे राज्याचे संपूर्ण भौगोलिक क्षेत्र एक किंवा त्यापेक्षा अधिक झोन मध्ये विभागेल. प्रत्येक झोनमध्ये दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक पोलीस क्षेत्रांचा (रेंज) समावेश असेल. झोनचे नेतृत्व पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचा अधिकारी करेल व त्याचे सदर झोनच्या पोलीस प्रशासनावर संनियंत्रण असेल व तो थेट पोलीस महासंचालकास जबाबदार राहिल.

(२) राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्ला मसलत करून अधिसूचनेद्वारे आवश्यक तेवढ्या संख्येने क्षेत्रांची (रेंजची) निर्मिती करेल. प्रत्येक रेंजमध्ये दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक पोलीस जिल्ह्यांचा समावेश असेल. रेंजचे नेतृत्व पोलीस उप महानिरीक्षक दर्जाचा अधिकारी करेल जो या रेंजच्या पोलीस प्रशासनाचे संनियंत्रण करील. ही रेंज ज्या झोन अंतर्गत येत असेल त्या झोनच्या पोलीस महानिरीक्षकास तो थेट जबाबदार असेल.

(३) राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्लामसलत करून अधिसूचनेद्वारे राज्यात योग्य संख्येने पोलीस जिल्ह्यांची निर्मिती करेल. अशा जिल्ह्याच्या पोलीसी प्रशासनाचा प्रमुख पोलीस अधीक्षक असेल. त्यास सहाय्य करण्यासाठी अधिसूचनेद्वारे आवश्यक संख्येने सहाय्यक अधीक्षकांची पदे निर्माण केली जातील.

राज्य शासन अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक महानगर क्षेत्र व १० लाख किंवा त्यापेक्षा अधिक लोकसंख्या असलेल्या शहरी क्षेत्रास पोलीस जिल्हा म्हणून जाहीर करेल. अशा अधिसूचित शहरी जिल्ह्याच्या पोलीसी प्रशासनाचा प्रमुख पोलीस आयुक्त असेल. त्यास सहाय्य करण्यासाठी अधिसूचनेद्वारे आवश्यक संख्येने सहाय्यक अधीक्षकांची पदे निर्माण केली जातील.

त्या अधिसूचित शहरी क्षेत्रांमधील किंवा आयुक्तालयांमधील पोलीस यंत्रणा ही शहरी भागातील गुन्हांचे गुंतागुंतीचे स्वरूप, सुव्यवस्था व अंतर्गत सुरक्षा यास तोंड देण्यास सक्षम असेल.

(४) विशिष्ट प्रकारचे गुन्हे किंवा या गुन्हांतील बळीसह सर्व नागरिकांना अधिक चांगल्या प्रकारे सेवा देण्यासाठी राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्लामसलत करून अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक जिल्ह्यात एक किंवा त्यापेक्षा अधिक विशेष कक्षांची निर्मिती करेल. या विशेष कक्षांचे नेतृत्व सहाय्यक पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस उप अधीक्षक दर्जाचा अधिकारी करेल.

राज्य शासन आयुक्तालय क्षेत्रासाठी दंगल नियंत्रण, आपत्कालीन व्यवस्थापन, अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींची सुरक्षा आदी विशेष जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी विशेष सशस्त्र पोलीस पथके स्थापन करू शकेल व या पथकांना आवश्यक शस्त्रे व सामग्री तसेच मानवी हक्कांप्रति संवेदनशील प्रशिक्षण देईल.

(५) राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्ला मसलत करून अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक जिल्ह्याचे क्षेत्र आवश्यक तेवढ्या उप विभागांमध्ये विभाजीत करेल. पोलीस उपअधीक्षक दर्जाचा अधिकारी सदर उपविभागांचे नेतृत्व करेल.

(६) राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्ला मसलत करून अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक उपविभाग दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक परिमंडळांमध्ये (सर्कल) विभाजीत करेल, सहाय्यक पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस निरीक्षक दर्जाचा अधिकारी या परिमंडळांचे नेतृत्व करील.

८ महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग पाच, गुरुवार ते बुधवार, जुलै २४-३०, २०१४/श्रावण २-८, शके १९३६

(७) पोलीस स्थानकाच्या हद्दीतील नागरिकांना पोलीस स्थानकापर्यंत पोहोचण्यास लागणारा वेळ, कायदा व सुव्यवस्थे संदर्भातील कामाचा ताण, गुन्ह्यांसंदर्भातील परिस्थिती, लोकसंख्या व भौगोलिक क्षेत्र आदी बाबींचा विचार करून राज्य शासन पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांच्याशी सल्लामसलत करून अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक पोलीस जिल्ह्यात आवश्यक संख्येने पोलीस स्थानके व चौक्यांची (आऊटपोस्ट) निर्मिती करेल.

एका पोलीस सर्कल अंतर्गत दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक पोलीस स्थानके नेमून देता येतील.

उपनिरीक्षकापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला ठाणे अंमलदार पोलीस स्थानकाचा प्रमुख असेल:

परंतु असे की, मोठी पोलीस स्थानके पोलीस निरीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या संनियंत्रणाखाली येऊ शकतील.

(८) जेव्हा कधी राज्यातील विशिष्ट क्षेत्राला उठाव किंवा दहशतवादी कारवाया किंवा सैनिकी कारवाया किंवा संघटीत गुन्हेगारी गटाच्या कारवाया किंवा मानवी व्यापार वा आर्थिक गुन्हे यामुळे धोका निर्माण होईल, तेव्हा राज्य शासन अशा क्षेत्रास विशेष सुरक्षा क्षेत्र म्हणून घोषित करण्यासाठी केंद्र शासनास विनंती करील.

परंतु असे की, ही अधिसूचना जारी केल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत किंवा राज्य विधानमंडळाच्या लगतच्या सत्राची पहिली बैठक यापैकी जे आधी घडेल त्यावेळी ती अधिसूचना राज्य विधानमंडळासमोर मान्यतेसाठी ठेवेल :

परंतु असे की, राज्य विधिमंडळाने मान्यता दिल्याशिवाय अशा अधिसूचनेचा कालावधी २ वर्षांपेक्षा अधिक असणार नाही.

(क) राज्य शासन, अशा प्रत्येक विशेष सुरक्षा क्षेत्रासाठी अधिपत्य, नियंत्रण व प्रतिसादासाठी योग्य अशा यंत्रणा व रचना निर्माण करेल.

(ख) विशेष सुरक्षा क्षेत्रातील कायदा व सुव्यवस्था व सुरक्षेच्या प्रश्नांचा प्रभावीपणे सामना करण्यासाठी त्या क्षेत्रातील विविध प्रशासकीय यंत्रणा व विकास कामांमध्ये योग्य समन्वय असावा यासाठी राज्य शासन प्रत्येक विशेष सुरक्षा क्षेत्रासाठी योग्य प्रशासकीय रचना निर्माण करेल.

(ग) पोलीस महासंचालक राज्य शासनाच्या सहमतीने विशेष सुरक्षा क्षेत्रातील पोलिसांनी अवलंबावयाची प्रमाण कार्यपद्धती विषद करणारे आदेश निर्गमित करेल.

(घ) विशेष सुरक्षा क्षेत्र म्हणून घोषित करणे आवश्यक आहे असे क्षेत्र राज्याच्या सीमेलगत असल्यास व अशा क्षेत्रास धोका निर्माण करणाऱ्या कारवायांसाठी लगतच्या एक किंवा त्यापेक्षा अधिक राज्यातील क्षेत्र कारणीभूत ठरत असल्यास वा अशा कारवायांचे परिणाम लगतच्या राज्यांतील क्षेत्रावर होत असल्यास किंवा अशा कारवायासंबंधित राज्यांमध्ये एकसंघपणे होत असल्यास राज्य शासन केंद्र शासनास लगतच्या सर्व संबंधित राज्यांमधील संबंधित क्षेत्र विशेष सुरक्षा क्षेत्र म्हणून घोषित करण्याची विनंती करेल.

(च) विशेष सुरक्षा क्षेत्राची अंतर्गत सुरक्षा व सुव्यवस्था यांना कोणत्याही प्रकारे धोकादायक ठरू शकेल अशी कोणतीही साधने, सामग्री, स्फोटके, विषारी रसायने, जैविक पदार्थ, किरणोत्सर्गी पदार्थ वा निधीचा अंतःप्रवाह यावर राज्य शासन पोलीस महासंचालकाच्या शिफारशीने तशी कारणे लिखित स्वरूपात नोंदवून बंदी घालू शकेल वा त्यांची आवक, ताबा, उत्पादन, विक्री, साठवणूक यावर नियंत्रण आणू शकेल.

(छ) राज्यातील विशेष सुरक्षा क्षेत्राची अंतर्गत सुरक्षा व सुव्यवस्था यावर परिणाम करू शकणाऱ्या व्यक्ती किंवा संस्थांच्या कार्यास प्रतिबंध करणारे वा त्यावर नियंत्रण ठेवणारे नियम राज्य शासन करू शकेल.

प्रकरण-३

पोलीस अधिकारी व कर्मचाऱ्यांची सर्वसाधारण भूमिका, कार्य, कर्तव्य व जबाबदाऱ्या

७. (१) जनतेच्या जिविताच्या, सन्मानाने जगण्याच्या, स्वातंत्र्याच्या, मालमत्तेच्या अधिकारांचे पोलिसांची तसेच मानवी अधिकारांचे व सांविधानिक अधिकारांचे रक्षण करणे व अधिनियमाचा पुरस्कार सर्वसाधारण भूमिका, कार्य व कर्तव्ये. करणे व अधिनियम निःपक्षपातीपणे अंमलात आणणे.

(२) भारतीय संविधानात नमूद मुल्यांचा पुरस्कार करणे.

(३) सुव्यवस्थेस प्रोत्साहन देणे व संवर्धन करणे.

(४) राज्याच्या अंतर्गत सुरक्षेचे रक्षण करणे व अंतर्गत सुरक्षेस बाधा पोहोचविणाऱ्या घटना, दहशतवादी कारवाया, सैनिकी कारवाया, जातीय तणाव यांना प्रतिबंध करणे व नियंत्रित करणे.

(५) विनाशकारी, हिंसक कृत्ये व हल्ले यापासून रस्ते, रेल्वे, पूल, महत्त्वाच्या प्रस्थापना, ऐतिहासिक व सांस्कृतिक महत्त्वाची ठिकाणे, सार्वजनिक आरोग्य व शिक्षण संस्था यासारख्या सार्वजनिक मालमत्तेचे रक्षण करणे.

(६) प्रतिबंधात्मक कारवाईच्या वापराने व संबंधित यंत्रणांसोबत सहकार्याने गुन्हे व गुन्हे निर्माण करणाऱ्या परिस्थिती वा संघर्षांना प्रतिबंध करणे व त्या कमी करणे.

(७) तक्रारदाराद्वारे व्यक्तीशः करण्यात आलेली किंवा पोस्ट, ई-मेल वा इतर माध्यमातून करण्यात आलेली तक्रार अचूकपणे नोंदवून घेणे व तक्रार मिळाल्याची योग्य पोचपावती दिल्यानंतर त्यावर तातडीने पाठपुराव्याची पुढील कार्यवाही करणे.

(८) अशा तक्रारीद्वारे वा इतर मार्गाने सूचना मिळालेले किंवा लक्षात आलेले सर्व दखलपात्र गुन्हे नोंदविणे व त्यांचा तपास करणे. घटनेच्या पहिल्या खबरेची प्रत तक्रारदारास यथोचितपणे देणे आणि योग्य प्रकरणी गुन्हेगारांस ताब्यात घेऊन गुन्हेगारांवर खटला भरण्याकामी आवश्यक सहकार्य करणे.

(९) अटक, जप्ती व इतर संबंधित बाबींसंदर्भात सर्वोच्च न्यायालय, उच्च न्यायालये व मानवी हक्क आयोगांनी दिलेल्या मार्गदर्शक सूचनांचे पालन करणे.

(१०) समाजामध्ये सुरक्षा व एकतेची भावना निर्माण करणे व टिकविणे तसेच शक्य तोवर संघर्षास प्रतिबंध करून सलोख्यास प्रोत्साहन देणे.

(११) नैसर्गिक वा मानव निर्मित आपत्तीच्या परिस्थितीमध्ये इतर यंत्रणा पोहोचण्यापूर्वी लोकांना शक्य ती सर्व मदत करणे तसेच मदत व पुनर्वसनाच्या कामी इतर यंत्रणांना सक्रिय मदत करणे.

(१२) जीवित वा मालमत्तेस प्रत्यक्ष इजा पोहोचण्याचा धोका असलेल्या व्यक्तीस सहाय्य करणे व आपत्तीग्रस्त लोकांना मदत करणे.

(१३) लोक व वाहनांची ये-जा पद्धतशीरपणे होण्यासाठी सुविधा निर्माण करणे तसेच रस्ते व महामार्गावरील वाहतुकीचे नियंत्रण व नियमन करणे.

(१४) सामाजिक गुन्हे, जातीयता, अतिरेक, दहशतवाद किंवा राष्ट्रीय सुरक्षेशी संबंधित तसेच इतर सर्व प्रकारच्या गुन्ह्यांसंदर्भात व सार्वजनिक शांततेस बाधा पोहोचविणाऱ्या बाबींसंदर्भात गुप्तवार्ता मिळविणे व त्यावर स्वतः योग्य कार्यवाही करण्यासोबतच सदर माहिती संबंधित यंत्रणांपर्यंत पोहोचविणे.

(१५) हक्क न सांगितलेली मालमत्ता प्रभारी अधिकारी म्हणून ताब्यात घेणे व विहित कार्यपद्धतीनुसार ती सुरक्षित ठेवणे वा तिची विल्हेवाट लावणे.

पोलिसांच्या
विशेष
जबाबदाऱ्या.

८. प्रत्येक पोलीस अधिकारी व कर्मचारी.—

(१) विहित केल्यानुसार सदा सर्व काळ नैतिक व प्रामाणिक आचरण ठेवतील तसेच नागरिकांच्या कायदेशीर गरजांना प्रतिसाद देतील व अधिनियमास उत्तरदायी राहतील.

(२) जनतेशी विशेषतः ज्येष्ठ नागरिक, महिला, मुले, इतर दुर्बल घटकातील सदस्य, अल्पसंख्याक आणि शारीरिक वा मानसिक विकलांग व्यक्तींशी सौजन्याने वागतील.

(३) मदत व संरक्षणाची गरज असलेले तसेच रस्त्यावर किंवा सार्वजनिक ठिकाणी असहाय्य अवस्थेत आढळलेल्या लोकांना विशेषतः ज्येष्ठ नागरिक, महिला, मुले, गरीब, दीन, इतर दुर्बल घटकातील सदस्य, अल्पसंख्याक आणि शारीरिक वा मानसिक विकलांग व्यक्तींना मार्गदर्शन व साहाय्य करतील.

(४) कोणत्याही गुन्ह्यात वा अपघातात बळी पडलेल्या व्यक्तींना सर्व आवश्यक सहकार्य करतील व न्यायवैद्यक औपचारिकते शिवायही त्यांना तात्काळ वैद्यकीय मदत मिळवून देण्याची विशेष काळजी घेतील तसेच त्यांना नुकसानभरपाई व इतर कायदेशीर हक्क मिळवून देण्यासाठी सहकार्य करतील.

(५) सर्व प्रसंगी व विशेषतः धर्म, जात, वर्ग, वर्ण, राजकीय गट यांच्यातील संघर्षाच्या प्रसंगी निःपक्षपातीपणाचे व मानवी अधिकारांचे मुल्ये जपणारे वर्तन आचरणात आणतील व अल्पसंख्याकांसह इतर दुर्बल घटकांच्या संरक्षणाकडे विशेष लक्ष देतील.

(६) आक्षेपार्ह शब्द, हावभाव, खुणा, शेरबाजी या किंवा इतर प्रकारे सार्वजनिक ठिकाणी वा सार्वजनिक वाहनांमध्ये होणाऱ्या महिला व मुलांच्या छळवणूकीस प्रतिबंध करतील.

(७) कोणाही व्यक्ती वा संघटीत गटाकडून गुन्हेगारी शोषण होऊ नये यासाठी लोकांना व विशेषतः ज्येष्ठ नागरिक, महिला, मुले, गरीब, दीन, इतर दुर्बल घटकातील सदस्य, अल्पसंख्याक आणि शारीरिक व मानसिक विकलांग व्यक्तींना आवश्यक सहकार्य देतील.

(८) ताब्यातील प्रत्येक व्यक्तीला अधिनियमाने अनुज्ञेय निर्वाह व आश्रय यासाठी व्यवस्था करतील व अशा सर्व व्यक्तींना शासनाने उपलब्ध केलेल्या कायदेशीर मदतीच्या योजनांतील तरतुदींची माहिती देतील तसेच संबंधित प्राधिकरणांना त्याबाबत कळवतील.

९. (१) राज्य शासन राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे कोणतीही विशिष्ट सेवा विशिष्ट आपत्कालीन कालावधीसाठी जनतेसाठी अत्यावश्यक सेवा म्हणून घोषित करेल, सदर कालावधी आवश्यकतेनुसार परिस्थिती. वेळोवेळी अधिसूचनेद्वारे वाढविता येऊ शकेल.

(२) पोट-कलम (१) नुसार केलेली घोषणा जोवर अंमलात असेल तोवर सदर घोषणेत नमूद केलेल्या विशिष्ट सेवेसंदर्भात कोणाही वरिष्ठ अधिकाऱ्याने दिलेल्या आदेशांचे पालन करणे हे प्रत्येक पोलीस अधिकारी वा कर्मचाऱ्याचे कर्तव्य असेल.

१०. कायदा वा कायदेशीर आदेशाद्वारे कोणत्याही कनिष्ठ अधिकाऱ्यास नेमून दिलेली जबाबदारी वरिष्ठ अधिकारी पार पाडू शकेल. तसेच जेव्हा आवश्यक असेल किंवा कायदा अधिकाऱ्याने योग्यरीतीने अंमलात येणे वा अधिनियमाचा भंग टाळणे आवश्यक असेल तेव्हा त्याच्या कनिष्ठ अधिकाऱ्याच्या कायदेशीर अधिकाराखाली कार्यरत कोणीही व्यक्ती वा कनिष्ठ अधिकारी यांच्या कोणत्याही जबाबदाऱ्या कृतीस असा वरिष्ठ अधिकारी सहाय्यक, पूरक, प्रतिबंधात्मक वा वरचढ कृती करू शकेल. पार पाडणे.

प्रकरण ४

पोलीस प्रशासन व पोलीस अधिकाऱ्यांच्या विशिष्ट जबाबदाऱ्या

११. (१) राज्यभरातील पोलीस सेवेच्या प्रशासनाची जबाबदारी पोलीस महासंचालकावर पोलीस सेवेचे व सदर अधिनियमांतर्गत नेमून दिलेल्या सहाय्यक पोलीस महासंचालक, महानिरीक्षक, पोलीस प्रशासन. उपमहानिरीक्षक व इतर अधिकाऱ्यांवर असेल.

(२) जिल्ह्याच्या पोलीस प्रशासनाची जबाबदारी जिल्हा पोलीस अधीक्षकावर असेल.

(३) प्रशासनामध्ये पुढील बाबींचा समावेश होईल: कायदा, नियम व विनियमांच्या आधारे पोलीस सेवेचे व्यवस्थापन करणे, विनियम तयार करणे, सर्व स्तरावरील पोलिसांच्या कार्यावर संनियंत्रण ठेवणे, कनिष्ठ स्तरावरील नेमणुका करणे, पोलीस अधिकारी व कर्मचारी यांना आवश्यकतेनुसार प्रतिनियुक्तीवर पाठविणे, नियुक्त्या, बदल्या करणे, पोलीस निरीक्षक व त्याखालील दर्जाच्या अधिकारी, कर्मचाऱ्यांवर आवश्यक शिस्तभंगाच्या कारवाया करणे, सहाय्यक व उपअधीक्षक दर्जाचे व त्यावरील अधिकारी यांच्या नेमणुकासंदर्भात शासनास सल्ला देणे :

परंतु असे की, तात्काळ सार्वजनिक हित किंवा लेखी नोंदविण्यात आलेल्या अशा कोणत्याही कारणासाठी अपवादात्मक परिस्थितीत राज्य शासन पोलीस महासंचालक किंवा विहित नियम व विनियमांच्या अनुसार नेमलेला इतर अधिकारी याच्या प्रशासकीय अधिकारात हस्तक्षेप करू शकेल.

(४) विशिष्ट हेतूने प्रेरीत दिशा दिग्दर्शनाच्या परिणामी जलद व सर्वकष प्रतिसाद, पोलीस दलाच्या व्यावसायिक रचनेमुळे प्रत्येक स्तरावरील अधिकार क्षेत्रात आलेली स्पष्टता, यामुळे उत्तरदायित्व व जबाबदाऱ्यांमध्ये आलेली स्पष्टता, व्यावसायिक क्षमता, कार्यप्रवण विशेषज्ञता, कायदेशीर अधिकारांबरोबरच उत्तरदायित्व ही पोलीस प्रशासनाची वैशिष्ट्ये असतील.

पोलीस
महासंचालकाची
निवड आणि
पदावधी.

१२. (१) पोलीस सेवेच्या एकंदर संचलन व संनियंत्रणासाठी राज्य शासन पोलीस महासंचालकाची नियुक्ती करेल, जो विहित केलेल्या अधिकारांसह विहित कार्ये, कर्तव्ये, जबाबदाऱ्या पार पाडेल.

(२) पोलीस महासंचालकाचे पद हे राज्याच्या पोलीस सेवेच्या श्रेणीय रचनेत उच्चतम पद असेल व सर्वकाळ उत्तरदायित्वाबाबत स्पष्टता व अधिकारामध्ये एकसूत्रता राहावी यासाठी पोलीस महासंचालक पदावरील अधिकाऱ्यास वरिष्ठ किंवा त्यास समतुल्य अशा कोणत्याही अधिकाऱ्यास राज्य पोलीस सेवेतील इतर कोणत्याही पदावर नियुक्त केले जाणार नाही :

परंतु असे की, पोलीस महासंचालक दर्जाच्या इतर कोणत्याही अधिकाऱ्यास राज्य पोलीस सेवेबाहेर योग्य अशा पदावर नियुक्त केले जाईल.

(३) महासंचालक पदासाठी निवडण्यात आलेल्या तीन वरिष्ठतम अधिकाऱ्यांच्या सूचीमधून राज्य शासन पोलीस महासंचालक पदावर अधिकाऱ्याची नियुक्ती करेल.

(४) पुढील निकषांच्या आधारे राज्य सुरक्षा आयोग पोलीस महासंचालक पदासाठी अधिकाऱ्यांची सूची तयार करेल :—

(क) सेवेचा कालावधी, आरोग्य, राज्य शासनाने विहित केलेले निकष;

(ख) 'अत्युत्तम', 'उत्तम', 'चांगले' व 'समाधानकारक' अशा श्रेणींमध्ये मागील पंधरा वर्षांच्या कार्यमूल्यमापनांच्या अहवालाचे निर्धारण;

(ग) केंद्रीय पोलीस सेवेत काम करण्याचा अनुभव व घेतलेली विविध प्रशिक्षणे यासह संबंधित अनुभवांची व्याप्ती;

(घ) कोणत्याही फौजदारी किंवा शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीत किंवा भ्रष्टाचार वा अनैतिकतेच्या प्रकरणात दोषारोप वा न्यायालयाने अशा प्रकारच्या प्रकरणात दोषारोप ठेवला असल्यास;

(च) वैशिष्ट्यपूर्ण व गुणवत्तापूर्ण सेवा, शौर्य पदके यांचे योग्य अधिभारांकन.

(छ) प्रशिक्षण अभ्यासक्रम पूर्ण केलेला असणे.

(५) अशा पद्धतीने नियुक्त करण्यात आलेल्या पोलीस महासंचालकाचा पदावती त्याच्या निवृत्तीची नियमित तारीख काहीही असली तरी किमान दोन वर्षांचा राहिल :

परंतु असे की, पुढील प्रकारच्या परिस्थितींमध्ये राज्य सुरक्षा आयोगाच्या परवानगीने पदावधीची मुदत संपण्यापूर्वी पोलीस महासंचालकास पदावरून दूर करू शकेल :

(क) भ्रष्टाचार व अनैतिकतेच्या प्रकरणात न्यायालयाने दोषारोप ठेवल्यास किंवा फौजदारी गुन्ह्यामध्ये न्यायालयाने दोषी ठरविल्यास;

(ख) अखिल भारतीय सेवा (शिस्त व अपिल) नियम किंवा संबंधित इतर नियमांतील तरतुदींच्या अनुषंगाने दुय्यम पदावर नियुक्ती करण्याची, सक्तीच्या निवृत्तीची, काढून टाकण्याची, पदच्युत करण्याची शिक्षा देण्यात आल्यास;

(ग) सदर नियमातील तरतुदींच्या अनुषंगाने निलंबित करण्यात आल्यास;

(घ) शारीरिक वा मानसिक आजार वा इतर कोणत्याही कारणामुळे पोलीस महासंचालक म्हणून अपेक्षित कार्ये पार पाडण्यास अक्षम ठरल्यास;

(च) केंद्र शासनाच्या सेवेत वरिष्ठ पदावर बढती मिळाल्यास; यासाठी सदर अधिकाऱ्याची अशा नियुक्तीसाठी मान्यता असावी लागेल.

(६) पोलीस महासंचालकाच्या जबाबदाऱ्या; —

(क) या अधिनियमाच्या कलम ४० च्या पोट-कलम (३) अनुसार राज्य शासनाने तयार केलेली वार्षिक योजना, रणनीती व इतर धोरणांची अंमलबजावणी करणे;

(ख) पोलीस सेवा कार्यक्षम, प्रभावी, उत्तरदायी व जलद प्रतिसाद देणारी असावी यासाठी प्रशासन, नियंत्रण व संनियंत्रण करणे.

१३. (१) राज्य शासन राज्य सुरक्षा आयोग व पोलीस महासंचालकांसोबत सहाय्यक पोलीस महासंचालक तसेच आवश्यक तेवढ्या पोलीस महानिरीक्षक, उपमहानिरीक्षक व सहाय्यक महानिरीक्षकांची नियुक्ती करेल.

(२) राज्य शासन पोलीस महासंचालकाच्या सल्ल्याने सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे कोणत्या पद्धतीने आणि कोणत्या मर्यादेत सहाय्यक महासंचालक किंवा महानिरीक्षक किंवा सहाय्यक महानिरीक्षक हे पोलीस महासंचालकास त्याची कार्ये, अधिकार, कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या पार पाडण्यात सहाय्य करतील यासंदर्भात आदेश देईल.

१४. (१) संबंधित शहरी क्षेत्राची लोकसंख्या आणि तेथील पोलिसी कार्याचा व्याप व गुंतागुंत यास अनुसरून सदर क्षेत्राचे प्रशासन ज्याच्याकडे सोपविलेले आहे असा पोलीस आयुक्त हा पोलीस उपमहानिरीक्षक दर्जाचा किंवा त्यापेक्षा वरिष्ठ अधिकारी असू शकेल.

(२) राज्य शासन आयुक्ताला त्याची कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी सहाय्य करण्यासाठी एक किंवा त्यापेक्षा अधिक अतिरिक्त, सह, उप व सहाय्यक आयुक्तांची नियुक्ती करण्यात येईल.

सहाय्यक पोलीस महासंचालक ते सहाय्यक पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचे अधिकारी.

पोलीस आयुक्त.

(३) आयुक्त व त्याला कनिष्ठ अधिकारी विहित केल्यानुसार अधिकारांचा वापर करतील व विहित कार्ये, कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या पार पाडतील :

परंतु असे की, आयुक्ताचे सदर अधिकार व त्याने पार पाडावयाची कार्ये व कर्तव्ये पोलीस महासंचालकाच्या संचलन व नियंत्रणांतर्गत असतील.

(४) राज्य शासनाने विषद केलेल्या अटी व मर्यादांच्या अधीन राहून ;

(क) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ आणि विषद केलेले असे इतर कायदे यातील तरतुदीनुसार पोलीस आयुक्त जिल्हादंडाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरेल व कर्तव्ये पार पाडेल.

(ख) पोलीस आयुक्तास कनिष्ठ परंतु सहाय्यक पोलीस आयुक्त दर्जापेक्षा कनिष्ठ नसलेला अधिकारी फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ आणि विषद केलेले असे इतर कायदे यातील तरतुदीनुसार पोलीस आयुक्ताच्या सर्वसाधारण नियंत्रण व संनियंत्रणाखाली कार्यकारी दंडाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरेल व कर्तव्ये पार पाडेल.

पोलीस जिल्हे,
उपविभाग व
पोलीस
स्थानकांची
निर्मिती.

(५) राज्य शासन पोलीस महासंचालकाच्या सल्ल्याने :—

(क) प्रत्येक आयुक्तालयांतर्गत योग्य संख्येने पोलीस जिल्ह्यांची निर्मिती करेल;

(ख) पोलीस जिल्ह्यांचे पोलीस उपविभागात विभाजन करून प्रत्येक उपविभागातील पोलीस स्थानकांची संख्या ठरवेल;

(ग) अशा प्रत्येक पोलीस जिल्ह्यांचे, पोलीस उपविभागाचे आणि पोलीस स्थानकाचे क्षेत्र व मर्यादा विषद करेल.

(६) पोलीस आयुक्तालयांतर्गत येणाऱ्या प्रत्येक जिल्ह्याचा कारभार पोलीस उपायुक्त दर्जाचा अधिकारी पाहील. त्याला त्याची कर्तव्ये पार पाडण्यात सहाय्य करण्यासाठी आवश्यकतेनुसार एक किंवा त्यापेक्षा अधिक अतिरिक्त उपायुक्त नेमले जातील.

(७) प्रत्येक पोलीस विभागाचा कारभार सहाय्यक पोलीस आयुक्त तर प्रत्येक पोलीस स्टेशनचा कारभार पोलीस उपनिरीक्षक किंवा निरीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्यांतर्गत करण्यात येईल.

पोलीस
अधीक्षक व
अतिरिक्त सह.
उप व
सहाय्यक
पोलीस
अधीक्षक.

१५. (१) पोलीस अधीक्षकाला त्याची कर्तव्ये पार पाडण्यात सहाय्य करण्यासाठी राज्य शासन एक किंवा त्यापेक्षा अधिक अतिरिक्त, सह, उप व सहाय्यक पोलीस अधीक्षकांची नियुक्ती करू शकेल.

(२) पोलीस अधीक्षक व त्याच्या अंतर्गत कार्य करणारे अधिकारी विहित केलेले अधिकार वापरून विहित कार्ये, कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या पार पाडतील :

परंतु असे की, सदर अधिकार व अधीक्षकाने पार पाडावयाची कार्ये व कर्तव्ये पोलीस महासंचालकाच्या संचलन व नियंत्रणांतर्गत असतील.

(३) राज्य शासनाने विषद केलेल्या अटी व मर्यादांच्या अधीन राहून :

(क) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ आणि विषद केलेले असे इतर कायदे यातील तरतुदीनुसार पोलीस अधीक्षक जिल्हा दंडाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरेल व कर्तव्ये पार पाडेल.

(ख) पोलीस अधीक्षकास कनिष्ठ परंतु सहाय्यक पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कनिष्ठ नसलेला अधिकारी फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ आणि विषद केलेले असे इतर कायदे यातील तरतुदीनुसार पोलीस अधीक्षकाच्या सर्वसाधारण नियंत्रण व संनियंत्रणाखाली कार्यकारी दंडाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरेल व कर्तव्ये पार पाडेल.

१६. (१) शासनाच्या आदेशांच्या अधिन राहून पोलीस अधीक्षक व पोलीस आयुक्त पोलीस वेळोवेळी सदर अधिनियमाला विसंगत होणार नाहीत असे, पुढील बाबीसंदर्भात नियम व अधीक्षक व विनियम बनवतील. पोलीस आयुक्त

(क) यथायोग्य व सुकर वाहतुकीच्या दृष्टीने सायकलीसह वाहनांचे पार्किंग यांच्या विशिष्ट करण्यासाठी तसेच प्राण्यांसह चालण्यासाठी, गाडी चालवण्यासाठी, सायकल चालवण्यासाठी जबाबदाऱ्या, सार्वजनिक रस्ते, मार्ग व सार्वजनिक ठिकाणांच्या वापरावर नियंत्रण; कर्तव्ये व अधिकार.

(ख) संबंधित व्यक्तींची सुरक्षितता व कल्याण यांची खातरजमा करण्यासाठी सिनेमा प्रदर्शित करण्यासह इतर प्रकारची सार्वजनिक करमणूक व मनोरंजन तसेच सार्वजनिक मनोरंजन व करमणुकीच्या ठिकाणांची व्यवस्था यासाठी परवाना देणे, त्यावर नियंत्रण आणणे वा आवश्यक असल्यास, लेखी स्वरूपात नमूद केलेल्या कारणांसाठी, प्रतिबंध आणणे;

(ग) सार्वजनिक ठिकाणी वा सार्वजनिक करमणुकीच्या ठिकाणी ध्वनीक्षेपक किंवा इतर प्रकारची आवाजाची यंत्रणा यांच्या वापरावर किंवा सार्वजनिक रस्ते वा सार्वजनिक ठिकाणी गायन वादन करण्यावर नियंत्रण आणणे, परवाने देणे किंवा सार्वजनिक हितासाठी आवश्यक असल्यास प्रतिबंध करणे;

(घ) सार्वजनिक शांतता राखण्यासाठी व अशांतता रोखण्यासाठी सार्वजनिक करमणूक व मनोरंजनाच्या ठिकाणी वा सार्वजनिक सभेच्या ठिकाणी प्रवेश वा ते ठिकाण सोडणे यावर प्रतिबंध आणणे.

(२) धार्मिक, सामाजिक, राजकीय सभा व मिरवणुका यासंदर्भातील कर्तव्ये : सार्वजनिक सभा व मिरवणुकांचे नियमन.

(क) रस्ते, मार्ग व इतर कोणत्याही रहदारीच्या ठिकाणी धार्मिक, सामाजिक, राजकीय किंवा इतर कोणत्याही प्रकारच्या मिरवणुकीचे आयोजन वा सार्वजनिक ठिकाणी सभेचे आयोजन करू इच्छिणारी कोणतीही व्यक्ती सदर बाबीची आगाऊ माहिती संबंधित पोलीस स्थानकाच्या प्रमुखास देईल.

(ख) अशी माहिती मिळाल्यानंतर पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा त्यांनी जबाबदारी दिलेला पोलीस निरीक्षकापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला कोणताही अधिकारी, वेळोवेळी आवश्यकतेनुसार तोंडी किंवा लेखी स्वरूपात, पुढील बाबीं संदर्भात सदर अधिनियमास विसंगत होणार नाहीत असे आदेश देतील :

(१) सभेचा व मिरवणुकीचा प्रकार वा पध्दत तसेच सभा वा मिरवणुकीत सहभागी झालेल्या व्यक्तींचे वागणे व त्यांनी आचरणात आणावयाचे वर्तन;

(२) मिरवणुकीचा मार्ग व अशी मिरवणूक निघू शकेल किंवा शकणार नाही अशी वेळ व ठिकाण वा दोन्ही.

(३) अशा मिरवणूक वा सभेमुळे रस्ते, मार्ग, सार्वजनिक ठिकाणे येथे निर्माण होणारा अडथळा दूर करणे तसेच कोणत्याही प्रार्थनेच्या ठिकाणी, सार्वजनिक प्रार्थनेच्या वेळेत अशा मिरवणूक वा सभेमुळे अडथळा निर्माण होत असल्यास तो दूर करणे.

(४) लोकांची गर्दी होईल अशी सर्व ठिकाणे, सार्वजनिक ठिकाणे, रस्ते, मार्ग यांची सुव्यवस्था राखणे :

परंतु असे की, सभा वा मिरवणुकीच्या संदर्भातील सर्व आदेश व सूचना या शक्यतोवर आयोजकांकडून सभा वा मिरवणुकीच्या आयोजनाची सूचना मिळाल्यापासून ४८ तासांच्या आत जारी केल्या जातील ;

(ग) सभा वा मिरवणुकीची सूचना मिळाल्यावर किंवा मिळालेली नसतानाही जर जिल्हा पोलीस अधीक्षकाचे, पोलीस आयुक्ताचे किंवा सहाय्यक अथवा उप पोलीस अधीक्षक वा आयुक्त यांच्यापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या अधिकाऱ्याचे असे समाधान (खात्री) झाले की, अशा सभा व मिरवणुकीस योग्य नियंत्रण वा विनियमांशिवाय परवानगी दिल्यास, ती शांतता भंग पावण्यास कारणीभूत ठरेल, तर तो आवश्यक अटी व शर्ती घालू शकेल. यामध्ये अशा नियंत्रण व्यवस्थेचा समावेश असू शकेल की, ज्याच्या पूर्ततेशिवाय सभा वा मिरवणुकीचे आयोजन करता येणार नाही. विशेष परिस्थितीत लेखी स्वरूपात नोंदविलेल्या कारणांसाठी संबंधित अधिकारी सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने अशा सभेस वा मिरवणुकीस प्रतिबंधही करू शकेल. शक्यतोवर सर्व सूचना व आदेश सभा वा मिरवणुकीची सूचना मिळाल्यापासून ४८ तासांच्या आत देण्यात येतील.

विहित अटींचे उल्लंघन करणाऱ्या सभा व मिरवणुका. (घ) जिल्हा पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा पोलीस उपनिरीक्षक यांच्यापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला, यासंदर्भात जबाबदारी असलेला कोणीही अधिकारी कलम १६ च्या पोट-कलम (२) (ख) व (२) (ग) अंतर्गत घालून दिलेल्या अटी व शर्तीचे उल्लंघन करणाऱ्या कोणत्याही सभेस वा मिरवणुकीस थांबवू शकेल व ती विसर्जित करण्याचे आदेश देऊ शकेल.

(च) वरील उपकलमांतील अटी व शर्तीचे पालन न करणारी व उपकलम (२)(घ) नुसार दिलेल्या आदेशांचे पालन न करणारी कोणतीही सभा वा मिरवणूक, भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या प्रकरण ८ अंतर्गत ' बेकायदेशीर जमाव ' ठरेल.

सार्वजनिक ठिकाणी गायन वादनाचे नियमन. (छ) परिसरातील नागरिकांच्या त्रासास कारणीभूत ठरणारा, कोणताही कार्यक्रम अथवा इतर कारणासाठी होणारा ध्वनीक्षेपक अथवा इतर आवाजाच्या यंत्रणांचा वापर किंवा गायन वादन यांच्या, आवाजावर (आवाजाच्या परिणामावर/आयतनावर) आणि त्याच्या वापराच्या वेळेवर, जिल्हा पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा सहाय्यक अथवा उप पोलीस अधीक्षक वा आयुक्त यांच्यापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला कोणताही अधिकारी नियंत्रण आणू शकेल.

सार्वजनिक रस्ते व ठिकाणी सुव्यवस्था राखण्यासंदर्भातील कर्तव्ये. (३) (क) जिल्हा पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा त्याने यासंदर्भात जबाबदारी दिलेला कोणीही अधिकारी सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशांद्वारे, अडथळा, अपघात, प्रदूषण व वाटसरुंना होणारा त्रास यांना प्रतिबंध करण्यासाठी सार्वजनिक रस्त्यांवर, मार्गावर, रहदारीच्या ठिकाणी किंवा इतर सार्वजनिक ठिकाणी सुव्यवस्था राखण्यासाठी वाजवी सूचना देऊ शकेल.

(ख) कलम ७२ अंतर्गत नमूद पध्दतीनुसार जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त पोस्ट-कलम (१) अंतर्गत संपूर्ण जिल्ह्यासाठी किंवा त्याच्या काही भागासाठी सर्वसाधारण सूचना जारी करू शकेल.

निर्देश वा
आदेशांचे
उल्लंघन
केल्याबद्दल दंड.

(ग) वरील उपकलमांत नमूद कायदेशीर आदेशांचे पालन न करणाऱ्या कोणाही व्यक्तीस अटक केली जाईल व न्यायालयाने दोषी ठरविल्यास अशी व्यक्ती विहित दंडास पात्र ठरेल.

(घ) विनिर्दिष्ट बाबींचा अपवाद वगळता जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त सार्वजनिक सूचनेद्वारे विशिष्ट सार्वजनिक रस्ता वा ठिकाण विशिष्ट काळासाठी तात्पुरते राखीव ठेवेल व अशा राखीव क्षेत्रात प्रवेश करण्यास लोकांना प्रतिबंध करेल.

सार्वजनिक
ठिकाणे राखीव
ठेवण्याचे व
अडथळे
उभारण्याचे
अधिकार.

(च) वाहने किंवा त्यातील व्यक्तींनी कोणत्याही कायदेशीर तरतुदींचे उल्लंघन केलेले नाही किंवा कसे याची तपासणी करण्यासाठी, जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त किंवा त्यांनी यासाठी जबाबदारी दिलेला कोणताही अधिकारी, सार्वजनिक रस्ते व मार्गावर अस्थायी अडथळे अथवा इतर आवश्यक बांधकाम उभारू शकतील.

(छ) असे आदेश देताना जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त वाटसरुंच्या सुरक्षेसाठी आवश्यक उपाययोजना विहित करतील.

(ज) ज्या कारणासाठी असे अस्थायी अडथळे अथवा इतर आवश्यक बांधकाम उभारले जाईल ते कारण संपल्यानंतर असे अस्थायी अडथळे अथवा बांधकाम काढून टाकण्यात येईल.

(४) सार्वजनिक शांतता व सुरक्षितता कायम ठेवण्यासाठी आवश्यक आहे असे वाटेल तेव्हा व तेवढ्या काळासाठी, लोकांना किंवा विशिष्ट व्यक्तीला किंवा संस्थेला पुढील बाबीसंदर्भात प्रतिबंध करणारे आदेश जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त अधिसूचनेद्वारे जारी करतील :—

सुव्यवस्थेस
बाधा
आणण्यास
प्रतिबंध.

(क) कोणत्याही सार्वजनिक ठिकाणी, रस्त्यावर, मार्गावर, रहदारीच्या ठिकाणी दारुगोळा हत्यारे, तलवारी, भाले, चाकू, इतर कोणतेही इजा पोहोचवू शकणारे हत्यार किंवा स्फोटक पदार्थ आणणे;

(ख) दगड जमविणे किंवा क्षेपणास्त्र, क्षेपणास्त्र उडविण्यासाठी लागणाऱ्या वस्तू वा माध्यम घेऊन जाणे;

(ग) प्रेत, प्रतिमा, इतर प्रक्षोभक चित्रे, फलक, आक्रमक, अपमानकारक घोषणा लिहिलेले फलक यांचे प्रदर्शन करणे, ते ठेवणे वा घेऊन जाणे;

(घ) प्रक्षोभक भाषण, हावभाव किंवा असभ्य, अपमानास्पद, स्फोटक, जातीय तणाव निर्माण करणारे, विविध समाजघटकांमध्ये, गटांमध्ये, व्यक्तींमध्ये द्वेषभावना निर्माण करणारे, कायदेशीर अधिकारांची अवज्ञा करण्यास चिथावणी देणारे कृत्य, वक्तव्य जाहीरपणे करणे.

१८ महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग पाच, गुरुवार ते बुधवार, जुलै २४-३०, २०१४/श्रावण २-८, शके १९३६

मानवी (५) जिल्हा पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा सहाय्यक पोलीस अधीक्षक वा
जीवनास व आयुक्त यांच्यापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला कोणताही अधिकारी, विहित केलेल्या पद्धतीने
मालमत्तेस कोणाही व्यक्तीला विशिष्ट कृत्य करण्यापासून मज्जाव करू शकेल तसेच मानवी जीवनाचे
धोका निर्माण वा मालमत्तेचे नुकसान होऊ नये वा त्याला धोका निर्माण होऊ नये किंवा शांतता व
करण्यास सुव्यवस्थेस धोका निर्माण होऊ नये यासाठी त्याच्या ताब्यात वा अधिकारात असलेल्या
प्रतिबंध. अण्विक, जैविक, रासायनिक किंवा इतर धोकादायक पदार्थासंदर्भात योग्य ती कार्यवाही करेल.

(६) शांतता व सुव्यवस्था राखण्यासाठी सुरक्षितता.

एखादी व्यक्ती,

(क) सार्वजनिक सुव्यवस्थेस अडथळा निर्माण होऊ शकेल असे कृत्य करण्याच्या
बेतात आहे; किंवा

(ख) नियमित गुन्हेगार आहे, अथवा नेहमी गुन्हा करण्याचा प्रयत्न करणारी आहे
किंवा अपहरण, खंडणी, फसवणूक, उपद्रव किंवा भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या
प्रकरण बारा अंतर्गत किंवा कलम ४८९ (क), (ख), (ग), (घ) अंतर्गत शिक्षापात्र
असलेल्या गुन्हास प्रवृत्त करणारी आहे; किंवा

(ग) शांतता भंग करणार गुन्हे नियमितपणे करणारी अथवा तसा गुन्हा करण्याचा
प्रयत्न करणारी अथवा तसा गुन्हा करण्यास प्रोत्साहन देणारी आहे; किंवा

(घ) समाजास मोठ्या प्रमाणावर घातक ठरू शकेल असे कृत्य करणारी आहे;

अशी माहिती मिळेल तेव्हा पोलीस आयुक्त किंवा पोलीस अधीक्षक किंवा सहाय्यक
आयुक्त/अधीक्षक किंवा त्यावरील दर्जाचा अधिकारी त्याच्या कार्यक्षेत्रात शांतता व सुव्यवस्थेच्या
दृष्टीने त्या व्यक्तीस, एक वर्ष किंवा त्यापेक्षा अधिक कालावधीचे नसलेले, जामिनासह
किंवा जामिनाशिवाय बंधपत्र देण्याचे आदेश का देण्यात येऊ नयेत अशा आशयाची कारणे
दाखवा नोटीस बजावेल.

(७) कलम ६ अंतर्गत कार्यवाही करणारा अधिकारी फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३
च्या कलम १११ ते १२२ आणि १२४ अंतर्गत दिलेल्या प्रक्रियेनुसार कार्यवाही करेल
व आदेश देईल.

गुन्हा (८) गुन्हा करण्याची शक्यता असणाऱ्या व्यक्तीस काढून टाकणे (तडीपार करणे).
करण्याच्या
बेतात (क) कोणत्याही व्यक्तीच्या हालचाली वा कृत्यांमुळे आपल्या कार्यक्षेत्रातील लोक वा
असलेल्या मालमत्ता यांना धोका निर्माण होऊ शकतो वा त्यांचे नुकसान होऊ शकते किंवा;
व्यक्तीस काढून
टाकणे (ख) अशी व्यक्ती बळाचा किंवा हिंसेचा वापर करणारे गुन्हे, भारतीय दंड संहितेच्या
(हद्दपारी). प्रकरण १२, १६, १७ किंवा २२ अंतर्गत गुन्हे किंवा संहितेच्या कलम २९० किंवा ४८९(क)
ते ४८९(ज) अंतर्गत गुन्हे करण्यात वा करविण्यात सामिल आहे किंवा होणार आहे यावर
विश्वास ठेवण्यासाठी वाजवी कारणे उपलब्ध असल्यास;

(ग) तसेच अशी व्यक्ती;

(१) कार्यक्षेत्रातील जनतेसाठी मोठ्या प्रमाणात धोकादायक असल्यास;

(२) बळ व हिंसेचा वापर करून इतर व्यक्तींना नेहमी धमकी देताना आढळली असल्यास;

(३) मारामाऱ्या, शांतता भंग किंवा दंगली घडविण्यात सराईत असल्यास किंवा लोकांना धमकावून स्वतःसाठी किंवा इतरांसाठी बेकायदेशीरपणे आर्थिक लाभ मिळवित असल्यास किंवा बळाचा वापर करून नियमितपणे पैसे गोळा करत असल्यास;

(४) महिला वा मुलांचा विनयभंग वा लैंगिक छळाच्या गुन्ह्यात नेहमी सहभागी आढळली असल्यास;

तसेच जिच्या विरोधात पुरावा/साक्ष देण्यासाठी साक्षीदार त्यांच्या किंवा कुटुंबियांच्या किंवा त्यांच्या मालमतेच्या सुरक्षेच्या कारणास्तव सार्वजनिकरित्या पुढे येण्यास इच्छूक नसल्यास;

पोलीस आयुक्त किंवा अधीक्षक, यथायोग्य लेखी आदेशाद्वारे किंवा सार्वजनिकरित्या जाहीर करून किंवा त्याला योग्य वाटेल अशा इतर माध्यमातून आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या काळाकरिता, विनिर्दिष्ट मार्गाने स्वतःहून (आयुक्त किंवा अधीक्षकाच्या) कार्यक्षेत्राबाहेर निघून जाण्याचे आणि ज्या भागातून निघून जाण्यास सांगितलेले आहे अशा भागात परत न येण्याचे आदेश देईल.

स्पष्टीकरण : या कलमांतर्गत कार्यवाही सुरु करण्यापूर्वीच्या लगतच्या एका वर्षाच्या काळात ती व्यक्ती तीन पेक्षा कमी नाही इतक्या वेळा सदर कलमात नमूद केलेले कृत्य करताना वा त्यात सहभागी होताना आढळल्यास सदर व्यक्तीने संबंधित कृत्य 'सराईतपणे' केल्याचे समजले जाईल.

(घ) ज्या व्यक्तीला काढून टाकावयाचे आहे अशा व्यक्तिस स्पष्टीकरण देण्याची वाजवी संधी दिल्याशिवाय कलमांतर्गत कोणतेही आदेश देता येणार नाहीत.

(च) या कलमांतर्गत दिलेल्या आदेशाचा कालावधी दोन वर्षांपेक्षा अधिक नसेल.

(छ) या कलमांतर्गत केलेल्या कोणत्याही कार्यवाहीने पिडीत व्यक्ती, आदेश पारित झाल्यापासून ३० दिवसांच्या आत राज्य शासनाकडे अपील दाखल करू शकेल.

(ज) राज्य शासन, पोलीस आयुक्त किंवा अधीक्षक आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीसाठी, ज्याचे संदर्भात आदेश आहेत अशा व्यक्तीस ज्या भागातून काढून टाकले आहे अशा भागात तात्पुरते परत येण्यासाठी आदेश देऊ शकतील.

(झ) सदर कलमांतर्गत दिलेल्या आदेशांचा भंग करणारी कोणीही व्यक्ती सहा महिन्यांचा कारावास व दंड यास पात्र राहील.

(९) विशिष्ट संवेदनशील क्षेत्रामध्ये गुन्ह्यांना प्रभावीपणे प्रतिबंध करण्यासाठी तसेच गुन्हे प्रतिबंध गुन्हेगारी प्रकरणांचा कार्यक्षमपणे व जलद गतीने तपास करण्यासाठी राज्य शासन पोलीस व तपास.

महासंचालक व संबंधित पोलीस आयुक्त किंवा अधीक्षक यांचेशी सल्लामसलत करून:-

(क) त्या संवेदनशील क्षेत्रातील प्रत्येक पोलीस स्थानकात विविध दर्जाच्या अधिकाऱ्यांचे एक खास पथक केवळ गुन्द्यांच्या तपासासाठी निर्माण करेल, ज्यामध्ये संनियंत्रण करणाऱ्या अधिकाऱ्यांचाही योग्य संख्येने समावेश असेल.

(ख) संघटीत गुन्हे, सायबर गुन्हे व आर्थिक गुन्द्यांसह मोठ्या व गुंतागुंतीच्या गुन्द्याचा तपास करण्यासाठी एक किंवा अधिक विशेष तपास पथके तयार करेल.

(ग) पुरेशा तांत्रिक पायाभूत सुविधा व कर्मचाऱ्यांसह विशेष फौजदारी गुप्तवार्ता शाखा स्थापन करेल.

(घ) संघटीत गुन्हेगारी गट व समाज विघातक कामे करणाऱ्या टोळ्या यांना प्रतिबंध करण्यासाठी व त्यांच्यावर नियंत्रण मिळविण्यासाठी एक किंवा अधिक विशेष कृतीगट निर्माण करेल.

(घ) महिला व मुलांसंदर्भातील गुन्हे हाताळण्यासाठी व महिला व मुलांसंदर्भातील विशेष अधिनियमांतील तरतुदींना अनुसरून कार्य करण्यासाठी संवेदनशील क्षेत्रातील प्रत्येक पोलीस स्थानकात एक विशेष कक्ष व जिल्हा स्तरावर एक किंवा अधिक विशेष शाखा निर्माण करेल.

(च) ज्येष्ठ नागरिक व पर्यटकांशी संबंधित गुन्हे हाताळण्यासाठी योग्य गट निर्माण करेल.

(छ) गुन्द्यांशी संबंधित शास्त्रीय तपासासाठी प्रशिक्षित कर्मचारी व अधिकारी व पुरेशा सुविधांनी युक्त एक किंवा अधिक अत्याधुनिक फिरती न्याय-वैद्यक पथके निर्माण करेल.

(ज) अटक केलेल्या व्यक्तींना ठेवण्यासाठी कोठडीतील व्यक्तींच्या मानवी हक्कांसंबंधातील तरतुदींना सुसंगत अशी एक केंद्रीय सुविधा निर्माण करेल.

आपत्कालीन प्रतिपाद यंत्रणा. (१०) (क) पोलीस जिल्ह्यातील विशिष्ट संवेदनशील क्षेत्रासाठी राज्य शासन पुरेशा दळणवळणाच्या सुविधा, तांत्रिकदृष्ट्या प्रगत व केवळ त्याच कामासाठी असे गस्तीच्या वाहनांचे जाळे व इतर आवश्यक साधने यांनी परिपूर्ण नियंत्रण कक्ष निर्माण करू शकेल. सर्वोच्च कार्यक्षमतेने व सर्वाधिक गतीने आपत्कालीन परिस्थिती हाताळण्यासाठी नियंत्रण कक्ष सदैव तयारीत असेल.

(ख) राज्य शासनाने वा पोलीस महासंचालकाने केलेल्या सूचनांना सुसंगत तसेच इतर संबंधित बाबी लक्षात घेऊन पोलीस आयुक्त वा अधीक्षक दंगल नियंत्रण आणि आपत्ती व्यवस्थापनासाठी सर्वकष योजना तयार करेल व त्या नियमितपणे अद्ययावत करेल.

सल्लागार व विशेषज्ञांच्या नेमणूक. १७. (१) पोलीस महासंचालकास न्यायिक, आर्थिक, तांत्रिक, सायबर गुन्हे व प्रकरणांमध्ये सल्ला देण्यासाठी व सहाय्य करण्यासाठी राज्य शासन विधी सल्लागार, आर्थिक सल्लागार, तांत्रिक सल्लागार आणि सायबर सल्लागारांची नियुक्ती करेल.

(२) तपासासाठी असलेल्या प्रकरणांमध्ये आवश्यक असलेले पुरावे पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध आहेत किंवा कसे यासह इतर कायदेशीर बाबी व प्रकरणांमध्ये सल्ला देण्यासाठी राज्य शासन प्रत्येक पोलीस जिल्ह्यात व पोलीस आयुक्तालयात एक किंवा अधिक विधी

सल्लागार नियुक्त करेल. आयुक्त व अधीक्षकांना आर्थिक, तांत्रिक व सायबर प्रकरणांमध्ये सल्ला देण्यासाठी व सहाय्य करण्यासाठी राज्य शासन आवश्यकतेनुसार आर्थिक, तांत्रिक व सायबर विशेषज्ञांची नियुक्ती करू शकेल.

(३) राज्य गुन्हा अन्वेषण विभागातील तपासी अधिकाऱ्यांना आर्थिक, तांत्रिक व सायबर प्रकरणांमध्ये सहाय्य करण्यासाठी राज्य शासन आर्थिक, तांत्रिक व सायबर विशेषज्ञांची नियुक्ती करेल.

(४) पोट-कलम (१), (२) व (३) नुसार नियुक्त करावयाच्या सल्लागारांची नियुक्ती नियमांमध्ये विहित केल्यानुसार केली जाईल.

१८. (१) प्रत्येक पोलीस स्थानक तपासास आवश्यक वैज्ञानिक सुविधा, दळणवळणाच्या सुविधा, निवास व्यवस्था, वाहतूक व इतर सोयी सुविधांनी स्वयंपूर्ण असेल.

पोलीस स्थानके, चौक्या व प्रभारी अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये.

(२) प्रत्येक पोलीस स्थानकाच्या व विशेषतः दंगे व हिंसाचार प्रवण क्षेत्रातील पोलीस स्थानकांच्या सुरक्षेकडे विशेष लक्ष दिले जाईल. तसेच अशा पोलीस स्थानकांतील कर्मचारी वर्ग पोलीस महासंचालकांनी विशिष्ट कारणासाठी व विनिर्दिष्ट काळासाठी विशेष करून प्राधिकृत केल्याशिवाय इतरत्र वळविला जाणार नाही याची खातरजमा केली जाईल.

(३) पोलीस स्थानकातील पायाभूत सुविधा,

(क) भौगोलिक क्षेत्र, लोकसंख्या, गुन्हाच्या घटना आणि कायदा व सुव्यवस्थेशी संबंधित कामाचा ताण आदी बाबींचा यथायोग्य विचार करून प्रत्येक पोलीस स्थानकासाठी पुरेशा संख्येने कर्मचारी वर्ग उपलब्ध होईल याची राज्य शासन खातरजमा करेल.

(ख) अभ्यागत कक्ष, फोन, फॅक्स, संगणक, इंटरनेट जोडणी, खुर्च्या टेबले असे लाकडी सामान, सामानाची खोली, आराम करण्यासाठी खोल्या, महिला व पुरुषांसाठी स्वतंत्र स्वच्छतागृहे, महिला व पुरुषांसाठी स्वतंत्र कोठडी, या व अशा सर्व आवश्यक सुविधा राज्य शासन लवकरात लवकर प्रत्येक पोलीस स्थानकास पुरवेल.

(ग) महिला व मुलांशी संबंधित विशेष अधिनियमांच्या अंमलबजावणीशी संबंधित कार्ये पार पाडण्यासाठी तसेच महिला व मुलांच्या विरोधातील गुन्हांच्या तक्रारीची नोंद करण्यासाठी व त्या हाताळण्यासाठी प्रत्येक पोलीस स्थानकात विशेष सुरक्षा कक्ष असेल व शक्यतोवर महिला पोलीस कर्मचारी या कक्षाचे काम पाहील.

(घ) वृद्धांसह दुर्बल घटकांशी संबंधित तक्रारी हाताळण्यासाठी प्रत्येक पोलीस स्थानकात एक कक्ष असेल.

(च) सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेश व मार्गदर्शक सूचना, राष्ट्रीय व राज्य मानवी हक्क आयोगाचे आदेश, महिला आयोग व बाल हक्क आयोगाचे आदेश, अटके संदर्भातील विभागाचे आदेश, अटकेत वा पोलीस कोठडीत असलेल्या व्यक्तींचा तपशील, प्रभारी अधिकाऱ्याची माहिती, अशी व इतर सर्व जाहीर करावयाची, आवश्यक संबंधित माहिती प्रत्येक पोलीस स्थानकात ठळकपणे प्रदर्शित केली जाईल.

(छ) सायबर गुन्हाची प्रकरणे हाताळण्यासाठी तालुका स्तरावरील तसेच मोठ्या पोलीस स्थानकांमध्ये सायबर कक्ष असेल.

(ज) पोलीस स्थानकाच्या कार्यक्षेत्रात सलोखा व शांतता राखण्याच्या उद्देशाने प्रत्येक पोलीस स्थानक महिन्यातून एकदा 'पोलीस अदालत' आयोजित करेल.

(झ) पोलीस प्रशासनासंदर्भात नागरिकांच्या सूचना व प्रतिक्रिया मिळविण्याच्या उद्देशाने कार्यक्षेत्रात पुरेशा संख्येने ड्रॉप बॉक्सेस लावण्यात येतील.

(४) नागरिकांसोबत नियमित व जवळचा संपर्क प्रस्थापित करण्यासाठी प्रत्येक पोलीस स्थानकाचे कार्यक्षेत्र चौक्यांमध्ये विभागले जाईल. कार्यक्षेत्रातील गावांच्या वा वस्त्यांच्या समूह अशा प्रत्येक चौकी अंतर्गत येईल व नागरी पोलीस अधिकारी वर्ग १ किंवा नागरी पोलीस अधिकारी वर्ग-२ अशा चौकीचे काम पाहतील.

(५) पोलीस स्थानकाचा प्रभारी अधिकारी आपल्या कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक गाव व वस्तीस चौकी अधिकाऱ्याकडून नियमितसेवा मिळत असल्याची खातरजमा करेल.

(६) चौकी पोलीस अधिकारी :—

(क) कायदा व सुव्यवस्थेची परिस्थिती व गुन्हे प्रतिबंध उपाययोजनांचा आढावा घेण्यासाठी प्रत्येक गावातील नागरिक व समाजातील नेत्यांसोबत संपर्क ठेवेल.

(ख) गावातील घातपाती, दहशतवादी, असामाजिक, अमानवी, जुलमी तसेच भेदकारी स्वरूपाच्या कारवायांची माहिती मिळवून तात्काळ कायदेशीर कारवाई सुरु करेल.

(ग) संशयित, पूर्वी गुन्हा केलेले गुंड, दंगेखोर, गुन्हेगारीचा पुर्व इतिहास असलेले, वाईट चारित्र्याचे व अशा इतरांवर नजर ठेवेल.

(घ) ज्यातून हिंसा घडू शकेल असे किंवा जातीय किंवा धार्मिक रंग असलेले वाद माहित करून घेईल.

(च) जनतेच्या तक्रारी नोंदवून घेईल व तात्काळ कायदेशीर कारवाई सुरु करेल.

(छ) राज्य शासन, पोलीस महासंचालक, जिल्हा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्त, किंवा पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी अधिकाऱ्याने सर्वसाधारण किंवा विशेष आदेशाद्वारे गाव किंवा वस्ती संदर्भात नेमून दिलेली इतर पोलिसी कार्ये पार पाडेल.

(ज) गांव वा वस्त्यांना दिलेल्या भेटीत पार पाडलेल्या वरील कर्तव्ये व जबाबदाऱ्यांची नोंद करून ठेवेल व त्यासंदर्भातील अहवाल पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी अधिकाऱ्यास सादर करेल.

(७) कायदा व सुव्यवस्थेची परिस्थिती, गुन्हांची परिस्थिती, दुर्बल घटकांचे प्रश्न, लोकांच्या तक्रारी व इतर घडामोडी यांचा आढावा घेण्यासाठी पोलीस स्थानकाचा प्रभारी अधिकारी आपल्या कार्यक्षेत्रातील प्रत्येक गावास/वस्तीस पंधरा दिवसांतून किमान एकदा भेट देईल.

(८) पोलीस अधीक्षक व पोलीस आयुक्तांसह सर्व संनियंत्रण करणारे अधिकारी आपापल्या पोलीस पाटील. कार्यक्षेत्रातील शक्य असतील तेवढ्या सर्व गाव व वस्त्यांना दर महिन्याला भेटी देतील. संबंधित क्षेत्रातील हिंसक व सैनिकी गट वा व्यक्तींच्या कारवाया/हालचाली, कायदा व सुव्यवस्थेची परिस्थिती, गुन्द्यांसंदर्भातील सर्वसाधारण परिस्थिती यांचा आढावा घेणे तसेच जास्तीतजास्त स्थानिक रहिवाशांशी संपर्क साधून लोकांचे पोलिसांप्रति समाधान जोखणे हा या भेटींचा उद्देश असेल.

(९) प्रत्येक गावाला किमान एक पोलीस पाटील असेल. जो जिल्हा पोलीस अधीक्षकांनी पोलीस पाटीलांची तयार केलेल्या, कोणत्याही लिंगाच्या, २१ ते ६० वयोगटातील, धडधाकट, उत्तम चारित्र्य व पार्श्वभूमी असलेल्या, संबंधित गावाची कायम रहिवासी असलेल्या, स्थानिक भाषा लिहिता व वाचता येणाऱ्या, न्यायालयाने (कोणत्याही गुन्द्यात) दोषी न ठरविलेल्या वा न्यायालयाने फौजदारी प्रकरणात दोषारोप न ठेवलेल्या, भ्रष्टाचार, नैतिक गुन्हा किंवा गैरकृत्यासाठी नोकरीतून काढून न टाकलेल्या अथवा सक्तीने निवृत्ती घ्यावयास न लागलेल्या किंवा कोणत्याही राजकीय पक्षाची वा राजकीय पक्षाशी संलग्न संघटनेची वा सैनिकी गटाची सक्रीय सदस्य नसलेल्या अशा व्यक्तींच्या यादीतून निवडला जाईल. पाटीलांची आस्थापना आणि निवडीचे निकष.

(१०) पोलीस पाटील म्हणून नियुक्त केलेल्या व्यक्तीचा पदावधी सर्वसाधारणपणे तीन वर्षांचा असेल व समाधानकारक काम केल्यास त्याचे नुतनीकरण करता येऊ शकेल. मात्र असे की, पोट-कलम (८) मध्ये नमूद केलेल्या निकषांचा विचार करता अपात्र ठरू शकेल अशी परिस्थिती उद्भवल्यास किंवा सलग तीन कार्यकाळ सेवा केल्यास किंवा वयाची साठ वर्षे पूर्ण झाल्यास सदर व्यक्तीस पदावधी वाढवून मिळणार नाही.

(११) पोट-कलम (८) मध्ये नमूद केलेल्या निकषांचा विचार करता अपात्र ठरू शकेल अशी परिस्थिती उद्भवल्यास पदावधी सुरू असताना कोणत्याही वेळेस पोलीस पाटलास काढून टाकले जाईल.

(१२) पोलीस पाटील भारतीय दंड संहिता, १८६० मध्ये विशद केल्याप्रमाणे लोक सेवक असेल.

(१३) पोलीस पाटील म्हणून नियुक्त झालेली प्रत्येक व्यक्ती पोलीस महासंचालकाने विहित केलेल्या कालावधीचे व अभ्यासक्रमाचे प्रशिक्षण घेईल. प्रत्येक नुतनीकरण केलेल्या पदावधीसाठी पुनर्नियुक्त पोलीस पाटीलांसाठी नियमित उजळणी पाठ्यक्रम आयोजित केले जातील.

(१४) पोलीस पाटील म्हणून नियुक्त झालेली प्रत्येक व्यक्ती संबंधित पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी अधिकाऱ्यासमोर विहित केल्यानुसार शपथ किंवा प्रतिज्ञा घेईल.

(१५) जिल्हा पोलीस अधीक्षकांनी विहित केल्यानुसार प्रत्येक पोलीस पाटलास ओळखण्यासाठी बिल्ला, वाजवी मासिक मानधन तसेच वरखर्च पुरविला जाईल. अशाप्रकारे ठरविलेले मानधन हे राज्यातील ग्रामसेवकापेक्षा कमी नसेल.

(१६) कोणाही व्यक्तीने कोणत्याही कारणासाठी पोलीस पाटील पदावर काम करण्याचे थांबविल्यास अशी व्यक्ती पोलीस अधीक्षक वा त्याने प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याकडे बिल्ला तसेच पोलीस पाटील म्हणून त्याने ठेवलेल्या सर्व नोंदी व कागदपत्रे सुपूर्द करेल.

पोलीस पाटलाची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या. (१७) (क) गावात घडलेला कोणताही गुन्हा वा कायदा व सुव्यवस्थेची परिस्थिती याची माहिती लवकरात लवकर पोलिसांना देणे व गुन्हेगारास पकडण्यात पोलिसांना साहाय्य करणे ;

(ख) गुन्हा किंवा कायदा व सुव्यवस्थेचा प्रश्न निर्माण होऊ नये या दृष्टीने गावावर सर्वसाधारण पहारा ठेवणे व पोलिसांना त्वरीत यासंदर्भातील माहिती देणे;

(ग) गावात गुन्हा घडू शकेल वा कायदा व सुव्यवस्थेचा भंग होऊ शकेल अशी परिस्थिती निर्माण करणाऱ्या संशयास्पद कारवाया/घडामोडी, संशयास्पद व्यक्तींच्या हालचाली व चाललेले कटकारस्थान याबाबत सजग व संवेदनशील राहणे व अशी माहिती तात्काळ पोलिसांपर्यंत पोहोचविणे;

(घ) एखाद्या व्यक्तीकडून जप्त केलेल्या शस्त्र, दारुगोळा किंवा संशयास्पद वा आक्षेपार्ह वस्तुंसह त्या व्यक्तीस अटक करून फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४३ नुसार कोणत्याही विलंबाशिवाय पोलिसांच्या स्वाधीन करणे, अटक करण्यात आलेली व्यक्ती स्त्री असल्यास पुरुष पोलीस पाटील एका महिलेस सोबत घेईल;

(च) पोलीस पोहोचेपर्यंत कोणताही गुन्हा घडलेले ठिकाण सुरक्षित ठेवणे, उत्सूक बघे वा अन्य कोणीही अशा ठिकाणी अडथळा निर्माण करणार नाही यांची यथायोग्य काळजी घेणे;

(छ) जिल्हा पोलीस अधीक्षकाने विशेष किंवा सर्वसाधारण आदेशाद्वारे विहित केलेल्या किमान कालावधीने पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी अधिकाऱ्याची भेट घेणे व गुन्हे, कायदा व सुव्यवस्था किंवा इतर पोलिसी कार्यावर परिणाम करू शकतील अशा गावातील घटना व घडामोडी यासंदर्भातील अहवाल देणे;

(ज) विहित केलेल्या नोंदी व नोंदवह्या ठेवणे;

(झ) पोलीस यंत्रणेच्या कामाशी संबंधित लोकांच्या तक्रारींची नोंद करणे; आणि

(ट) गुन्हे व कायदा व सुव्यवस्थेशी संबंधित प्रकरणांमध्ये गाव पंचायतीच्या संपर्कात राहणे.

प्रकरण ४

पोलीस सेवेचे घटक व त्यांचे कार्य

१९. नागरी पोलीस अधिकारी वर्ग २ व त्यावरील सर्व नागरी पोलीस अधिकाऱ्यांच्या नागरी पोलीस. कर्तव्यामध्ये इतर बाबींसह पुढील बाबींचा समावेश असेल.—

- (१) नागरिकांना सेवा देणे व त्यांचे संरक्षण करणे;
- (२) नागरिकांना सहभागी करून घेणे व त्यांचे सहकार्य मिळविणे;
- (३) पोलीस चौकी सांभाळणे;
- (४) गस्त घालणे;
- (५) कायदा व सुव्यवस्थेशी संबंधित कर्तव्ये;
- (६) पोलिसी कामास सहाय्यभूत ठरेल अशी गुप्तवार्ता जमविणे;
- (७) वाहतुकीशी संबंधित कर्तव्ये;
- (८) तपास, चौकशा व पोलीस स्थानकातील नोंदी व नोंदवह्या ठेवणे;

(९) वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी वेळोवेळी नेमून दिलेले तांत्रिक सहाय्य, विशेष कौशल्यांद्वारे सहाय्य, कर्मचारी सहाय्य पुरविण्याचे तसेच पोलीस स्थानकाबाहेरील व अशी इतर कार्ये करण्याचे सहाय्यक कर्तव्य.

२०. (१) सामुहिक निदर्शने आणि शांतता किंवा कायदा व सुव्यवस्थेचा भंग होईल अशा प्रकारची हिंसक अशांतता आणि आपत्ती व्यवस्थापनाची कामे हाताळतांना नागरी पोलिसांना तत्परतेने आणि सक्षमतेने मदत करण्यासाठी तसेच सशस्त्र पोलिसांची उपस्थिती आवश्यक असेल अशी कर्तव्ये पार पाडण्यास मदत करण्यासाठी, राज्य शासन, आयुक्तालये आणि प्रत्येक पोलीस जिल्हा यांच्याकरिता सशस्त्र पोलिसांच्या स्वरूपात योग्य मनुष्यबळ असलेले राखीव दल निर्माण करील आणि राज्याकरिता योग्य संख्येच्या सशस्त्र पोलीस बटालियन्स महिला युनिट्सच्या तरतुदींसह निर्माण करील.

राखीव सशस्त्र पोलीस.

(२) जिल्हा किंवा शहर पोलिसांच्या उपलब्ध साधनाव्यतिरिक्त सशस्त्र पोलिसांची नेमणूक करणे आवश्यक असलेले प्राणघातक आणि सार्वजनिक अव्यवस्थेच्या अनेक समस्या किंवा इतर हिंसाचाराचे प्रकार याच्याशी संबंधित नागरी पोलिसांना मदत व सहाय्य करण्यासाठी, पोलीस महाव्यवस्थापक यांच्या विनिर्दिष्ट आदेशान्वये, राज्यस्तरीय राखीव सशस्त्र पोलीस बटालियन्सची नेमणूक करण्यात येईल.

(३) जिल्हा पोलीस अधीक्षक व पोलीस आयुक्त यांच्या नियंत्रण, संचलन व संनियंत्रणाखाली जिल्हा व शहर सशस्त्र राखीव पोलीस कार्य करतील. सशस्त्र राखीव पोलीस हे जिल्हा व शहर पोलिसांची सशस्त्र शाखा असेल व कायदा व सुव्यवस्थेचे प्रश्न तसेच हिंसक घटना हाताळणे, हिंसक कैद्यांना सुरक्षा अनुरक्षण (एस्कॉर्ट) पुरविणे, ही व अशी विहित कर्तव्ये बजावेल.

(४) जिल्ह्यातील सशस्त्र राखीव पोलीस दलाच्या संख्येनुसार शहर किंवा जिल्हा सशस्त्र पोलीस दलाचे नेतृत्व अतिरिक्त किंवा उपपोलीस अधीक्षक वा आयुक्त यांच्यापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी करेल.

(५) शहर व जिल्हा सशस्त्र राखीव दलाचे योग्य संख्येच्या फलटणींमध्ये विभाजन करण्यात येईल व अशा प्रत्येक फलटणीचे नेतृत्व उपनिरीक्षक (सशस्त्र राखीव) करेल. फलटणीचे विभाजन सहाय्यक उपनिरीक्षक (सशस्त्र राखीव) यांच्या नेतृत्वाखालील कक्षात करण्यात येईल. प्रत्येक कक्षात दोन पोलीस अधिकारी वर्ग-१ यांचा समावेश असेल व प्रतिनियुक्त केले जाईल तेव्हा ते अर्ध-कक्षाचे नेतृत्व करतील.

(६) कायदा व सुव्यवस्थेशी संबंधित कर्तव्यासाठी शहर किंवा जिल्हा सशस्त्र राखीव पोलीस प्रतिनियुक्त करताना सर्वसाधारणपणे एका कक्षापेक्षा (कर्मचारी संख्या) कमी संख्येने प्रतिनियुक्ती केली जाणार नाही. जेव्हा मोठ्या क्षेत्रासाठी व मोठ्या प्रमाणावर प्रतिनियुक्त्या करणे आवश्यक असेल व जेव्हा अग्नीशस्त्र वा दारुगोळा आवश्यक नसेल तेव्हाच सशस्त्र राखीव फलटणी अर्ध-कक्ष याप्रमाणे प्रतिनियुक्त केल्या जातील.

(७) प्रत्येक सशस्त्र राखीव दलामध्ये दलाचे प्रशासन, साधनांची देखभाल, साठा व प्रशिक्षण आदी बाबी हाताळण्यासाठी योग्य संख्येने निरीक्षक (सशस्त्र राखीव) असतील.

(८) राखीव दलातील कर्मचारी त्यांची कार्ये पार पाडण्यासाठी सदैव तयारीत असतील व त्याबरोबरच त्यांना नियमित प्रशिक्षण मिळेल व सर्वांना समान/न्याय्य प्रमाणात काम व आराम मिळेल याची खातरजमा करण्याची जबाबदारी पोलीस अधीक्षक किंवा आयुक्ताची असेल.

(९) अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक दर्जाशी समकक्ष दर्जाचा कमांडंट (समादेशक) सशस्त्र फलटणीचे नेतृत्व करेल. त्यास पोलीस उपअधीक्षक दर्जाशी समकक्ष दर्जाचा उपसमादेशक सहाय्य करेल. जो फलटणीचा द्वितीय प्रमुख (सेकंड इन कमांड) असेल. प्रत्येक फलटण योग्य संख्येच्या सेवा कंपन्या व मुख्यालय कंपनी यामध्ये विभाजित केली जाईल व अशा प्रत्येक कंपनीचे नेतृत्व सहाय्यक पोलीस अधीक्षक दर्जाचा सहाय्यक समादेशक करेल.

(१०) राज्य स्तरावर सशस्त्र राखीव पोलिसांचे नेतृत्व अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाचा अधिकारी करेल. जो पोलीस महासंचालकाच्या सर्वसाधारण मार्गदर्शन व संनियंत्रणाखाली राज्यातील सर्व सशस्त्र पोलीस दलांच्या प्रशासन, प्रशिक्षण, मोहिमांसाठी तयारीत असेल व कर्मचाऱ्यांच्या कल्याणासाठी जबाबदार असेल.

(११) पोलीस उपमहानिरीक्षक दर्जाच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्याकडे प्रत्येकी ३-४ फलटणींच्या कामाचे व कामासाठी तयारीचे संनियंत्रण सोपविलेले असेल.

(१२) सशस्त्र पोलीस फलटणीचे राज्याचे प्रमुख, संबंधित पोलीस उपमहानिरीक्षक, समादेशक, उपसमादेशक, सहाय्यक समादेशक, निरीक्षक (सशस्त्र राखीव), मुख्यालय कंपनी यांची कर्तव्ये राज्य शासनाने वेळोवेळी विहित केल्यानुसार असतील.

(१३) सशस्त्र राखीव पोलिसांची प्रतिनियुक्ती.—

प्रतिनियुक्ती.

(क) ज्या प्रसंगामध्ये सशस्त्र पोलिसांची प्रतिनियुक्ती करणे अत्यावश्यक मानले जाईल केवळ अशाच प्रसंगांमध्ये राज्य सशस्त्र पोलीस फलटणी व शहर/सशस्त्र दलांच्या कक्ष वा उप कक्षांची प्रतिनियुक्ती केली जाईल.

(ख) संबंधित क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांकडून शहर/जिल्हा सशस्त्र राखीव पोलिसांची प्रतिनियुक्ती केली जावी यासाठी करण्यात आलेल्या प्रत्येक विनंतीची पोलीस आयुक्त/पोलीस अधीक्षक काळजीपूर्वक तपासणी करतील. त्याचप्रमाणे पोलीस आयुक्त, जिल्हा पोलीस अधीक्षक, रेंजचे पोलीस उप महानिरीक्षक किंवा क्षेत्रीय अधिकारी यांचेकडून प्राप्त झालेली राज्य सशस्त्र पोलीस फलटणींची प्रतिनियुक्ती केली जावी यासाठी करण्यात आलेल्या प्रत्येक विनंतीची पोलीस महासंचालक सखोल तपासणी करतील. अशा तपासणीद्वारे किती प्रमाणात (संख्येने) व किती कालावधीसाठी अशी प्रतिनियुक्ती केली जावी यावर व्यवहार्य निर्णय घेतला जाईल.

(ग) आदेशात नमूद केलेल्या ठराविक कालावधीसाठीच प्रतिनियुक्ती केली जाईल व विशिष्ट आदेशाद्वारे मुदतवाढ दिल्याशिवाय पहिल्यांदा नेमून दिलेला कालावधी समाप्त झाल्यानंतर प्रतिनियुक्त केलेले राखीव पोलीस मुख्यालयी परत जातील.

(घ) फलटणीतील कर्मचारी त्यांची कार्ये पार पाडण्यासाठी सदैव तयारीत असतील व त्याबरोबरच त्यांना नियमित प्रशिक्षण मिळेल व रोटेशनद्वारे सर्व दल व फलटणीतील विविध कक्षांना समान/न्याय्य प्रमाणात काम व आराम मिळेल याची खातरजमा करण्याची जबाबदारी राज्य स्तरावर सशस्त्र राखीव पोलिसांचे नेतृत्व करणाऱ्या अधिकाऱ्यांची असेल.

(च) सशस्त्र दलांना प्रतिनियुक्त करताना कर्मचाऱ्यांना पुरेसा आराम व आठवड्याची सुट्टी मिळेल याची काळजी घेतली जाईल.

(१४) समादेशक, आयुक्त, जिल्हा अधीक्षक यांच्याशी सल्लामसलत करून राज्य स्तरावर सशस्त्र राखीव पोलिसांचे नेतृत्व करणारा अधिकारी प्रत्येक फलटन व शहर/जिल्हा सशस्त्र राखीव दलांसाठी शस्त्र, साधने, सामग्री व इतर बाबी पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध आहेत किंवा कसे या संदर्भात नियमित वार्षिक मुल्यमापन करेल. अशा मुल्यमापनामध्ये प्रत्येक बाबीचा प्रकार, दर्जा व प्रमाण (संख्या) आदीचा समावेश असेल.

२१. (१) **राजपत्रातील** अधिसूचनेमध्ये नमूद केल्यानुसार राज्य शासन राज्यातील रेल्वे रेल्वे पोलीस. क्षेत्राचा समावेश असलेले एक किंवा त्यापेक्षा अधिक विशेष पोलीस जिल्हे निर्माण करेल व अशा प्रत्येक विशेष जिल्ह्यासाठी पोलीस अधीक्षक, एक किंवा अधिक सहाय्यक व उपअधीक्षक व योग्य वाटतील एवढे इतर अधिकारी नियुक्त करेल.

(२) पोलीस महासंचालकाच्या नियंत्रणाखाली सदर अधिकारी संबंधित कार्यक्षेत्रातील रेल्वे प्रशासनाशी संबंधित पोलिसांशी संबंधित कार्ये व राज्य शासनाने वेळोवेळी नेमून दिलेली इतर कार्ये पार पाडतील.

(३) राज्य शासनाने यासंदर्भात जारी केलेल्या विशेष किंवा सर्वसाधारण आदेशानुसार असे पोलीस अधिकारी त्यांना देण्यात आलेल्या शक्ती व विशेषाधिकारांसह सदर अधिनियमानुसार व त्यावेळी अस्तित्वात असलेल्या इतर अधिनियमानुसार त्यांचेवर असलेल्या जबाबदाऱ्या व त्यांना नेमून दिलेली कार्ये पार पाडतील.

(४) संबंधित पोलीस अधीक्षक राज्य शासनाच्या पूर्वपरवानगीने सदर अधिनियमांतर्गत त्याला देण्यात आलेले अधिकार व कार्ये सहाय्यक किंवा उपअधीक्षकाकडे प्रत्योजित करू शकेल.

राज्य गुप्तवार्ता विभाग. २२. (१) गुप्तवार्ता मिळविणे, विविध स्त्रोतांमधून मिळालेली माहिती एकत्र करणे, तिचे विश्लेषण करणे व ते योग्य यंत्रणांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य राज्य गुप्तवार्ता विभाग करेल.

(२) सदर विभागाचे राज्यस्तरावर नेतृत्व करण्यासाठी राज्य शासन पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचा अधिकारी नियुक्त करेल.

(३) राज्य गुप्तवार्ता विभागांतर्गत येणारे विविध कक्ष जसे दहशतवाद विरोधी कक्ष, सैनिकी कारवाया विरोधी कक्ष, अतिमहत्त्वाच्या व्यक्तींची सुरक्षा आदींचे नेतृत्व पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जा नसलेला अधिकारी करेल.

(४) प्रत्येक जिल्हा व शहर स्तरावरही गुप्तवार्ता मिळविणे, विविध स्त्रोतांमधून मिळालेली माहिती एकत्र करणे, तिचे विश्लेषण करणे व योग्य यंत्रणांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य करण्याकरीता गुप्तवार्ता विभाग असेल जो राज्यस्तरावरील विभागास गुप्तवार्ता देईल.

(५) जिल्हा स्तरावरील गुप्तवार्ता विभागाचे नेतृत्व करण्यासाठी राज्य शासन उपअधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या अधिकाऱ्याची नियुक्ती करेल.

(६) राज्य गुप्तवार्ता विभाग केंद्रीय स्तरावरील गुप्तवार्ता यंत्रणेशी समन्वय साधेल.

(७) सदर अधिनियमाच्या नियमांतर्गत विहित केल्यानुसार राज्य शासन राज्य व जिल्हा गुप्तवार्ता विभागांसाठी हाताळावयाच्या कामातील वैविध्य व प्रमाण (ताण) यांचे आधारे विविध स्तरांवर काम करण्यासाठी योग्य संख्येने अधिकारी नियुक्त करेल.

(८) गुप्तवार्ता विभाग माहिती (गुप्तवार्ता) जमविणे, एकत्र करणे व योग्य यंत्रणांपर्यंत पोहोचविणे यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करेल. असे असले तरी लोकांशी प्रत्यक्ष संपर्कातून मिळणाऱ्या गुप्तवार्तेलाही महत्त्व देईल.

गुन्हा अन्वेषण विभाग. २३. (१) पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचा अधिकारी राज्य गुन्हे अन्वेषण विभागाचे नेतृत्व करेल. राज्य शासन, पोलीस महासंचालक व राज्य सुरक्षा आयोग यांचेसोबत सल्लामसलत करून आवश्यक एवढ्या संख्येने पोलीस उपमहानिरीक्षक नियुक्त करेल.

(२) सायबर गुन्हे, संघटीत गुन्हे, आर्थिक गुन्हे, खुनाची प्रकरणे किंवा राज्य शासनाने अधिसूचित केलेले इतर कोणत्याही प्रकारचे गुन्हे यांचा तपास करण्यासाठी गुन्हा अन्वेषण विभागात विशेष शाखा असतील. ज्या गुन्द्यांच्या तपासासाठी विशेष तज्ज्ञता लागते किंवा लक्ष केंद्रीत करावे लागते अशा गुन्द्यांची प्रकरणे सदर विभाग हाताळेल. पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी अशा प्रत्येक शाखेचे नेतृत्व करेल.

(३) सदर अधिनियमाच्या नियमांतर्गत विहित केल्यानुसार राज्य शासन गुन्हा अन्वेषण विभागासाठी हाताळावयाच्या कामातील वैविध्य व प्रमाण (ताण) यांचे आधारे विविध स्तरांवर काम करण्यासाठी योग्य संख्येने अधिकारी नियुक्त करेल.

(४) व्यावसायिक क्षमता, अनुभव, प्रामाणिकपणा व कल या आधारे गुन्हा अन्वेषण विभागात काम करण्यासाठी अधिकाऱ्यांची निवड करण्यात येईल. निवडीनंतर त्यांना योग्य प्रशिक्षण देण्यात येईल तसेच न्यायवैद्यक तंत्रे, तपासात वैज्ञानिक साधनांचे सहाय्य अशा तपासाच्या तंत्रांसंदर्भात विशेष वर्ग व वेळोवेळी आयोजित केलेल्या उजळणी वर्गांद्वारे त्यांचे ज्ञान व कौशल्य अद्ययावत ठेवले जाईल.

(५) गुन्हा अन्वेषण विभाग इंटरनेट, थ्री-जी व्हाईस ओव्हर इंटरनेट प्रोटोकॉल (व्हीओआयपी) आदी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यासाठी प्रशिक्षित व सुसज्ज असावा यासाठी राज्य शासन काळजी घेईल. यासाठी राज्य शासन किमान दर पाच वर्षांनी आधुनिक तंत्रज्ञान प्रशिक्षण अभ्यासक्रमाचा आढावा घेईल.

(६) पोलीस महासंचालकाने विहित कार्यपद्धती व निकषांद्वारे विशेष करून सोपविलेल्या व राज्य शासनाने वेळोवेळी विहित केलेल्या गंभीर स्वरूपाच्या व आंतरराज्यीय किंवा आंतरजिल्हा स्वरूपाच्या गुन्हांचा तपास राज्य गुन्हा अन्वेषण विभाग करेल.

(७) सदर अधिनियमाच्या कलम १७ अनुसार तपासी अधिकाऱ्याला मार्गदर्शन करण्यासाठी, सल्ला देण्यासाठी व सहाय्य करण्यासाठी गुन्हा अन्वेषण विभाग योग्य संख्येने सल्लागार व गुन्हा विश्लेषक उपलब्ध करेल.

(८) गुन्हा अन्वेषण विभागास पुरेसा कर्मचारी वर्ग व निधी दिला जाईल तसेच विभागाच्या प्रमुखाकडे आर्थिक अधिकारांचे प्रत्यायोजन केले जाईल.

(९) गुन्हे प्रवण ग्रामीण भागातील व शहरी भागातील सर्व पोलीस स्थानकांमधील विशेष गुन्हा अन्वेषण कक्ष हे गुन्हा अन्वेषण विभागाच्या विस्तार यंत्रणेचे काम करतील. पोलीस उपनिरीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी अशा कक्षांचे नेतृत्व करेल. जेथे पोलीस महासंचालकांनी विशेष परवानगी दिली असेल अशा विशेष परिस्थितीचा अपवाद वगळता या कक्षासाठी पाठविलेले अधिकारी इतर कामाकरिता पाठविता येणार नाहीत.

(१०) पोलीस अधीक्षकाने कक्षाकडे विशेष जबाबदारी म्हणून सोपविलेले व पोलीस महासंचालकाने अधिसूचित केलेले खून, अपहरण, बलात्कार, दरोडा, चोरी, हुंड्याशी संबंधित गुन्हे, फसवणुकीची गंभीर प्रकरणे, मानवी व्यापार, अंमली पदार्थांशी संबंधित गुन्हे, अपहार किंवा इतर आर्थिक गुन्हे यांच्या तपासाचे काम गुन्हा अन्वेषण कक्षाचे अधिकारी करतील.

(११) गुन्हा घडलेल्या ठिकाणाला संबंधित चौकशी अधिकाऱ्यांसोबत तात्काळ भेट देऊन उपलब्ध सर्व वैज्ञानिक दुवे एकत्र करण्यासाठी प्रत्येक पोलीस स्थानकास योग्य संख्येने घटनास्थळ तंत्रज्ञ पुरविले जातील. सदर घटनास्थळ तंत्रज्ञ हे विशेष करून निवडलेले व सदर कामासाठी पुरेसे प्रशिक्षण दिलेले नागरी पोलीस अधिकारी वर्ग - १ व २ असतील.

(१२) पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी अधिकाऱ्याच्या सर्वसाधारण संनियंत्रणाखाली प्रकरणांचा तपास करणाऱ्या विशेष गुन्हा अन्वेषण कक्षाच्या कर्मचाऱ्यांवर जिल्हा स्तरावर अतिरिक्त पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी संनियंत्रण ठेवेल, जो थेट जिल्हा पोलीस अधीक्षकास उत्तरदायी असेल. त्या संनियंत्रण अधिकाऱ्याला सहाय्य करण्यासाठी व विशेष करून व्यावसायिक दृष्टिकोनातून तपासाचा दर्जा राखण्यासाठी योग्य संख्येने पोलीस उपअधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्यांची नियुक्ती केली जाऊ शकेल.

परंतु असे की, छोट्या जिल्ह्यांमध्ये जेथे कामाचा ताण अतिरिक्त पोलीस अधीक्षकाची नियुक्ती केली जावी एवढा नसेल तेथे या कामासाठी पोलीस उपअधीक्षक दर्जाचा अधिकारी नियुक्त केला जाऊ शकेल.

(१३) प्रत्येक पोलीस जिल्ह्याच्या मुख्यालयाच्या ठिकाणी एक किंवा अधिक विशेष केंद्रांची निर्मिती केली जाईल. आर्थिक गुन्हांसह अधिक गुंतागुंतीच्या व गंभीर गुन्हांचा तपास करण्यासाठी सदर केंद्रांना आवश्यक संख्येने अधिकारी व कर्मचारी दिले जातील. सदर केंद्र वरील उपकलमामध्ये नमूद केलेल्या अतिरिक्त पोलीस अधीक्षकाच्या थेट नियंत्रणाखाली कार्य करतील.

(१४) तपास करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना तपासादरम्यान आवश्यक कायदेशीर व न्यायवैद्यक सल्ला उपलब्ध करून दिला जाईल.

(१५) केंद्र शासनाच्या पोलीस संशोधन व विकास यंत्रणेने (ब्यूरो ऑफ पोलीस रिसर्च अँड डेव्हलपमेंट) किंवा न्यायवैद्यक शास्त्र संचालनालयाने (डायरेक्टोरेट ऑफ फॉरेंसिक सायन्स) यांनी मार्गदर्शक सूचना केलेल्या असल्यास, त्यानुसार पात्र व प्रशिक्षित कर्मचारी व तपासात वैज्ञानिक सहाय्य पुरविणाऱ्या सुविधा यांनी पोलीस स्थानकातील गुन्हा अन्वेषण कक्ष, जिल्हा स्तरावरील विशेष तपास केंद्र व गुन्हा अन्वेषण विभाग सुसज्ज असतील.

वन पोलीस. २४. (१) कोणत्याही प्रकारचे सीमा निर्धारित केलेले वन क्षेत्र तसेच प्रत्येक राखीव वनासाठी आवश्यक संख्येने फिरती वन पथके तयार केली जातील.

(२) पोलीस उपनिरीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी प्रत्येक फिरत्या वन पथकाचे नेतृत्व करेल.

(३) वन जमिनींवरील अतिक्रमणाची प्रकरणे, वन्य जीवां विरोधातील गुन्हे व वन उत्पादनांची तस्करी आदी प्रकरणांचा फिरती वन पथके तपास करतील.

(४) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ अंतर्गत देण्यात आलेल्या अधिकारांचा वन पोलीस अधिकारी वापर करतील.

(५) वन विभागाच्या अधिकाऱ्यांसोबत समन्वय साधून पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी फिरत्या वन पथकांच्या कामकाजावर संनियंत्रण ठेवेल.

(६) थेट पोलीस महासंचालकाच्या सर्वसाधारण नियंत्रणाखाली पोलीस महानिरीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी वन पोलिसांचे नेतृत्व करेल.

२५. आवश्यक त्या सर्व ठिकाणी कार्यक्षेत्रातील पोलीस स्थानकाच्या प्रभारी पोलीस पर्यटन पोलीस. अधिकाऱ्याच्या नियंत्रणाखाली स्वतंत्र पर्यटन पोलीस पुढील कार्ये पार पाडतील :

- (१) पर्यटकांना संरक्षण व सुरक्षितता;
- (२) त्यांचे सामान व कागदपत्र यांची सुरक्षा;
- (३) पर्यटकांविरोधातील गुन्ह्यांना प्रतिबंध;
- (४) हिंसा व छेडछाड यापासून महिला पर्यटकांचे संरक्षण;
- (५) अनैतिक उद्योगांपासून पर्यटकांचे संरक्षण;
- (६) स्थानिक रिवाज, कायदे, नियम व विनियमांसंदर्भात पर्यटकांना मार्गदर्शन.

२६. (१) सर्व महत्त्वाच्या पोलीस स्थानकांमध्ये वाहतूक शाखा असेल व सर्व महानगरे वाहतूक व शहरांमध्ये वाहतूक नियंत्रित करण्यासाठी वाहतूक पोलीस स्थानके असतील. पोलीस.

(२) पोलीस उपनिरीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी वाहतूक पोलीस स्थानकाचे नेतृत्व करेल.

(३) पोलीस आयुक्तालय व जिल्ह्यांमध्ये वाहतूक नियंत्रित करण्यासाठी आवश्यक तेवढी अतिरिक्त आयुक्त किंवा अतिरिक्त अधीक्षक किंवा उपायुक्त किंवा उपअधीक्षक किंवा साहाय्यक आयुक्त वा पोलीस निरीक्षकांची पदे असतील.

(४) वाहतूक व्यवस्थापनामधील समन्वय, नियोजन व संशोधन यासाठी राज्य स्तरावर अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी असेल. जो राज्याच्या वाहतूक शाखेचे नेतृत्व करेल व वाहतूक विषयक बाबींसाठी थेट पोलीस महासंचालकास जबाबदार असेल.

(५) शहर नियोजनाच्या बाबींमध्ये संबंधित यंत्रणा वाहतूक शाखेच्या राज्यस्तरावरील प्रमुखाशी सल्लामसलत करतील.

(६) पायाभूत सुविधांच्या विकासाशी संबंधित कामे करताना संबंधित अंमलबजावणी यंत्रणांना वाहतूक शाखेचे मत मागविणे बंधनकारक असेल.

(७) वाहतूक विनियमांमध्ये सुधारणा करताना तज्ज्ञ व नागरिकांचे मत जाणून घेतले जाईल व त्याची दखल घेतली जाईल.

(८) वाहतूक व्यवस्थापनासाठी राखून ठेवलेला निधी संबंधित पोलीस आयुक्त व पोलीस अधीक्षक यांना खर्चासाठी उपलब्ध असेल.

२७. सागर तटीय क्षेत्र नियमन व इतर संबंधित अधिनियमातील तरतुदींची अंमलबजावणी सागरी तट करण्यासाठी सागर तटीय क्षेत्रासाठी स्वतंत्र सागरी तट सुरक्षा पोलीस असतील. पोलीस.

तांत्रिक २८. (१) पोलीस सेवेची कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी राज्य शासन अतिरिक्त पोलीस साहाय्य सेवा. महासंचालक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या नियंत्रणाखाली तांत्रिक सेवा, विशेष सेवा व इतर सहाय्यक सेवा देणाऱ्या यंत्रणांची निर्मिती करेल.

(२) अशा प्रकारे निर्माण केलेल्या यंत्रणांमध्ये केंद्र शासनाच्या पोलीस संशोधन व विकास यंत्रणेने (ब्यूरो ऑफ पोलीस रिसर्च अँड डेव्हलपमेंट) किंवा न्यायवैद्यक शास्त्र संचालनालय (डायरेक्टोरेट ऑफ फोरेन्सिक सायन्स) व राज्य पोलीस संशोधन व विकास संस्था यांनी केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यस्तरावर परिपूर्ण न्यायवैद्यक सहाय्यक प्रयोगशाळा, प्रत्येक पोलीस रेंजसाठी विभागीय न्यायवैद्यक सहाय्यक प्रयोगशाळा, प्रत्येक जिल्ह्यासाठी फिरती न्यायवैद्यक सहाय्यक पथके यांचा समावेश असेल.

(३) राज्यातील न्यायवैद्यक शास्त्राशी संबंधित यंत्रणांचे नेतृत्व पोलीस महानिरीक्षक दर्जाचा अधिकारी करेल. त्यास सहाय्य करण्यासाठी राज्य स्तरावर पोलीस अधीक्षक दर्जाचा संचालक (तांत्रिक सेवा), रेंज स्तरावर पोलीस उपअधीक्षक दर्जाचा उपसंचालक (तांत्रिक सेवा) व जिल्हा स्तरावर साहाय्यक पोलीस अधीक्षक दर्जाचा सहाय्यक संचालक (तांत्रिक सेवा) असे अधिकारी असतील.

(४) राज्य स्तरावर पोलीस अधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली बॉम्ब (तपास व विल्हेवाट) कक्ष असेल. सदर कक्षाचे उप कक्ष रेंज व जिल्हा स्तरावर असतील व त्याचे नेतृत्व अनुक्रमे पोलीस उपअधीक्षक व पोलीस निरीक्षक करतील. सदर कक्ष आवश्यक कर्मचारी, साधने व वाहनांनी सुसज्ज असतील.

(५) राज्य स्तरावर पोलीस अधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली श्वान पथक असेल. सदर पथकाचे उपकक्ष रेंज व जिल्हा स्तरावर असतील व त्याचे नेतृत्व अनुक्रमे पोलीस उपअधीक्षक व पोलीस निरीक्षक करतील. आवश्यक सुविधा, पायाभूत सुविधा, कर्मचारी व श्वान यांनी सदर पथके सुसज्ज असतील.

(६) राज्य स्तरावर पोलीस अधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली हस्तमुद्रा कक्ष (हातांचे ठसे तपासणारा) असेल. सदर पथकाचे उप कक्ष रेंज व जिल्हा स्तरावर असतील व त्याचे नेतृत्व अनुक्रमे पोलीस उपअधीक्षक व पोलीस निरीक्षक करतील. आवश्यक कर्मचारी, साधने व दळणवळणाच्या सुविधा यांनी तो कक्ष सुसज्ज असतील.

(७) वरील उपकलमांमध्ये नमूद केलेल्या विविध कक्षांसाठी नेमलेल्या कर्मचाऱ्यांना संबंधित क्षेत्रातील प्रगतीबाबत अद्ययावत माहिती मिळण्यासाठी वेळोवेळी प्रशिक्षण देण्यात येईल. सदर कक्ष व पथके अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब करतील.

माहिती व २९. (१) पोलीस सेवेस सहाय्य करण्यासाठी राज्यभर दळणवळणाची एक प्रबळ यंत्रणा दळणवळण उभी केली जाईल. तंत्रज्ञान.

(२) डिजीटल न्यायवैद्यक सहाय्य, बायोमेट्रीक (जीवसंख्याशास्त्र), डीएनए प्रोफायलींग, जीआयएस, वायफाय, वायमॅक्स या व अशा अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा पोलीस कार्यामध्ये वापर केला जाईल.

(३) पोलीस सेवेस आवश्यक माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञानाच्या व्यवस्थापनासाठी अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाचा अधिकारी असेल ज्यास सहाय्य करण्यासाठी आवश्यकतेनुसार पोलीस महानिरीक्षक, पोलीस उप महानिरीक्षक, पोलीस अधीक्षक, पोलीस उप अधीक्षक दर्जाच्या अधिकाऱ्यांसह तांत्रिक कर्मचारी नियुक्त केले जातील.

३०. (१) थेट नियुक्त केलेल्या विविध दर्जाच्या सर्व कर्मचाऱ्यांना निवडी पश्चात प्रभावी प्रशिक्षण. प्रशिक्षण देण्यासाठी तसेच वरिष्ठ स्तरावर बढती द्यावयाच्या सर्व कर्मचाऱ्यांना बढतीपूर्व प्रशिक्षण देण्यासाठी तसेच वेळोवेळी आवश्यकतेनुसार विविध स्तरावरील कर्मचाऱ्यांना विशिष्ट विषयांवरील प्रशिक्षण देण्यासाठी राज्य शासन राज्यस्तरावर एका परिपूर्ण पोलीस प्रशिक्षण संस्थेचे व आवश्यक संख्येने सुसज्ज अशा पोलीस प्रशिक्षण महाविद्यालयांची व पोलीस प्रशिक्षण शाळांची स्थापना करेल.

(२) राज्य शासन, नियमात विहित केल्यानुसार अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जाच्या कोणत्याही अधिकाऱ्यास राज्य पोलीस प्रशिक्षण संस्थेचा संचालक म्हणून, पोलीस महासंचालक दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या पोलीस अधिकाऱ्यास पोलीस प्रशिक्षण महाविद्यालयाचा प्राचार्य म्हणून व पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या अधिकाऱ्यास पोलीस प्रशिक्षण संस्थेचा मुख्याध्यापक म्हणून नियुक्त करेल.

(३) राज्य शासन, नियमात विहित केल्यानुसार राज्य पोलीस प्रशिक्षण संस्था, पोलीस प्रशिक्षण महाविद्यालये व शाळा यासाठी योग्य संख्येने अधिकारी नियुक्त करेल, असे अधिकारी निवडताना शैक्षणिक पात्रता, व्यावसायिक क्षमता, अनुभव, प्रामाणिकपणा व कल या बाबींची योग्य दखल घेतली जाईल. पोलीस सेवेत उपलब्ध असलेल्या सर्वोत्तम अधिकाऱ्यांना अशा प्रशिक्षण संस्थांकडे आकर्षित करण्यासाठी व तेथे टिकविण्यासाठी राज्य शासन आर्थिक व इतर प्रोत्साहन योजना तयार करेल.

(४) कायदा, समाजशास्त्र, मानसशास्त्र, अपराधविज्ञान (गुन्हेशास्त्र), न्यायवैद्यक शास्त्र व पोलिसांशी संबंधित इतर शैक्षणिक विषयांसाठी सदर प्रशिक्षण संस्थांमधील कायम पदांवर शैक्षणिक गुणवत्ता प्राप्त व्यक्तींची निवड केली जाईल याची राज्य शासन खातरजमा करेल.

(५) विविध स्तर व प्रकारच्या पोलीस अधिकाऱ्यांसाठी पोलीस कामकाजाशी संबंधित सद्य व अपेक्षित प्रशिक्षण गरजा लक्षात घेऊन राज्य शासन पोलिसांसाठी एक शिक्षण-प्रशिक्षण धोरण तयार करेल. सर्व स्तरावरील कर्मचाऱ्यांमध्ये सकारात्मक दृष्टीकोन विकसित करण्याबरोबरच त्यांची कार्ये पार पाडण्यासाठी त्यांना पुरेसे प्रशिक्षण देण्याची तरतूद सदर धोरणात असेल व ते कर्मचाऱ्यांच्या व्यावसायिक प्रगतीशी (करीयर डेव्हलपमेंटशी) जोडलेले असेल.

(६) योग्य शैक्षणिक व व्यावसायिक गुणवत्तेद्वारे व्यावसायिक प्रगती साध्य करण्याची कार्यसंस्कृती पोलीस कर्मचाऱ्यांमध्ये रुजविण्यास सदर धोरण प्रोत्साहन देईल.

(७) केंद्र शासनाने वेळोवेळी जारी केलेल्या पोलीस प्रशिक्षणा संदर्भातील मार्गदर्शक सूचनांची दखल शिक्षणप्रशिक्षण धोरणात घेतली जाईल. पोलीस कर्मचाऱ्यांना पोलीस विषयांचे ज्ञान देणे, व्यावसायिक कौशल्ये विकसित करणे, योग्य दृष्टीकोन विकसित करणे आणि त्यांचेमध्ये मानवी हक्क, नैतिक मूल्य व सांविधानिक मूल्य रुजविणे हा सदर धोरणाचा उद्देश असेल. ताणतणाव हाताळण्यासाठी योग्य ठरतील अशा योगासारख्या ध्यानधारणेच्या तंत्रांचा प्रशिक्षणात समावेश असेल.

(८) राज्य शासनाने वेळोवेळी विहित केल्यानुसार विशिष्ट रचनात्मक पद्धतीने प्रशिक्षण कार्यक्रमातील यशस्वी सहभाग व विविध स्तरावरील अधिकाऱ्यांच्या बढत्या व विविध कामांसाठी त्यांच्या केलेल्या नियुक्त्या यांचा संबंध जोडला जाईल.

(९) सेवांतर्गत प्रशिक्षण, बाह्यस्त्रोतांकडून प्रशिक्षण, दूरस्थ शिक्षण आदी तंत्रांचा शिक्षण-प्रशिक्षण धोरणात पुरेपूर वापर केला जाईल.

(१०) विविध स्तरावरील अधिकाऱ्यांच्या सर्वकष प्रशिक्षण गरजा लक्षात घेऊन राज्य शासन वेळोवेळी प्रशिक्षण संस्थांमधील पायाभूत सुविधा व क्षमता निर्माण करेल व वाढवेल. विशेष प्रशिक्षणांशिवाय दरवर्षी सर्व स्तरावरील अधिकाऱ्यांसाठी योग्य कालावधीचे बंधनकारक उजळणी प्रशिक्षण वर्गही आयोजित केले जातील. यासाठी राज्य शासन प्रत्येक पोलीस जिल्ह्यात किंवा सशस्त्र पोलीस फलटणीत आवश्यक पायाभूत सुविधांसह योग्य असे प्रशिक्षण केंद्र निर्माण करेल. उजळणी प्रशिक्षणात सर्व कर्मचाऱ्यांना सहभागी होता यावे यासाठी रोटेशन पद्धत वापरली जाईल व त्यासाठी प्रत्येक आस्थापनेत योग्य संख्येने “प्रशिक्षणासाठी राखीव” पदे निर्माण केली जातील.

(११) राज्य पोलीस प्रशिक्षण संस्थामधील प्रशिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी व पोलीस कर्मचाऱ्यांना विशेष व्यावसायिक विषयात पुरेसे प्रशिक्षण देण्यासाठी राज्य शासन केंद्र शासनाच्या केंद्रीय व विभागीय स्तरावरील प्रशिक्षण संस्थांतील सुविधांचा पुरेपूर उपयोग करून घेईल.

(१२) प्रशिक्षणाच्या पायाभूत सुविधा अद्ययावत करताना किंवा प्रशिक्षण अभ्यासक्रम व पद्धती अद्ययावत करताना राज्य प्रशिक्षण संस्था केंद्रीय पोलीस अकॅडमी व केंद्र शासनाची पोलीस संशोधन व विकास संस्था यासारख्या संस्थांनी केलेल्या मार्गदर्शक सूचना व त्यांनी निर्माण केलेल्या पद्धती व निकष यांचा पुरेपूर उपयोग करून घेईल.

(१३) प्रशिक्षण धोरणाचा व त्याच्या अंमलबजावणीचा नियमित आढावा घेण्यासाठी राज्य पोलीस यंत्रणा केंद्र शासनाच्या पोलीस संशोधन व विकास संस्थेसारख्या संस्थांची मदत मिळवेल.

(१४) नव्याने भरती केलेल्या उमेदवारांच्या प्रारंभिक प्रशिक्षणाशिवाय, विविध दलांकरिता आवश्यक असलेल्या भिन्न कौशल्याच्या विशेष प्रशिक्षणाव्यतिरिक्त सर्व पदे, चक्रानुक्रमाने, वार्षिक उजळणी प्रशिक्षण कार्यक्रम घेतील याचीदेखील खात्री करण्यात येईल. प्रत्येक रचनेत “राखीव प्रशिक्षणार्थी” च्या योग्य मनुष्यबळाची निर्मिती करण्यात येईल.

(१५) वार्षिक उजळणी प्रशिक्षण पाठ्यक्रम हा अनिवार्य असल्याचे समजण्यात येईल आणि कोणत्याही परिस्थितीत, असे प्रशिक्षण घेण्याऱ्या कर्मचारीवर्गाला, इतर कोणत्याही कर्तव्याच्या ठिकाणी नेमण्याकरिता, काढता येणार नाही.

(१६) पोलीस महासंचालकाच्या सर्वसाधारण मार्गदर्शनाखाली राज्याची प्रशिक्षण शाखा वार्षिक उजळणी प्रशिक्षण अभ्यासक्रमासह इतर सर्व प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांच्या आशयाचा व प्रशिक्षण पद्धतीचा वेळोवेळी आढावा घेऊन त्यात सुधारणा करेल.

३१. (१) ज्यामुळे पोलिसांच्या कामगिरीच्या दर्जामध्ये सुधारणा होईल अशा विषय व पोलीस संशोधन बाबींवरील संशोधन व विश्लेषण नियमीतपणे करता यावे यासाठी आवश्यक संसाधने, योग्य व विकास असा कर्मचारी वर्ग व निधी यांच्या तरतुदीसह राज्य शासन, राज्य पोलीस संशोधन व विकास संस्थेची निर्मिती करेल. इतर नामांकीत संस्थांमध्ये होत असलेल्या पोलिसांशी संबंधित अभ्यास व संशोधनाचे प्रायोजकत्व राज्य शासन स्वीकारू शकेल.

(२) गुन्हे अन्वेषण व तपास तसेच इतर पोलिसी कार्यामध्ये वैज्ञानिक व तंत्र सहाय्य पुरविणारे तंत्रज्ञान वापरात आणले जावे यासाठी राज्य शासन योग्य उपाययोजना करेल.

(३) राज्य पोलीस संशोधन व विकास संस्था पुढील कामे करेल :---

(क) पोलीस सेवेच्या व्यवस्थापनाची कार्यक्षमता व व्यावसायिक क्षमता वाढविण्याच्या उद्देशाने पायाभूत सुविधा अद्ययावत व आधुनिक असाव्यात यासाठी पंचवार्षिक यथार्थदर्शी नियोजन आराखडा तयार करणे. पोलीस सेवेचा दर्जा सुधारण्यावर प्रभाव पाडू शकतील अशा बाबी जसे, पोलिसांची गतिशीलता, शस्त्रे, दळणवळण, प्रशिक्षण, न्यायवैद्यक सुविधा, साधने, संरक्षण सामग्री, कार्यालयीन व निवासाची व्यवस्था व इतर बाबींचा समावेश सदर नियोजन आराखड्यात असेल.

(ख) देशातील व देशाबाहेरील इतर पोलीस यंत्रणांनी यशस्वीपणे वापरलेली आधुनिक साधने व नावीन्यपूर्ण तंत्रज्ञान याबद्दल अद्ययावत माहिती मिळविणे व अशा साधनांची व तंत्रज्ञानाची राज्य पोलिसांसाठी उपयुक्तता राखणे. यामध्ये नवीन उत्पादने, शस्त्रे, दारुगोळा, दंगल नियंत्रण साधने, वाहतूक नियंत्रण साधने, पोलीस वाहतूक व तपास तसेच इतर पोलिसी कार्यामध्ये उपयोगी पडणारी अशी वैज्ञानिक व इलेक्ट्रॉनिक साधने यांचा समावेश असेल.

(ग) केंद्र शासनाची पोलीस संशोधन व विकास संस्था, नामांकित वैज्ञानिक संस्था, प्रयोगशाळा, खाजगी क्षेत्रातील संस्था, तज्ज्ञ यांच्याशी संपर्क व समन्वय साधणे.

(घ) उपाय व उपचारात्मक उपाययोजना शोधण्याच्या उद्देशाने राज्यातील विशिष्ट व वाढत असलेल्या पोलिसांसंबंधित प्रश्नांचा अभ्यास करणे.

(च) सद्य पोलीस यंत्रणेचे परीक्षण करून पोलिसांना त्यांचे कार्य अधिक कार्यक्षमतेने पार पाडता यावे यासाठी करावयाचे रचनात्मक, संस्थात्मक व इतर बदल सुचविणे.

(छ) राज्याच्या पोलीस आधुनिकीकरण व प्रशिक्षण धोरणांच्या प्रभावाचे मूल्यमापन व प्रलेखन (डॉक्युमेंटेशन) करून निष्कर्षांची माहिती पोलीस महासंचालक व राज्य शासनास देणे.

३२. (१) राज्यात एक अंतर्गत सुरक्षा कक्ष असेल व अंतर्गत सुरक्षा व्यवस्थेवर देखरेख अंतर्गत सुरक्षा ठेवण्यासाठी व विशेषतः दहशतवाद, अतिरेकी व सैनिकी कारवाया हाताळणाऱ्या या कक्षाचे नेतृत्व अतिरिक्त पोलीस महासंचालक दर्जापेक्षा कमी दर्जाचा नसलेला अधिकारी करेल. त्याला सहाय्य करण्यासाठी पोलीस महानिरीक्षक, पोलीस उप महानिरीक्षक व इतर स्तरांवरील अधिकारी आवश्यक संख्येने नियुक्त केले जातील.

(२) अंतर्गत सुरक्षा कक्षाच्या पुढील शाखा असतील :—

- (क) परिकर्मी (ऑपरेशनल),
- (ख) रसद (लॉजिस्टिक्स),
- (ग) गुप्तवार्ता,
- (घ) तपास,
- (च) तांत्रिक सेवा,
- (छ) विश्लेषण,
- (ज) प्रशिक्षण,
- (झ) प्रशासन.

(३) अंतर्गत सुरक्षा कक्ष पुढीलप्रमाणे :—

(क) सर्व रेंज व आयुक्तालय क्षेत्रांमध्ये अंतर्गत सुरक्षा कक्षाच्या शाखा असतील.

(ख) तसेच अंतर्गत सुरक्षा कक्ष इतर राज्य, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय यंत्रणांशी समन्वय साधेल.

(ग) अंतर्गत सुरक्षा कक्षासाठी अत्याधुनिक साधने, माहिती व दळणवळण तंत्रज्ञान, वाहने व इतर पायाभूत सुविधांसह पुरेशी आर्थिक तरतूद केली जाईल.

(४) राज्य, जिल्हे, आयुक्तालये, व अधिसूचित शहरी क्षेत्रांसाठी अंतर्गत सुरक्षा योजना बनविण्याची व ती अद्ययावत ठेवण्याची तसेच प्रत्येक क्षेत्राशी संबंधित सुव्यवस्था व सुरक्षेचे प्रश्न हाताळण्याची जबाबदारी कक्षाचे नेतृत्व करणाऱ्या अधिकाऱ्याची असेल.

(५) प्रत्येक अधिसूचित क्षेत्रासाठी आपत्कालीन प्रतिसाद व्यवस्था निर्माण केली जाईल, ज्यामध्ये सुसज्ज नियंत्रण कक्षासह पुरेशा माहिती व दळणवळण सुविधा, गस्तीच्या वाहनांचे (केवळ त्याचसाठी उपयोगात येणारे) जाळे व इतर आवश्यक बाबींचा समावेश असेल.

(६) अशा पद्धतीने तयार केलेल्या अंतर्गत सुरक्षा योजनेचा किमान वार्षिक व आवश्यकता असल्यास त्याहीपेक्षा कमी कालावधीने आढावा घेतला जाईल व आवश्यक सुधारणा केल्या जातील.

(७) संबंधित क्षेत्र ज्यास प्रवण आहे अशा सर्व महत्त्वाच्या समस्या व त्या संपूर्ण क्षेत्रात वा त्यातील काही भागात उद्भवू शकतील अशा शक्यतोवर सर्व समस्यांचा विचार अंतर्गत सुरक्षा योजनेत केलेला असेल. मागास व दुर्गम भागात विकास योजनांची अंमलबजावणी न होण्याच्या परिणामी उद्भवू शकतील अशा सुव्यवस्थेच्या प्रश्नांकडे पोलीस महासंचालक विशेष लक्ष देतील.

(८) वर्ग, वर्ण जात आणि राजकीय गट यांचेतील तणावाच्या परिस्थितीची हाताळणी करण्यासाठी प्रतिनियुक्त करण्यात आलेल्या पोलीस अधिकाऱ्यांच्या गटाच्या रचनेत शक्यतोवर त्या प्रदेशातील सामाजिक विविधतेचे प्रतिबिंब असेल तसेच दुर्बल घटक व अल्पसंख्याकांचे पुरेसे प्रतिनिधित्व असेल.

(९) अंतर्गत सुरक्षा योजनेमध्ये इतर बाबींसह संबंधितक्षेत्रातील कोणत्याही आस्थापना व महत्वाच्या पायाभूत सुविधांशी संबंधित बांधकामे यांच्या सुरक्षेसंदर्भातील पोलिसांच्या कामाचाही समावेश असेल.

(१०) अन्यथा आक्षेपार्ह नसलेला परंतु कायदा वा सुव्यवस्थेची परिस्थिती बिघडवू शकण्याची क्षमता असलेला कोणताही कार्यक्रम अथवा कार्य हाती घेण्यापूर्वी कोणतीही संस्था पोलिसांना त्यासंदर्भातील माहिती देईल आणि त्यावर पोलीस संबंधित परिस्थिती हाताळण्यासाठी आवश्यक ते उपाय योजतील.

(११) कलम ३२ अन्वये अंतर्गत सुरक्षेची योजना बनविताना पोलीस विशिष्ट कायदा व सुव्यवस्थेच्या प्रश्नातून निर्माण होणाऱ्या आकस्मिकता गृहीत धरून तशा परिस्थितीतील सुरक्षेच्या गरजाही विचारात घेतील.

(१२) प्रत्येक प्रकारच्या अंतर्गत सुरक्षेशी संबंधित परिस्थिती पूर्वी, दरम्यान व नंतर पोलिसांनी स्वतंत्रपणे व इतर यंत्रणासोबत करावयाच्या कार्यवाहीसाठी अद्ययावत व सर्वंकश प्रमाण कार्यपद्धती यांचा समावेश अंतर्गत सुरक्षा योजनेमध्ये असेल.

३३. (१) पोलीस कर्मचाऱ्यांच्या कल्याणासाठी राबवावयाच्या उपाययोजना संदर्भात कल्याण मंडळ. पोलीस महासंचालकास सल्ला व सहाय्य देण्यासाठी पोलीस महासंचालकाच्या कार्यालयामध्ये पोलीस उप महानिरीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या नसलेल्या अधिकाऱ्याच्या नेतृत्वाखाली पोलीस कल्याण केंद्र (यापुढे याचा उल्लेख केवळ केंद्र म्हणून करण्यात आलेला आहे) असेल.

(२) इतर बाबींसह प्रशासन व पोलीस कर्मचाऱ्यांसाठी असलेल्या कल्याणकारी योजनांवर संनियंत्रण यांचा समावेश केंद्रांच्या कार्य व कर्तव्यांमध्ये होईल, ती पुढीलप्रमाणे असतील :—

(क) पोलीस कर्मचारी व त्यांचेवर अवलंबून असलेल्या कुटुंबियांसाठी कर्मचाऱ्याच्या निवृत्तीनंतर आरोग्य योजनांसह गंभीर व दीर्घकालीन आजारांसाठी आरोग्य योजना;

(ख) कर्तव्य बजावीत असताना पोलीस कर्मचाऱ्यास झालेल्या दुखापतीसाठी पूर्ण व उदारपणे करावयाची वैद्यकीय मदत;

(ग) सेवेत असताना मृत पावलेल्या कर्मचाऱ्याच्या वारसदारासाठी आर्थिक सुरक्षितता;

(घ) निवृत्ती पश्चात आर्थिक सुरक्षितता;

(च) गटामध्ये गृहनिर्माण;

(छ) पोलीस कर्मचाऱ्यांवर अवलंबून असलेल्यांसाठी शिक्षण, व्यवसाय मार्गदर्शन व योग्य ती कौशल्ये विकसित करण्यासाठी प्रशिक्षण;

(ज) सद्भावनेने कर्तव्य बजावीत असताना उद्भवलेल्या प्रकरणातील न्यायालयीन कामकाजात कर्मचाऱ्याच्या बचावासाठी योग्य कायदेशीर सुविधा.

(३) केंद्राची सदस्य संख्या विहित केल्यानुसार असेल व सर्व स्तरातील पोलीसांचा त्यामध्ये समावेश असेल. सल्लागाराच्या क्षमतेमध्ये केंद्रावर इतर सदस्यांचाही समावेश असू शकेल. पोलीस महासंचालक केंद्रावरील सदस्य नामनियुक्त करेल.

(४) केंद्र पोलीस कल्याणाशी संबंधित योजना व निकष तयार करेल व राज्यातील विविध पोलीस दलांनी हाती घेतलेल्या कल्याणकारी कार्यक्रमांवर संनियंत्रण ठेवेल.

(५) निवृत्त पोलीस कर्मचाऱ्यांना तसेच कर्तव्य बजावीत असताना मृत पावलेल्या पोलीस कर्मचाऱ्यांवर अवलंबून असलेल्या व्यक्तींना फायदेशीर रोजगार मिळावा यासाठी केंद्र इतर शासकीय विभाग, सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम व इतर संस्थांसोबत संपर्क ठेवेल.

(६) पोलीस कर्मचाऱ्यांसाठी कल्याणकारी योजना व कार्यक्रम राबविण्यासाठी पोलीस कल्याण निधी निर्माण केला जाईल व तो केंद्राच्या नियंत्रण व प्रशासनाखाली असेल. सदर निधीचे दोन घटक असतील.

(क) राज्य शासनाकडून मिळणारे थेट आर्थिक अनुदान.

(ख) कल्याण निधी प्रति पोलीस कर्मचाऱ्यांनी दिलेल्या हिश्यास राज्य शासनाचे अनुरूप अनुदान.

विमा संरक्षण भत्ते आणि वैद्यकीय सुविधा. (७) कर्तव्य बजावीत असताना कोणत्याही पोलीस कर्मचाऱ्यास झालेल्या दुखापतीसाठी, आलेल्या अपंगत्वासाठी व मृत्यूसाठी राज्य शासन पुरेसे विम्याचे संरक्षण पुरवेल.

(८) दहशतवाद विरोधी पथक, बॉम्ब निकामी करणारे पथक, कमांडो गट यासारख्या विशेष शाखांवर नियुक्त केलेल्या पोलीस अधिकाऱ्यांना त्यांच्या कामातील धोक्यास अनुरूप असा भत्ता दिला जाईल.

(९) पोलीस रुग्णालयांमध्ये उपलब्ध सर्वसाधारण उपचार व विशेष सेवांसोबत पोलीस कर्मचाऱ्यांना आपले आरोग्य व शारीरिक तंदुरुस्तीचा अपेक्षित दर्जा राखता यावा यासाठी वैद्यकीय विम्याचे संरक्षण दिले जाईल.

(१०) सर्व पोलीस आस्थापनांमध्ये व्यवसायातून निर्माण होणाऱ्या ताणतणावास तोंड देण्यास कर्मचाऱ्यांना सहाय्य करण्यासाठी मानसशास्त्रीय समुपदेशनासह तणाव व्यवस्थापनासाठी आवश्यक सुविधांकडे पुरेसे लक्ष दिले जाईल.

प्रकरण ६

भरती, नियुक्ती, पगार, पदोन्नती व कामाच्या अटी व शर्ती

३४. (१) पोलीस सेवेतील अराजपत्रित स्तरावरील थेट भरती राज्यस्तरीय पोलीस भरती भरती. मंडळामार्फत वैज्ञानिक, पारदर्शक व योग्य तऱ्हेने विषद केलेल्या पद्धतीने केली जाईल. राज्य शासन भरतीचे निकष व लेखी परीक्षा, शारीरिक व मानसिक तंदुरुस्तीच्या चाचण्या यासह भरतीची तपशीलवार पद्धत विहित करेल. थेट भरतीमध्ये समाजातील सर्व स्तरांचे पुरेसे प्रतिनिधित्व असेल.

(२) भारतीय पोलीस सेवा व उप अधीक्षक स्तरावरील भरती अनुक्रमे केंद्रीय लोकसेवा आयोग व राज्य लोकसेवा आयोगामार्फत होईल.

(३) नागरी पोलीस अधिकारी वर्ग-२ व पोलीस उप-निरीक्षक याच स्तरांवर थेट भरती होईल :

परंतु असे की, पात्र व प्रशंसनीय कार्य केलेल्या कर्मचाऱ्यास ८ ते १० वर्षांच्या कालावधीमध्ये प्रत्येक स्तरावर बढती मिळेल व विविध स्तरांवर योग्य संतुलन राखले जाईल अशा पद्धतीने या दोन स्तरांवरील थेट भरतीसाठीच्या जागांची संख्या ठरविली जाईल.

(४) वर्ग-२ मधील प्रत्येक पोलीस अधिकारी, त्याची विद्यावेतनधारी छात्रसैनिक म्हणून नेमणूक करण्यापूर्वी, तीन वर्षांचे कठीण प्रशिक्षण घेईल आणि प्रशिक्षण यशस्वीपणे पूर्ण केल्यावर, पोलीस अभ्यासक्रमाची पदवी प्राप्त करील. त्यांची वेतनश्रेणी आणि सेवाशर्ती ह्या राज्यातील अन्य सेवांतील पदांच्या प्रमाणात असतील ज्यांना समान स्तराची शैक्षणिक अर्हता व प्रशिक्षण आवश्यक असेल.

(५) पोलीस अधिकारी वर्ग-२ पदावर विद्यावेतनावर नियुक्त केले जाण्यासाठी १८ ते २३ वर्षे वय असावे लागेल. किमान शैक्षणिक पात्रता १० वी अधिक २ वर्षांचे उच्च माध्यमिक किंवा तत्सम शिक्षण पूर्ण अशी असेल. पोलीस उपनिरीक्षक पदासाठी किमान शैक्षणिक पात्रता पदवी व वयाची मर्यादा २१ ते २४ वर्षे अशी असेल.

(६) विद्यावेतनधारी पोलीस अधिकारी वर्ग-२ छात्रसैनिक म्हणून ज्यांची निवड झालेली आहे, अशा सर्व छात्रसैनिकांना, राज्य शासनाने विहित केलेल्या नोकरीवर असताना प्रशिक्षणासह पोलीस विषयांतील तीन वर्षांचे कठीण शिक्षण व प्रशिक्षण देण्यात येईल. जे यशस्वीरित्या पूर्ण केल्यानंतर, त्यांना पोलीस अभ्यासक्रमाची पदवी बहाल करावी :

परंतु असे की, छात्रसैनिकास विहित पदवी परीक्षा उत्तीर्ण होण्यास दोन पेक्षा अधिक संधी देण्यात येणार नाही. एखादा छात्रसैनिक दोन प्रयत्नानंतरही पदवी प्राप्त करण्यास यशस्वी न झाल्यास तो नागरी पोलीस अधिकारी म्हणून नियुक्त होण्यास अयोग्य असल्याचे मानण्यात येईल.

नियुक्ती
पोलीस
कर्मचाऱ्यांनी
घ्यावयाची
शपथ.

३५. (१) प्रशिक्षण पूर्ण केल्यानंतर सदर अधिनियमांतर्गत पोलीस सेवेत नियुक्त होणारा प्रत्येक सदस्य पोलीस अधीक्षक, पोलीस आयुक्त किंवा त्यांनी यासाठी नियुक्त केलेला इतर अधिकारी, यापैकी जे लागू असेल, त्याचेसमोर विहित केल्यानुसार शपथ घेतील.

नियुक्तीचे
प्रमाणपत्र.

(२) पोलीस निरीक्षक किंवा त्यापेक्षा कनिष्ठ दर्जाच्या अधिकाऱ्यास नियुक्ती झाल्यानंतर विहित नमुन्यात एक प्रमाणपत्र व पद चिन्ह दिले जाईल. राज्य शासनाने विशेष किंवा सर्वसाधारण आदेशाद्वारे निर्देशित केलेल्या अधिकाऱ्यांच्या सही शिक्क्याने सदर प्रमाणपत्र दिले जाईल.

(३) हे प्रमाणपत्र व पद चिन्ह ज्याचे नावे जारी करण्यात आले आहे अशी व्यक्ती पोलीस सेवेत न राहिल्यास वा सेवेतून निलंबित केली गेल्यास ज्या काळात ती कार्यरत नसेल त्या काळासाठी नियुक्तीचे प्रमाणपत्र रद्दबातल समजले जाईल व पद चिन्ह काढून घेतले जाईल.

पदोन्नती.

३६. (१) सर्व प्रशंसनीय कामगिरी करणाऱ्या अधिकाऱ्यांसाठी सर्वसाधारणपणे सेवा काळात तीन पदोन्नती उपलब्ध असतील. विविध स्तरावरील अधिकाऱ्यांच्या पारदर्शक पद्धतीद्वारे करावयाच्या पदोन्नतीसाठी गुणवत्ता व ज्येष्ठतेचे निकष पोलीस नियुक्ती मंडळ विकसित करेल व मांडेल.

(२) उच्च दर्जाची व्यावसायिक क्षमता व उत्तरदायित्व यांची खातरजमा करण्यासाठी पोलीस अधिकाऱ्यांची प्रत्येक पदोन्नती सखोल प्रशिक्षण व छाननी यांच्याशी जोडलेली असेल.

(३) पोलीस अधिकाऱ्यांना जलद (व्यावसायिक) प्रगतीच्या संधी मिळवून देण्यासाठी पोलीस उपनिरीक्षक दर्जाच्या थेट भरती करावयाच्या जागांपैकी ५० टक्के जागा विभागीय स्पर्धा परीक्षेच्या माध्यमातून पोलीस सेवेत ३ वर्षांच्या प्रोबेशनसह ७ ते १० वर्षे काम केलेल्या अधिकाऱ्यांसाठी राखून ठेवल्या जातील.

(४) कार्यक्षम कामगिरीस सुसंगत असे कामाचे तास असावेत यासाठी राज्य शासन पाळी पद्धत लागू करण्याचा प्रयत्न करेल.

(५) पोलीस अधिकाऱ्यांना आपल्या आंतरिक कार्यावर लक्ष केंद्रित करता यावे यासाठी पोलीस महासंचालक राज्य शासनाच्या मान्यतेने शक्य तेवढी बिन-आंतरिक पोलीस कार्ये पोलीस सेवेच्या बाहेरील यंत्रणांकडून करवून घेण्याचा प्रयत्न करेल.

(६) पोलीस दलातील प्रत्येक स्तरावरील पदोन्नती ही ज्येष्ठतेसोबत गुणवत्तेवर आधारित असेल व प्रत्येक अधिकाऱ्याच्या कामगिरीचे मूल्यमापन व पात्रतापरीक्षा याद्वारे पदोन्नती केली जाईल. पोलीस महासंचालक राज्य सुरक्षा आयोगाच्या मान्यतेने प्रत्येक स्तर व प्रकारच्या पोलीस अधिकाऱ्यांच्या पदोन्नतीसाठी पात्रतेचे निकष निश्चित करेल :

परंतु असे की, भारतीय पोलीस सेवेतील अधिकाऱ्यांसाठी असे पात्रतेचे निकष भारत सरकार तयार करेल.

पदावधी.

३७. (१) पोलीस स्टेशनचा ठाणे अंमलदार, पोलीस सर्कलचा प्रभारी अधिकारी, जिल्ह्याचा पोलीस अधीक्षक या पदांवर नियुक्त केल्या गेलेल्या अधिकाऱ्यांच्या त्या पदावरील कार्यकाळ किमान दोन आणि कमाल तीन वर्षांचा असेल :

परंतु असे की, अशा अधिकाऱ्याला पुढील कारणासाठी त्याचा किमान दोन वर्षांचा कार्यकाळ पूर्ण होण्याआधीही हटविले जाऊ शकते.

(क) वरिष्ठ पदावर बढती ;

(ख) फौजदारी गुन्ह्यात न्यायालयाने दोषारोप ठेवणे वा आरोप सिद्ध होणे ;

(ग) संबंधित शिस्त व अपिलासंदर्भात नियमांतर्गत बडतर्फीची, पदच्युतीची, सक्तीच्या निवृत्तीची, कनिष्ठ स्तरावर पदावनतीची शिक्षा होणे ;

(घ) सदर नियमांतील तरतुदीनुसार सेवेतून निलंबित करणे ;

(च) शारीरिक वा मानसिक आजारामुळे किंवा इतर कारणांमुळे त्याचे कार्य, कर्तव्य बजावण्याची क्षमता न राहणे ;

(छ) पदोन्नती, बदली, निवृत्ती यामुळे निर्माण झालेले रिक्त पदे भरण्याची आवश्यकता.

(२) मोठ्या प्रमाणावर अकार्यक्षमता, बेपर्वाई किंवा प्राथमिक चौकशीत प्रथमदर्शनी गंभीर स्वरूपाचे आरोप सिद्ध होणे या कारणांसाठी अपवादात्मक प्रकरणांमध्ये सक्षम प्राधिकारी पदावधी संपण्यापूर्वी संबंधित अधिकाऱ्याला पदावरून दूर करू शकेल :

परंतु असे की, अशा प्रकरणांमध्ये सक्षम प्राधिकारी प्रकरणाचे सर्व तपशील लिखित स्वरूपात त्याचे वरील अधिकाऱ्यास तसेच पोलीस महासंचालकास कळवेल. बाधित अधिकारी संबंधित आदेशाचे पालन केल्यानंतर पोलीस आस्थापना मंडळाकडे त्याला मुदतपूर्व पदावरून दूर करण्याच्या निर्णयाविरोधात अभिवेदन सादर करू शकेल. पोलीस आस्थापना मंडळ योग्यतेच्या आधारे अशा अभिवेदनावर विचार करून सक्षम प्राधिकाऱ्यास योग्य कार्यवाहीची शिफारस करेल.

स्पष्टीकरण.—सक्षम प्राधिकारी याचा अर्थ संबंधित स्तरावरील बदल्या, नियुक्त्या यांचे आदेश देण्यासाठी जबाबदार ठरविलेला अधिकारी.

३८. (१) पोलीस रेंज अंतर्गत अ-राजपत्रित अधिकाऱ्यांच्या जिल्ह्यांतर्गत बदल्या व नियुक्त्या बदली. करण्यासाठी पोलीस उप-महानिरीक्षक सक्षम प्राधिकारी असेल, रेंज मधील सर्व पोलीस अधीक्षकांच्या समितीच्या शिफारशीनुसार सक्षम प्राधिकारी या संदर्भातील निर्णय घेईल.

(२) पोलीस जिल्ह्यातील अ-राजपत्रित अधिकाऱ्यांच्या बदल्या व नियुक्त्या करण्यासाठी जिल्हा पोलीस अधीक्षक, सक्षम प्राधिकारी असेल व जिल्ह्यातील सर्व अतिरिक्त, उप-सहाय्यक पोलीस अधीक्षकांच्या समितीने केलेल्या शिफारशीनुसार सक्षम अधिकारी या संदर्भातील निर्णय घेईल.

(३) सर्व स्तरांवरील पोलीस अधिकाऱ्यांच्या बदल्या व नियुक्त्या यांचा निर्णय घेताना सर्वसाधारणपणे प्रत्येक अधिकाऱ्याने किमान दोन वर्षांचा पदावधी पूर्ण केला असल्याची खातरजमा संबंधित सक्षम प्राधिकारी करतील. कोणत्याही अधिकाऱ्याची बदली त्याचा किमान पदावधी संपण्यापूर्वी करावयाची झाल्यास संबंधित सक्षम प्राधिकारी तसे करण्यासाठीची कारणे तपशीलवार नोंदवील.

(४) या अधिनियमांतर्गत अधिकार असलेल्या अधिकाऱ्याशिवाय इतर कोणताही अधिकारी बदलीचे आदेश जारी करणार नाही.

पगार व भत्ते. ३९. (१) पोलीस अधिकाऱ्यांना वेळोवेळी नियमांमध्ये विहित केल्यानुसार पगार, भत्ते व इतर सुविधा प्राप्त होतील. राज्य शासनाच्या सेवेतील इतर समान पदांशी ते समतुल्य असतील. राज्य शासनाने वेळोवेळी विहित केल्यानुसार पोलिसांना त्यांच्या कामाच्या दुष्कर स्वरूपानुरूप विशेष भत्ते दिले जातील :

परंतु असे की, अशा भत्त्यांचा दर दोन वर्षांनी आढावा घेतला जाईल व त्यांचे प्रदान वेळेवर केले जाईल.

प्रकरण ७

देखरेख, पोलीस योजना, वित्तीय नियोजन, इतर विभागांसोबत समन्वय, पोलिसी व इतर कार्यामध्ये समाजाचा सहभाग

देखरेख व पोलीस योजना. ४०. (१) संपूर्ण राज्यासाठी प्रभावी, कार्यक्षम, प्रतिसाद देणारी, उत्तरदायी पोलीस सेवा पुरविणे ही राज्य शासनाची जबाबदारी असेल या कारणासाठी पोलीस सेवेवर देखरेख ठेवण्याचे अधिकार राज्य शासनाकडे असतील व या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार राज्य शासन त्यांचा वापर करेल.

पोलिसांवरील देखरेखीचा राज्य शासनाचा अधिकार. (२) पोलिसांवर देखरेख ठेवण्याचा आपला अधिकार राज्य शासन अशा प्रकारे व अशा मर्यादेत वापरेल की, ज्यामुळे पोलिसांची व्यावसायिक कार्यक्षमता वाढीस लागेल व ते नेहमीच अधिनियमानुसार कार्य करू शकतील. धोरणांच्या आखणीतून, मार्गदर्शक सूचनांद्वारे, पोलिसी कार्याच्या दर्जाचे निकष ठरवून व त्यांची अंमलबजावणी सुकर करवून तसेच पोलीस त्यांचे कार्य व्यावसायिक पद्धतीने व कार्यात्मक स्वयत्ततेद्वारे पार पाडतील याची खातरजमा करून हे साध्य केले जाईल.

(३) राज्य शासन :—

पोलीस योजना. (क) राज्य सुरक्षा आयोगासोबत सल्लामसलत करून पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी पोलीस योजना तयार करेल, ज्यामध्ये सदर कालावधीत साध्य करावयाच्या उद्दिष्टांची योग्य दखल घेतलेली असेल व त्यांच्या अंमलबजावणीसाठी कृती कार्यक्रम ठरविलेला असेल;

(ख) पहिली पोलीस योजना सदर अधिनियम लागू झाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत राज्य विधानमंडळासमोर सादर करेल. त्यापुढील पोलीस योजना राज्य विधानमंडळासमोर प्रत्येक तीन वर्षांनी सादर करेल;

(ग) प्रत्येक आर्थिक वर्षाच्या सुरुवातीस पोलीस योजनेच्या अंमलबजावणीचा प्रगती अहवाल तसेच वार्षिक पोलीस योजना विधान मंडळास सादर करेल ज्यामध्ये संबंधितवर्षी साध्य करावयाच्या (पाच वर्षांच्या योजनेपैकी) उद्दिष्टांचा प्राथम्यक्रम विषद केलेला असेल.

(४) जिल्हा पोलीस अधीक्षकांनी विविध समाज घटकांशी सल्लामसलत करून तयार केलेल्या जिल्ह्यांच्या पोलिसी गरजांच्या आधारे पाच वर्षांची व वार्षिक पोलीस योजना तयार केली जाईल.

(५) पाच वर्षांची तसेच वार्षिक पोलीस योजना व त्याच्या अंमलबजावणीचे प्रगती अहवाल जनतेस सहज उपलब्ध असतील.

४१. (१) पुढील आर्थिक वर्ष सुरु होण्याच्या पुरेसे आधी संपूर्ण राज्याच्या पोलीस सेवेची वित्तीय व व्यवस्थापन. आर्थिक गरज राज्य शासनास कळविण्याची जबाबदारी पोलीस महासंचालकाची असेल.

(२) संबंधित अधिकाऱ्यांकडून मिळविलेल्या, पोलीस सेवेतील शाखा, दल, गट, उपगट यांच्या वास्तवदर्शी गरजांच्या आधारे संपूर्ण पोलीस सेवेच्या आर्थिक गरजांचे तपशील काळजीपूर्वक तयार केले जातील.

(३) जिल्ह्यातील प्रत्येक पोलीस स्थानकाच्या आर्थिक गरजा काटेकोरपणे तयार करण्यात आलेल्या असल्याची व जिल्ह्याच्या आर्थिक अनुदानाच्या मागण्यांमध्ये त्या समाविष्ट झाल्या असल्याची खातरजमा करण्याची विशेष काळजी जिल्हा पोलीस अधीक्षक घेईल, जेणे करून पोलीस स्थानकांना त्यांच्या दैनंदिन कामासाठी आवश्यक खर्च भागविताना अडचणी येणार नाहीत.

(४) विधानमंडळाने मंजूर केलेल्या आर्थिक तरतुदी पोलीस महासंचालकास खर्चासाठी उपलब्ध केल्या जातील व त्याचेकडे अर्थसंकल्पातील प्रत्येक शीर्षाखाली राखून ठेवलेला निधी खर्च करण्याचे पूर्ण अधिकार असतील.

(५) विविध प्रकारच्या आकस्मिक खर्च भागविण्यासाठी पोलीस स्थानके व इतर पोलीस केंद्रांना पुरेसा अग्रधन निधी पुरविला जाईल. सदर निधीच्या रक्कमेचा वेळोवेळी आढावा घेऊन परिस्थितीनुरूप त्यात सुधारणा केली जाईल.

४२. (१) जिल्ह्याचे सर्वसाधारण प्रशासन कार्यक्षम असावे यासाठी जिल्हा पोलीस अधीक्षकाने इतर राज्य जिल्हा दंडाधिकाऱ्याच्या क्षमतेमध्ये फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ व इतर संबंधित अधिनियमांतील यंत्रणांसोबत समन्वय तरतुदींशिवाय पुढील बाबींसंदर्भात पोलीस व जिल्हा प्रशासनातील इतर यंत्रणांमध्ये समन्वय साधणे न्याय्य ठरेल :—

- (क) जमिनविषयक वाद मिटविणे व जमीन सुधारणांचा प्रसार ;
- (ख) जिल्ह्यातील सार्वजनिक शांतता व स्थैर्य मोठ्या प्रमाणावर भंग पावणे ;
- (ग) कोणत्याही शासकीय संस्थेच्या निवडणुका ;
- (घ) नैसर्गिक आपत्तीची परिस्थिती हाताळणे व त्यामुळे बाधित व्यक्तींचे पुनर्वसन ;
- (च) अंतर्गत अशांतता व बाह्य कुरापतींच्या परिणामी उद्भवणारी परिस्थिती ;
- (छ) जिल्ह्यातील जनतेच्या सर्वसाधारण कल्याणास बाधा पोहोचविणारी व कोणत्याही एका विभागाच्या अखत्यारीत नसलेली अशा प्रकारची कोणतीही इतर परिस्थिती ; तसेच
- (ज) सातत्याने सुरु असलेल्या सार्वजनिक वादाचे निराकरण.

(२) अशा समन्वयासाठी पोलीस अधीक्षक जेव्हा गरज असेल तेव्हा जिल्ह्यातील इतर विभागांच्या प्रमुखांकडून सर्वसाधारण किंवा विशेष स्वरूपाची माहिती मागवू शकेल. जेव्हा परिस्थितीची तशी गरज असेल तेव्हा पोलीस अधीक्षक, जिल्हा दंडाधिकाऱ्याच्या क्षमतेमध्ये विविध यंत्रणांमधील समन्वयाचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी योग्य आदेश व सूचना जारी करू शकेल.

(३) समन्वयाच्या प्रयोजनासाठी, पोलिसांचे कार्य सक्षमपणे चालावे यासाठी ज्यांच्या मदतीची आवश्यकता आहे असे जिल्ह्यातील सर्व विभाग पोलीस अधीक्षकांना पूर्णपणे मदत करतील याची जिल्हा दंडाधिकारी खात्री करून घेईल.

(४) जिल्हा दंडाधिकारी, पोलीस अधीक्षक यांच्याकडून गुन्हे, सराईत गुन्हेगार, अव्यवस्था प्रतिबंध, जमावांचे आणि मनोरंजनांचे विनियमन, पोलीस दलाची विभागणी, दुय्यम पोलीस अधिकाऱ्याची वर्तणूक आणि चारित्र्य, सहाय्यकारी साधनांचा वापर आणि पोलीस दलावर त्यांचे नियंत्रण राहण्याच्या अनुषंगाने इतर सर्व बाबी तसेच सुव्यवस्था राखणे या संबंधातील कोणत्याही प्रकरणावर अहवाल, एकतर विशेष किंवा सर्वसाधारण अहवाल, देण्यासाठी फर्माविले.

पोलिसी कार्यामध्ये समाजाचा सहभाग. ४३. दर दोन वर्षांनी स्थापन केलेली नागरिकांची समिती, मुले व युवकांचा सहभाग असलेले कार्यक्रम तसेच मदत कक्ष याच्या माध्यमातून पोलीस आयुक्त व अधीक्षक पोलीस कार्यामध्ये समाजाचा प्रभावी सहभाग मिळवितील.

(१) नागरिकांची समिती ;

(क) प्रत्येक पोलीस स्थानकामध्ये संबंधितक्षेत्रातील मान्यवर नागरिकांचा समावेश असलेली एक समिती असेल;

(ख) या समितीत लिंग, धर्म, वर्ग, यांचे योग्य प्रतिनिधित्व असेल तसेच विविध क्षेत्रातील व्यावसायिक व इतर सामाजिक गटांचेही प्रतिनिधित्व असेल;

(ग) या समितीची बैठक तीन महिन्यांतून किमान एकदा होईल;

(घ) ठाणे अंमलदार, परिमंडळ निरीक्षक व उप-विभागीय पोलीस अधिकारी बैठकीस हजर राहतील;

(च) सदर बैठक सामान्य लोकांना खुली असेल;

(छ) समिती संबंधितक्षेत्राच्या सद्य व उद्भवू शकणाऱ्या गरजांची दखल घेईल. याशिवाय समितीला पोलिसी योजना, कृती कार्यक्रम आणि विहित केलेली इतर कार्ये पार पाडण्यामध्ये सहभागी करून घेतले जाईल;

(ज) ठाणे अंमलदार समितीच्या सहाय्याने पोलीस स्थानकासाठीचा वार्षिक कृती कार्यक्रम तयार करेल;

(झ) या कृती कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीचा अहवाल ठाणे अंमलदार समितीस सादर करेल;

(ट) समितीने निदर्शनास आणलेल्या कृती कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीतील त्रुटी वा अपयशासाठी ठाणे अंमलदार समितीस स्पष्टीकरण देईल;

(ठ) पोलिसांशी संबंधित कोणत्याही बाबीं संदर्भात नागरिकांमध्ये जागृती निर्माण करण्याचे काम ठाणे अंमलदार समितीच्या माध्यमातून करेल;

(ड) अशा समितीमध्ये राजकीय पक्षाचे सदस्य असणार नाहीत.

(२) मुलांचा सहभाग असणारे कार्यक्रम :—

(क) स्त्री भ्रूणहत्या, बालकांवरील अत्याचार, बालमजुरी यांना प्रतिबंध करण्याच्या उद्देशाने ठाणे अंमलदार विविध मोहिमा हाती घेईल;

(ख) स्वतःची सुरक्षा, वाहतुकीचे नियम, पोलीस यासंदर्भात शिक्षण देणारे कार्यक्रम स्थानिक मुलांसाठी आयोजित केले जातील;

(३) युवकांचा सहभाग असलेले कार्यक्रम :—

(क) तरुणांमध्ये ते व पोलीस परस्परांचे मित्र असल्याची भावना वाढीस लावण्यासाठी कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येईल;

(ख) नागरी रायफल प्रशिक्षण देणे;

(ग) युवकांनी पोलीस सेवेत दाखल व्हावे यासाठी त्यांना प्रोत्साहन देणारे व प्रशिक्षित करणाऱ्या कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येईल.

(४) मदत कक्ष :—

(क) महिला, मुले व वृद्धांसाठी हेल्पलाईन सुरू करणे.

(ख) ठिकठिकाणी मदत केंद्र (किऑस्क) निर्माण करणे.

४४. शहरी भागात रहिवासी, व्यापारी, सार्वजनिक, वाहतूक सुविधांसह अन्य कोणत्याही महत्त्वाच्या विकास योजनांचे नियोजन करताना संबंधित प्राधिकरण पोलीस आयुक्ताशी सल्लामसलत करेल व अशा नियोजित विकास योजनेचा नागरिकांच्या सुरक्षिततेवर होणारा परिणाम व योजनेतील पोलिसांच्या सहाय्याची गरज याचे मूल्यमापन करेल. योजना अंतिम करण्यामध्ये अशा सल्लामसलतीस महत्त्व असेल.

नगर विकासात पोलिसांची भूमिका.

४५. राज्य शासन विशेष अथवा सर्वसाधारण आदेशान्वये खाली नमूद केलेल्या व आवश्यक अशा विविध अधिनियमांच्या तसेच त्यासारख्याच इतर अधिनियमांच्या अंमलबजावणीसाठी पावले उचलण्याबाबत पोलीस आयुक्त किंवा अधीक्षकांना निदेश देईल.

विशेष कायद्यांची अंमलबजावणी करण्याचा अधिकार.

(१) मानसिक आरोग्य अधिनियम, १९८७

(२) विष अधिनियम, १९१९

(३) पोलीस असंतोष उत्तेजना अधिनियम, १९२२

(४) अनैतिक मानवी व्यापार प्रतिबंध अधिनियम, १९५६

(५) प्राणी क्लेश प्रतिबंधक अधिनियम, १९६०

(६) भारतीय सराईस अधिनियम, १८६७

(७) सिनेमॅटोग्रॅफ अधिनियम, १९५२

(८) बालविवाह प्रतिबंध अधिनियम, २००६

(९) कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम, २००७

(१०) बेकायदेशीर कारवाई प्रतिबंध अधिनियम.

प्रकरण ८

राज्य सुरक्षा आयोग, आस्थापना मंडळ आणि उत्तरदायित्व प्राधिकरण

राज्य सुरक्षा आयोग. ४६. वरील प्रकरणातील तरतुदीनुसार कार्ये पार पाडण्यासाठी राज्य शासन सदर अधिनियम लागू झाल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत राज्य सुरक्षा आयोगाची स्थापना करेल.

आयोगाची रचना. ४७. (१) राज्य सुरक्षा आयोगाचे सदस्य पुढीलप्रमाणे असतील.—

(क) गृहमंत्री, अध्यक्ष ;

(ख) राज्य विधानसभेतील विरोधी पक्षनेता ;

(ग) उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधिकांनी नामनिर्देशित केलेले उच्च न्यायालयाचे निवृत्त न्यायाधीश ;

(घ) मुख्य सचिव ;

(च) गृह विभागाचा सचिव ;

(छ) पोलीस महासंचालक, पदसिद्ध सचिव ;

(ज) सदर अधिनियमाच्या कलम ४८ अंतर्गत स्थापन केलेल्या निवड समितीने शिफारस केलेले शिक्षण, कायदा, प्रशासन, प्रसारमाध्यम, स्वयंसेवी संस्था या क्षेत्रातील प्रामाणिकपणा व क्षमता यासाठी नावलौकीक असलेले पाच अराजकीय सदस्य (ज्यांचा उल्लेख यापुढे स्वतंत्र सदस्य असा करण्यात आला आहे).

(२) आयोगाच्या रचनेमध्ये लिंग व अल्पसंख्याकांचे पुरेसे प्रतिनिधित्व असेल व दोन पेक्षा कमी नाहीत एवढ्या महिला आयोगाच्या सदस्य असतील.

(३) कोणताही कार्यरत शासकीय अधिकारी स्वतंत्र सदस्य म्हणून नियुक्त केला जाणार नाही.

(४) राज्य सुरक्षा आयोगावरील रिक्त जागा शक्य तितक्या लवकर, परंतु पद रिक्त झाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत भरली जाईल.

स्वतंत्र सदस्यांच्या निवडीकरीता समिती. ४८. (१) पुढील सदस्य असलेल्या निवड समितीच्या शिफारशीनुसार राज्य सुरक्षा आयोगावरील स्वतंत्र सदस्यांची नियुक्ती केली जाईल.

(क) उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधिकांनी नामनिर्देशित केलेला उच्च न्यायालयाचा निवृत्त न्यायाधीश, अध्यक्ष ;

(ख) राज्य मानवी हक्क आयोगाचा अध्यक्ष ;

(ग) राज्य लोकसेवा आयोगाचा अध्यक्ष.

निवडीची पद्धत. (२) पारदर्शक पद्धतीने आयोगावरील स्वतंत्र सदस्यांची निवड करण्यासाठी निवड समिती स्वतःची अशी पद्धत विकसित करेल.

(३) राज्य सुरक्षा आयोगावर स्वतंत्र सदस्य म्हणून नियुक्त केले जाण्यासाठी पुढील व्यक्ती अपात्र ठरतील ;

(क) भारताची नागरिक नसलेली व्यक्ती ;

(ख) न्यायालयाने दोषारोप ठेवलेली वा अपराध सिद्ध झालेली व्यक्ती ;

(ग) भ्रष्टाचार वा अपवर्तनासाठी सेवेतून काढून टाकलेली, पदच्युत केलेली, सक्तीची निवृत्ती घेतलेली व्यक्ती ;

(घ) कोणत्याही राजकीय पक्षाची वा राजकीय पक्षाची संलग्न संस्थेची पदाधिकारी किंवा स्थानिक स्वराज्य संस्था, राज्य विधानमंडळ, संसदेवर निवडून आलेली व्यक्ती ;

(च) मानसिक आजारी असलेली व्यक्ती ;

(४) निवड समितीने शिफारस केलेल्या व्यक्तीची स्वतंत्र सदस्य म्हणून तीन वर्षांसाठी नियुक्ती केली जाईल. एकाच व्यक्तीची दोनपेक्षा अधिक वेळा सलग कार्यकाळासाठी नेमणूक केली जाणार नाही.

स्वतंत्र सदस्यांचा पदावधी.

(५) पुढीलपैकी कोणत्याही कारणासाठी आयोगावरील सदस्यांच्या दोन-तृतीयांश मताधिक्याने स्वतंत्र सदस्याला आयोगावरून काढून टाकले जाऊ शकेल.

स्वतंत्र सदस्यांना दूर करणे.

(क) अकार्यक्षम सिद्ध झाल्यास किंवा ;

(ख) गैरवर्तन सिद्ध झाल्यास किंवा ;

(ग) पुरेशा कारणाशिवाय राज्य सुरक्षा आयोगाच्या सलग तीन बैठकांना गैरहजर राहिल्यास किंवा ;

(घ) शारीरिक वा मानसिक आजार वा अशक्तपणा यामुळे सदस्य म्हणून कर्तव्य पार पाडण्याची क्षमता न राहिल्यास.

(६) या शिवाय या अधिनियमाच्या कलम ४८ (३) मध्ये नमूद अपात्रतेच्या निकषांपैकी कोणताही निकष लागू झाल्यास राज्य सुरक्षा आयोग स्वतंत्र सदस्यास दूर करू शकेल.

(७) अशा प्रकारे काढून टाकण्यामागची कारणे राज्य सुरक्षा आयोग लेखी स्वरूपात स्पष्टपणे नमूद करेल.

४९. राज्य सुरक्षा आयोग पुढील कार्ये पार पाडेल.

राज्य सुरक्षा आयोगाची कार्ये.

(१) अधिनियमास अभिप्रेत असलेल्या प्रभावी, कार्यक्षम, प्रतिसाद देणाऱ्या व उत्तरदायी पोलीस सेवेस प्रोत्साहन देण्यासाठी व्यापक धोरण आखणे.

(२) या अधिनियमाच्या कलम १२ अंतर्गत नमूद निकष व तरतुदींच्या आधारे महासंचालक पदासाठी पात्र अधिकाऱ्यांची सूची तयार करणे.

(३) पोलीस सेवेच्या कामगिरीचे मुल्यमापन करण्यासाठी निकष ठरविणे. या निकषांमध्ये इतर बाबींसह कार्यक्षमता, लोकांचे समाधान, पोलिसांकडून मिळालेला प्रतिसाद व तपास याबाबत गुन्द्याचा बळी ठरलेल्या व्यक्तींचे समाधान, उत्तरदायित्व, साधनांचा पुरेपूर वापर, मानवी अधिकारांच्या मुल्यांचे पालन यांचा समावेश असेल.

(४) पोलीस यंत्रणेच्या कामगिरीचे संपूर्ण राज्यासाठी तसेच जिल्हावार मुल्यमापन करणे, असे मुल्यमापन करताना वार्षिक पोलीस योजना व तीची अंमलबजावणी, मुल्यमापनाचे निकष, उपलब्ध साधने व पोलिसांच्या मर्यादा आदी बाबी विचारात घेतल्या जातील.

राज्य सुरक्षा
आयोगाचा खर्च. ५०. आयोगावरील स्वतंत्र सदस्यांचे मानधन, भत्ते, आयोगाच्या कामकाजासाठी होणारा प्रवास, यासाठी येणारा खर्च राज्य शासन करेल.

राज्य सुरक्षा
आयोगाचा
वार्षिक अहवाल. ५१. (१) प्रत्येक वर्षाच्या अखेरीस आयोग संबंधित वर्षातील कामकाजाचा व पोलीस सेवेच्या मुल्यमापनासह सुधारणेसाठी शिफारशी करणारा अहवाल राज्य शासनास सादर करेल.

(२) राज्य शासन आयोगाच्या वार्षिक अहवाल प्रत्येक अर्थसंकल्पीय अधिवेशनामध्ये राज्य विधानमंडळासमोर सादर करेल, या वार्षिक अहवाल सामान्य जनतेस सहज उपलब्ध असेल.

पोलीस
आस्थापना
मंडळ. ५२. (१) पोलीस महासंचालक आस्थापना मंडळाचा अध्यक्ष असेल व राज्य पोलीस सेवेतील इतर चार वरिष्ठतम अधिकारी मंडळाचे सदस्य असतील.

(२) अनधिकृत आदेश दिल्यासंदर्भातील पोलीस अधिकाऱ्यांच्या तक्रारी आस्थापना मंडळ स्वीकारेल व त्यांची छाननी करेल. आस्थापना मंडळ संबंधित अधिकाऱ्याला आवश्यक कार्यवाही करण्यासाठी योग्य शिफारशी करेल.

परंतु असे की, जेव्हा प्रकरण आस्थापना मंडळाच्या सदस्यांच्या वरील स्तरावरील अधिकाऱ्यांशी संबंधित असेल तेव्हा हे प्रकरण पुढील कार्यवाहीसाठी राज्य सुरक्षा आयोगाकडे पाठविले जाईल.

(३) पोलीस महासंचालक वगळता राज्य पोलीस सेवेतील सहाय्यक व उप अधीक्षक व त्यावरील स्तरावरील नियुक्त्यांसाठी आस्थापना मंडळ राज्य शासनास सुयोग्य अधिकाऱ्यांच्या नावाची शिफारस करेल. राज्य शासन सर्वसाधारणपणे सदर शिफारशी स्वीकारेल परंतु शासनास एखादी अशी शिफारस मान्य नसेल तर शिफारस अमान्य करण्याचे कारण शासन लेखी स्वरूपात नोंदवेल.

(४) आस्थापना मंडळ पोलीस महासंचालकास पोलीस रेंज मधील पोलीस निरीक्षक व उप-निरीक्षक स्तरावरील प्रारंभिक नियुक्त्यांसाठी किंवा एका रेंज मधून दुसऱ्या रेंज मधील नियुक्त्यांसाठी (जेव्हा अशी नियुक्ती पोलीस सेवेसाठी आवश्यक समजली जाईल) पोलीस अधिकाऱ्यांच्या नावांची शिफारस करू शकेल.

प्रकरण ९

विनियम, पोलीस प्रशासनाचे नियम तयार करणे, नियंत्रण व शिस्त

५३. पोलीस महासंचालक राज्य सुरक्षा आयोगाच्या मान्यतेने हा अधिनियम व त्यावेळी अस्तित्वात असलेल्या तर अधिनियमांतील तरतुदींशी विसंगत होणार नाहीत असे पुढील बाबींशी संबंधित नियम, विनियम किंवा आदेश जारी करेल :—

(क) गुन्हे प्रतिबंध व तपास;

(ख) कायदा व सुव्यवस्था राखणे;

- (ग) पोलीस अधिकाऱ्यांच्या कामकाजाचे व पोलीस संस्थेचे निरीक्षण व नियमन;
- (घ) पोलीस अधिकाऱ्यांना पुरवावयाच्या शस्त्रास्त्रे, गणवेश, साजसरंजाम व इतर बाबींचे तपशील व संख्या ठरविणे;
- (च) पोलीस सेवेतील सदस्यांच्या राहण्याच्या जागाविहित करणे;
- (छ) पोलीस अधिकाऱ्यांचे कल्याण किंवा पोलीस प्रशासनाशी संबंधित कारणांसाठी उपलब्ध झालेल्या अशासकीय निधीचे व्यवस्थापन व नियमन;
- (ज) विविध पोलीस दलांचे नियमन, प्रतिनियुक्त्या, त्यांचे स्थान ठरविणे;
- (झ) सर्व स्तरावरील अधिकाऱ्यांना काम नेमून देणे, त्यांना आपले कर्तव्य व अधिकार बजावता यावेत यासाठी कामाची पद्धतविहित करणे;
- (ट) पोलिसांनी मिळवावयाची व देवाण-घेवाण करावयाची माहिती व गुप्तवार्ता यांचे नियमन;
- (ठ) विविध पोलीस दल व अधिकाऱ्यांनी सुपूर्द करावयाचा महसूल, ठेवावयाच्या नोंदी, नोंदवह्या, प्रपत्रे विहित करणे;
- (ड) पोलिसांना आपले काम अधिक कार्यक्षमतेने करता यावे व त्यांचेकडून अधिकारांचा गैरवापर वा कर्तव्याची हेळसांड होऊ नये यासाठी सर्वसाधारण आदेश.

५४. (१) या अधिनियमांतर्गत तयार केलेल्या नियम व विनियमातील तरतुदीनुसार व शिस्तभंगासाठी संविधानाच्या अनुच्छेद ३११ मधील तरतुदीनुसार पोलीस अधीक्षक व त्यावरील दर्जाचा अधिकारी, दंड. ज्याची नियुक्ती करण्याचे अधिकार त्याला आहेत, अशा कनिष्ठ अधिकाऱ्याला खालील पैकी कोणतीही शिक्षा बजावू शकतो.

- (क) पदावनती ;
- (ख) सक्तीची निवृत्ती ;
- (ग) सेवेतून काढून टाकणे वा पदच्युत करणे.

(२) पोलीस अधीक्षक किंवा त्यावरील स्तरावरील कोणताही पोलीस अधिकारी या संदर्भात बनविलेल्या नियमांच्या अनुषंगाने त्याला कनिष्ठ असलेल्या कोणत्याही अ-राजपत्रित अधिकाऱ्याला पुढील पैकी कोणतीही शिक्षा ठोठावू शकतात.

- (क) पगारात कपात करणे ;
- (ख) पगारवाढ रोखणे ;
- (ग) बढती रोखणे ;
- (घ) एक महिन्याच्या पगारापेक्षा अधिक नसलेल्या रकमेचा दंड आकारणे ;
- (च) ताकीद वा समज देणे.

(३) सहाय्यक पोलीस अधीक्षक वा समान स्तरावरील अधिकारी पोलीस उप-निरीक्षक वा त्याखालील स्तरावरील अधिकाऱ्याला ताकीद वा समज देण्याची शिक्षा बजावू शकतो.

(४) पोलीस निरीक्षक व त्यावरील कोणताही अधिकारी पोलीस अधिकारी वर्ग १ व २ यांना विहित केल्यानुसार शिक्षा बजावू शकतो.

(५) नियमांचे उल्लंघन झाल्यामुळे एखाद्या प्रकरणात वरील पोट-कलम (१), (२), (३), (४) नुसार अधिकाऱ्यावर विभागीय कारवाई अंतर्गत शिक्षा ठोठावण्यात आल्यास त्यामुळे या अधिकाऱ्यावर त्या प्रकरणातच त्याने केलेल्या फौजदारी गुन्ह्यासाठी खटला चालविला जाण्यास कोणतीही अडचण असणार नाही.

(६) पोलीस अधीक्षक वा त्यावरील दर्जाचा अधिकारी पोलीस निरीक्षक व त्याखालील दर्जाच्या त्यास कनिष्ठ असणाऱ्या अधिकाऱ्यास पुढील प्रकरणात निलंबित करू शकेल :—

(क) जेथे अधिकाऱ्याविरोधातील शिस्तभंगाची कार्यवाही प्रलंबित आहे किंवा तीचे अवलोकन करावयाचे (तीचेवर निर्णय घेणे) बाकी आहे ;

(ख) जेथे वरील वरीष्ठ अधिकारी या मताचा असेल की, संबंधित कनिष्ठ अधिकारी राज्याच्या सुरक्षेस बाधा पोहोचविणाऱ्या कृतीत सहभागी असल्याचे प्रथमदर्शनी दिसत आहे व त्यासंदर्भातील चौकशी प्रलंबित आहे किंवा तीचे अवलोकन करावयाचे आहे ;

(ग) जेथे वरील वरीष्ठ अधिकारी या मताचा असेल की, ज्याचा तपास, चौकशी किंवा खटला चालू आहे अशा प्रकरणात संबंधित कनिष्ठ अधिकाऱ्याने प्रथमदर्शनी फौजदारी गुन्हा केल्याचे पुरावे आहेत.

(७) या कलमांतर्गत जारी केलेला प्रत्येक आदेश लेखी स्वरूपात असेल व निलंबनाची कारणे त्यात नमूद केलेली असतील.

(८) शिस्तभंगाची कार्यवाही किंवा इतर कारणासाठी निलंबनाची कारवाई करण्यात आलेला अधिकारी निलंबित असतानाच्या काळात त्याचे विरोधात दुसरा शिस्तभंगाचा कार्यवाही आदेश देण्यात आल्यास, त्यास निलंबित करण्याचे अधिकार असलेला अधिकारी लेखी स्वरूपात नोंदविण्यात आलेल्या कारणासाठी त्या अधिकाऱ्यास सर्व किंवा कोणतीही कार्यवाही पूर्ण होईपर्यंत निलंबित करण्याचे आदेश देऊ शकेल.

(९) निलंबनाचा आदेश देण्याचा अधिकार असणारा अधिकारी निलंबनाचे आदेश स्वतःहून किंवा निलंबित अधिकाऱ्याच्या अभिवेदनावरून कोणत्याही वेळी रद्द करू शकेल वा सुधारू शकेल वा प्रत्येक सहा महिन्यांनी किंवा त्यापूर्वी त्या आदेशाचा आढावा घेऊ शकेल.

(१०) ज्या प्रकरणात निलंबनाचा कालावधी दोन वर्षांपेक्षा अधिक वाढेल असे प्रकरण योग्य संचालनासाठी राज्य सुरक्षा आयोगाकडे पाठविण्यात येईल.

(११) कनिष्ठ स्तरावरील अधिकाऱ्याचे निलंबनाचे आदेश केवळ वरीष्ठ अधिकारी किंवा पोलीस अधीक्षक दर्जाचाच अधिकारी देऊ शकेल.

(१२) संबंधित नियमात नमूद केल्यानुसार गुन्हेगारी काम व वागणुकी बरोबरच खाली नमूद गैरवर्तणूक. केलेल्या गैरवर्तणुकीसाठी पोलीस अधिकाऱ्यावर शिस्तभंगाची कार्यवाही होऊ शकेल.

- (क) कायदेशीर आदेश न पाळणे ;
- (ख) कर्तव्याकडे दुर्लक्ष करणे ;
- (ग) शिरजोरी वा कोणतेही अत्याचारी वर्तन ;
- (घ) आजारी असल्याचे नाटक करणे किंवा कामावरून अनधिकृतरीत्या गैरहजर राहणे;
- (च) भ्याड कृत्य ;
- (छ) अधिकारांचा दुरुपयोग ;
- (ज) अधिकाऱ्यास न शोभणारे असे कोणतेही कृत्य.

(१३) या कलमांतर्गत किंवा त्या अंतर्गत नियमांद्वारे देण्यात आलेल्या शिक्षेच्या कोणत्याही आदेशा विरोधातील अपील :—

- (क) सदर आदेश पोलीस महासंचालकाने दिलेला असल्यास राज्य सुरक्षा आयोगाकडे व
- (ख) सदर आदेश पोलीस महासंचालकापेक्षा कनिष्ठ अधिकाऱ्याने दिला असल्यास आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याच्या लगतच्या वरीष्ठ अधिकाऱ्याकडे करता येईल.

५५. (१) इतर बाबींसह शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीच्या प्रकरणांचा वेळेत निपटारा व्हावा यासाठी राज्य शासन पोलीस कर्मचाऱ्यांसाठी वर्गवारी, नियंत्रण, अपील यासंदर्भातील नियम तयार करेल.

पोलीस
निर्णयाविरोधात
अपील.
कर्मचाऱ्यांसाठी
स्वतंत्र
नियमांचा संच.

(२) पोलीस अधिकारी कायम कर्तव्यावर राहिल :—

(क) रजेवर नसलेला किंवा निलंबित न केलेला प्रत्येक अधिकारी सदर अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी नेहमीच कर्तव्यावर असल्याचे समजले जाईल व त्यास कोणत्याही वेळी राज्यातील कोणत्याही भागात प्रतिनियुक्त केले जाऊ शकेल ;

(ख) परंतु, राज्य शासन सर्व पोलीस कर्मचाऱ्यांना आठवड्यातून किमान एक दिवसाची सुट्टी मिळेल याची खातरजमा करेल. असामान्य परिस्थितीत जेव्हा अशी सुट्टी देणे शक्य नसेल अशा वेळी आठवडी सुट्टीच्या ऐवजी देण्यासाठी योग्य भरपाईची तरतूद केली जाईल.

(३) आवश्यक परवानगी मिळविल्याशिवाय कोणताही पोलीस अधिकारी आपले कर्तव्य बजावण्याचे सोडून देणार नाही वा त्याला नियुक्त वा प्रतिनियुक्त केलेले ठिकाण सोडून जाणार नाही.

स्पष्टीकरण.—अधिकृतरीत्या रजेवर गेल्यामुळे गैरहजर असलेला अधिकारी कोणत्याही समर्पक कारणाशिवाय रजेची मुदत संपल्यानंतर कर्तव्यावर हजर न राहिल्यास सदर कलमानुसार त्याने आपले कर्तव्य सोडून दिल्याचे समजले जाईल.

(४) कोणताही पोलीस अधिकारी सदर अधिनियमांतर्गत त्याच्या कर्तव्यांशिवाय इतर कोणताही रोजगार, नोकरी वा लाभाचे पद स्वीकारणार नाही.

प्रकरण - १०

पोलिसांचे उत्तरदायित्व

५६. अस्तित्वात असलेल्या यंत्रणा व विभागातील विविध अधिकाऱ्यांची कार्ये, कर्तव्ये, जबाबदाऱ्या याशिवाय सदर प्रकारणात नमूद केलेल्या पुढील यंत्रणांद्वारे पोलिसांच्या उत्तरदायित्वाची खातर जमा केली जाईल.

पोलीस ५७. (१) हा अधिनियम लागू झाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत राज्य शासन राज्य उत्तरदायित्व स्तरावर पोलीस उत्तरदायित्व प्राधिकरणाची स्थापना करेल. लोकांनी शपथ पत्राद्वारे पोलीस प्राधिकरण. कर्मचाऱ्यांविरुद्धात केलेल्या गंभीर गैरवर्तनाच्या तक्रारींची चौकशी करण्यासाठी व सदर प्रकरणात नमूद कार्ये पार पाडण्यासाठी प्राधिकरणास अध्यक्ष, सदस्य व आवश्यक असा कर्मचारी वर्ग पुरविला जाईल.

प्राधिकरणाची रचना. (२) मानवी हक्कांप्रती बांधिलकी व प्रामाणिकपणा यासाठी विश्वासाह असेलेले पुढील पाच सदस्य प्राधिकरणावर असतील.

(क) प्राधिकरणाच्या अध्यक्षपदी उच्च न्यायालयाचे निवृत्त न्यायाधीश असतील;

(ख) इतर राज्याच्या सेवेतील पोलीस महासंचालक स्तरावरून निवृत्त झालेला निवृत्त पोलीस अधिकारी, सदस्य;

(ग) न्यायिक अधिकारी किंवा सरकारी वकील किंवा कार्यरत वकील किंवा अधिनियमाचा अध्यापक म्हणून किमान १० वर्षांचा अनुभव असलेली व्यक्ती, सदस्य;

(घ) नोकरशाहीची पार्श्वभूमी नसलेली सामाजिक संस्थेशी संबंधित नामांकीत व्यक्ती, सदस्य;

(च) इतर राज्यातील सार्वजनिक प्रशासनाचा अनुभव असलेला निवृत्त अधिकारी, सदस्य :

परंतु असे की, प्राधिकरणावरील सदस्यांपैकी किमान एक सदस्य महिला असेल व एक पेक्षा अधिक सदस्य निवृत्त पोलीस अधिकारी नसेल.

प्राधिकरणाचा अध्यक्ष व सदस्यांची निवड. (३) सदस्यांची निवड :—

(क) उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधिकांकडून प्राप्त उच्च न्यायालयाच्या तीन निवृत्त न्यायाधिकांच्या सूचीपैकी एकाची निवड प्राधिकरणाच्या अध्यक्ष पदासाठी केली जाईल.

(ख) अध्यक्षाव्यतिरीक्त प्राधिकरणाच्या इतर सदस्यांची निवड, निवड समितीच्या शिफारशी नुसार केली जाईल. या निवड समितीमध्ये.—

(१) वरील पोट-कलम (३)(क) द्वारे नियुक्त केलेला प्राधिकरणाचा अध्यक्ष,

(२) राज्य लोकसेवा आयोगाचा अध्यक्ष, तसेच

(३) राज्य मानवी हक्क आयोगाचा अध्यक्ष यांचा समावेश असेल.

(ग) सदर अधिनियम लागू झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत निवड समितीची स्थापना केली जाईल तर निवड समिती अस्तित्वात आल्यापासून दोन महिन्यांच्या आत व त्यानंतर जेव्हा जशी गरज असेल त्याप्रमाणे प्राधिकरणावरील इतर सदस्य नियुक्त केले जातील.

(घ) प्राधिकरणावरील रिक्त जागा व्यवहार्य असेल तेवढ्या लवकर भरल्या जातील मात्र पद रिक्त झाल्यापासून तीन महिन्यांपेक्षा अधिक कालावधी यासाठी लागणार नाही.

(च) प्राधिकरणासाठी सदस्यांची निवड करताना निवड समिती पारदर्शक पद्धतीचा अवलंब करेल.

(४) प्राधिकरणाचा सदस्य म्हणून निवडला जाण्यासाठी पुढील व्यक्ती अपात्र ठरतील. सदस्यत्वासाठी पात्रता.

(क) भारताचा नागरिक नसलेली व्यक्ती;

(ख) ७० वर्षांपेक्षा अधिक वय असलेली व्यक्ती;

(ग) कोणत्याही पोलीस, सैनिकी वा संलग्न संस्थेत कार्यरत असलेली वा अशा निवडीपूर्वी १२ महिन्यांपर्यंत कार्यरत असलेली व्यक्ती;

(घ) लोकसेवक म्हणून कार्यरत असलेली व्यक्ती;

(च) स्थानिक स्वराज्य संस्था, राज्य विधानमंडळ वा संसदेवर निवडून आलेली व्यक्ती;

(छ) अस्तित्वात असलेल्या अधिनियमानुसार बेकायदेशीर घोषित केलेल्या संस्थेची सदस्य किंवा संस्थेशी संबंधित व्यक्ती;

(ज) कोणत्याही राजकीय पक्षाची सदस्य वा पदाधिकारी असलेली व्यक्ती;

(झ) एक वर्ष किंवा त्यापेक्षा अधिक काळाची शिक्षा ज्यासाठी होते असा अपराध केलेली वा नैतिक अधःपतनाचा समावेश असलेल्या फौजदारी गुन्ह्यात दोषी ठरविलेली व्यक्ती;

(ट) पोट-कलम (ज) मध्ये नमूद गुन्ह्यासाठी खटला सुरू असलेली व ज्याचे विरोधात न्यायालयाने दोषारोप ठेवलेला आहे आशी व्यक्ती;

(ठ) मानसिक निकोप नसलेली व सक्षम न्यायालयाने तसे जाहीर केलेली व्यक्ती.

(५) प्राधिकरणाच्या अध्यक्ष व सदस्यांचा पदावधी पुढील कारणांशिवाय सर्वसाधारणपणे ३ वर्षांचा राहील. अध्यक्ष, सदस्याच्या पदावधी व सेवाशर्ती.

(क) पदावधीची मुदत संपण्यापूर्वी कोणत्याही वेळी राजीनामा दिल्यास;

(ख) वरील कलम ५७ च्या पोट-कलम (४) मध्ये नमूद कारणांसाठी पदावरून दूर केले गेल्यास;

(६) पदावधी संपल्यानंतर सदस्य पुनर्नियुक्तीस पात्र असेल,

परंतु असे की, कोणताही सदस्य दोन पेक्षा अधिक वेळा नियुक्तीस पात्र असणार नाही.

(७) राज्य शासनाने वेळोवेळी विहित केल्यानुसार सदस्यांना मानधन, भत्ते व इतर अटी व शर्ती लागू होतील :

परंतु, एकदा नियुक्ती झाल्यानंतर सदस्यास गैरफायदा होईल असे बदल त्यात करता येणार नाहीत.

सदस्यांना (८) पुढील कारणांसाठी प्राधिकरणाच्या शिफारशीनुसार राज्य शासन आदेशाद्वारे कोणत्याही काढून टाकणे. सदस्यास पदावरून दूर करू शकेल.

(क) गैरवर्तणूक वा गैरकृत्य सिद्ध झाल्यास;

(ख) प्राधिकरणाच्या कर्तव्याप्रति सातत्याने दुर्लक्ष झाल्यास;

(ग) कलम ५७ च्या पोट-कलम (४) मध्ये नमूद केलेले नियुक्तीसाठी अपात्रतेचे निकष लागू झाल्याची परिस्थिती उद्भवल्यास;

(घ) पदावधी सुरू असताना त्याशिवाय कोणतेही इतर मिळकतीचे काम वा रोजगार स्वीकारल्यास.

प्राधिकरणाचे (९) प्राधिकरणाची कार्ये कार्यक्षमतेने पार पाडण्यासाठी सदस्यांना सहाय्य करण्यासाठी कर्मचारी. आवश्यक कौशल्ये असलेला पुरेसा कर्मचारी वर्ग पुरविला जाईल.

(क) राज्याचे आकारमान, लोकसंख्या, पोलिसांविरोधातील तक्रारींची सरासरी संख्या या आधारे राज्य शासनाने विहित केल्यानुसार प्राधिकरणाची कर्मचारी संख्या असेल व वेळोवेळी तीचा आढावा घेऊन त्यात बदल केले जातील.

(ख) इतर बाबींसह करार पद्धतीने व पारदर्शकपद्धतीने प्राधिकरणावर कर्मचाऱ्यांची निवड केली जाईल.

(ग) कर्मचाऱ्यांचे मानधन व इतर अटी व शर्ती वेळोवेळी विहित केल्यानुसार असतील.

(१०) कामकाज पार पाडण्यासाठी प्राधिकरण स्वतःचे नियम बनवेल.

प्राधिकरणाची (११) प्राधिकरण खाली नमूद स्त्रोतातून प्राप्त तक्रारी किंवा स्वतःहून पोलीस कर्मचाऱ्यांविरोधातील कामे. गंभीर गैरवर्तणुकीच्या आरोपांची चौकशी करेल :—

(क) बळी किंवा त्याच्या वतीने इतर कोणत्याही व्यक्ती;

(ख) राष्ट्रीय किंवा राज्य मानवी हक्क आयोग;

(ग) पोलीस;

(घ) इतर कोणताही स्त्रोत;

स्पष्टीकरण : गंभीर गैरवर्तणूक या शब्दाचा या प्रकरणासाठी अर्थ असा असेल की, पोलीस अधिकाऱ्याच्या कोणत्याही कृतीच्या वा तशी कृती न केल्याच्या परिणामी पुढील बाबी घडवून येणे.

(क) पोलीस कोठडीत मृत्यू;

(ख) भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम ३२० मध्ये व्याख्या केल्यानुसार गंभीर दुखापत;

(ग) बलात्कार किंवा बलात्काराचा प्रयत्न;

(घ) कायदेशीर प्रक्रियेशिवाय अटक वा अभिरक्षा :

परंतु असे की, तक्रारीच्या सत्यतेबाबत प्रथम दर्शनी समाधान झाल्यासच प्राधिकरण अटक वा स्थानबद्धतेच्या तक्रारीची चौकशी करेल.

(१२) एखाद्या प्रकरणाचे स्वरूप पाहता स्वतंत्रपणे चौकशी होण्याची आवश्यकता आहे असे राज्य सुरक्षा आयोगाचे मत बनल्यास पोलीस महासंचालक आयोगाच्या शिफारशीनुसार त्या प्राधिकरणाची चौकशी प्राधिकरणाकडे सोपवू शकेल.

(१३) पोलीस महासंचालकाकडून नियमितपणे मागविलेल्या त्रैमासिक अहवालाच्या आधारे प्राधिकरण उप वा सहाय्यक पोलीस अधीक्षक व त्यावरील दर्जाच्या व राजपत्रित अधिकाऱ्यांच्या विरोधात गैरवर्तणूकीच्या तक्रारीवर करावयाच्या विभागीय चौकशी व विभागीय कार्यवाहीच्या सद्यस्थितीवर संनियंत्रण ठेवू शकेल. अशा कोणत्याही प्रकरणातील विभागीय कार्यवाही वा चौकशीस योग्य कारणाशिवाय विलंब होत असल्याचे प्राधिकरणाचे मत बनल्यास प्राधिकरण सदर चौकशी किंवा कार्यवाही वेगाने पूर्ण करण्यासंदर्भात पोलीस विभागास योग्य सल्ला देईल.

स्पष्टीकरण : या संदर्भात गैरवर्तणूक याचा अर्थ पोलीस अधिकाऱ्याने त्या वेळी लागू असलेल्या कोणत्याही अधिनियम, नियम वा विनियमाचा जाणिवपूर्वक केलेला भंग वा त्याकडे केलेले दुर्लक्ष, ज्यामुळे कोणत्याही व्यक्तीच्या अधिकारास बाधा पोहोचेल. पोट-कलम (११) मध्ये नमूद गंभीर गैरवर्तणूक यात समाविष्ट नाही.

(१४) कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्याने केलेल्या गैरवर्तणूकी विरोधात केलेल्या तक्रारीच्या विभागीय चौकशीत अमर्याद विलंब होत असल्याबद्दल वा चौकशीच्या निष्पन्नाबद्दल तक्रारदार समाधानी नसल्यास व त्याने तसे प्राधिकरणाच्या निदर्शनास आणल्यास प्राधिकरण त्यासंदर्भात अहवाल मागवू शकेल व पुढील कार्यवाहीसाठी योग्य आदेश देऊ शकेल किंवा नेमून दिलेल्या कालावधीत चौकशी पूर्ण करण्याचे आदेश देऊ शकेल किंवा आवश्यक असेल तर पोलीस महासंचालकास दुसऱ्या अधिकाऱ्यामार्फत नव्याने चौकशी करण्याचे आदेश देऊ शकेल किंवा न्यायाच्यादृष्टीने चौकशी स्वतःच्या अखत्यारीत घेऊ शकेल.

(१५) पोलीस कर्मचाऱ्यांकडून होणाऱ्या गैरवर्तणूकीस प्रतिबंध करण्यासाठी प्राधिकरण पोलिसांसाठी सर्वसाधारण मार्गदर्शक सूचना जारी करू शकेल.

(१६) प्राधिकरण गंभीर गैरवर्तणूकीचा समावेश नसलेल्या गैरवर्तणूकीच्या प्रकरणात स्वतःहून चौकशी सुरू करू शकेल.

(१७) थेट स्वतः चौकशी केलेल्या प्रकारांत प्राधिकरणाला विशेषतः पुढील बाबींसंदर्भात प्राधिकरणाचे नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८ अंतर्गत दिवाणी न्यायालयाला खटला चालविण्यासाठी असलेले अधिकार. अधिकार असतील :—

(क) साक्षीदारास चौकशीसाठी बोलावणे आणि समन्स काढणे व शपथेवर त्यांची चौकशी करणे;

(ख) कोणताही दस्तऐवज शोधणे व सादर करण्याचे आदेश देणे;

(ग) प्रतिज्ञापत्रावर पुरावा मिळविणे;

(घ) कोणत्याही कार्यालय व न्यायालयातून कोणत्याही सार्वजनिक नोंदी वा त्याची प्रत मिळविणे;

(च) साक्षीदार व कागदपत्रांच्या छाननीसाठी अधिकार देणे;

(छ) विहित केलेली इतर कोणतीही बाब.

(१८) ज्या मुद्यावरील माहिती संबंधित प्रकरणाच्या चौकशीसाठी महत्वाची व उपयुक्त आहे असे प्राधिकरणाचे मत बनेल अशी माहिती कोणत्याही व्यक्तीकडून मिळविण्याचा अधिकार प्राधिकरणास असेल. भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम १७६ व १७७ अनुसार अशी माहिती देण्यासाठी कोणतीही व्यक्ती बांधील असेल.

(१९) प्राधिकरणास दिवाणी न्यायालयाचा दर्जा असेल व जेव्हा प्राधिकरणाच्यादृष्टीने किंवा उपस्थितीत भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम १७५, १७८, १७९, १८० किंवा २२८ नुसार गुन्हा घडेल तेव्हा प्राधिकरण फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ मधील तरतुदीनुसार आरोपीचा जबाब व गुन्हाची वस्तुस्थिती नोंदवून खटला चालविण्यासाठी प्रकरण कार्यक्षेत्र असलेल्या दंडाधिकाऱ्याकडे वर्ग करेल. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३४६ अंतर्गत दंडाधिकाऱ्याकडे वर्ग केलेल्या प्रकरणांवर तो जशी कार्यवाही करतो तशीच कार्यवाही तो सदर उप कलमांतर्गत त्याचेकडे वर्ग करण्यात आलेल्या प्रकारणात करेल.

(२०) भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम १९६ मधील कारणांसाठी कलम १९३ व २२८ अंतर्गत ज्याला न्यायालयीन कार्यवाही असे म्हटलेले आहे तोच दर्जा प्राधिकरणापुढे चालणाऱ्या प्रत्येक कार्यवाहीस असेल.

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम १९५ च्या सर्व उद्देशांसाठी प्राधिकरणास दिवाणी न्यायालयाचा दर्जा असेल.

(२१) तक्रार केल्याबद्दल किंवा पुरावे दिल्याबद्दल तक्रारदार, बळी किंवा साक्षीदार वा त्याच्या कुटुंबियास धोका असल्यास राज्य शासनास त्यांच्या सुरक्षेसाठी उपाय योजण्याचा सल्ला देण्याचा अधिकार प्राधिकरणास असेल.

(२२) प्राधिकरण त्यास योग्य वाटल्यास पोलीस अधिकाऱ्यासोबत किंवा त्याचे शिवाय कोणत्याही पोलीस स्थानकास, पोलीस कोठडीस वा पोलीस वापरत असलेल्या इतर कोणत्याही अटक किंवा स्थानबद्धतेच्या ठिकाणास भेट देऊ शकते.

(२३) जेथे विभागीय चौकशी समाधानकारक नसल्याचा वा चौकशी पूर्वग्रह दूषित झाल्याचा तक्रारदाराचा आरोप असेल तेथे प्राधिकरणास चौकशीशी संबंधित दस्तऐवज व पुरावे मागवून घेण्याचा अधिकार असेल.

(२४) विभागीय चौकशीच्या प्रक्रियेमध्ये अमर्याद विलंब झाला असल्यामुळे केवळ “सल्लागार अधिकार” पेक्षा अधिक जास्त अधिकार हवेत अशी प्राधिकरणाची खात्री झाल्यास संयुक्तिक आधारावर पुढील विलंब क्षमापित करण्याच्या अधीन राहून करारनिविष्ट मुदत कालावधीत चौकशी पूर्ण करण्याचे आदेश देण्याचे अधिकार प्राधिकाऱ्याकडे असावेत.

(२५) पुनर्चौकशी किंवा जलदगतीने निपटारा करण्याचे आदेश देणे याशिवाय प्राधिकाऱ्याला, न्यायाच्या हितासाठी, चौकशी स्वतःच्या हाती घेण्याचे अधिकार असतील.

(२६) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम १०० च्या तरतुदींच्या अधीनतेने शक्य असेल तितक्या, एखादी इमारत किंवा पोलीस ठाण्यासह ठिकाण किंवा पोलीस अधिकाऱ्यांचे कार्यालय येथे चौकशीच्या विषयासंबंधातील कोणतेही कागदपत्र सापडू शकेल असे प्राधिकरणाला विश्वास ठेवण्याचे कारण असल्यास, प्राधिकारी, किंवा प्राधिकाऱ्याकडून खासकरून यासंदर्भात प्राधिकृत केलेले त्यांचे प्रतिनिधी अशा इमारतीत किंवा पोलीस ठाण्यासह ठिकाणात किंवा पोलीस अधिकाऱ्याच्या कार्यालयात प्रवेश करील व असे कोणतेही कागदपत्र जप्त करील किंवा प्रती तेथून घेईल.

(२७) (क) जेथे प्राधिकरणाने उत्तराची मागणी केलेली आहे अशा विचारण्यात आलेल्या प्राधिकरणाकडे प्रश्नाच्या उत्तरा दाखल जबाब देण्यात आला असल्याशिवाय; किंवा केलेले निवेदन.

(ख) सदर जबाब चौकशीच्या प्रतिपाद्य विषयाशी संबंधित असल्याशिवाय;

प्राधिकरणासमोर साक्ष देताना एखाद्या व्यक्तीने दिलेला जबाब सदर व्यक्तीवर दिवाणी किंवा फौजदारी कार्यवाही करण्यासाठी वापरता येणार नाही किंवा त्याचे विरोधात सदर जबाबाचा वापर करता येणार नाही, मात्र खोटी साक्ष दिल्याबद्दल होणारी कार्यवाही यास अपवाद असेल.

परंतु असे की, पोलीस कर्मचाऱ्याविरोधातील गंभीर गैरवर्तणुकीच्या तक्रारीची चौकशी पूर्ण झाल्यानंतर प्राधिकरणाचे असे समाधान झाल्यास की, तक्रार गांभीर्यशून्य, आकसाने वा त्रास देण्याच्या हेतूने करण्यात आलेली होती, प्राधिकरण त्यास योग्य वाटेल एवढा दंड तक्रारदारास ठोठावेल.

(२८) चौकशीच्या कोणत्याही टप्प्यावर प्राधिकरणास कोणत्याही व्यक्तीच्या वर्तणुकीची चौकशी करणे आवश्यक वाटले किंवा अशा चौकशीमुळे कोणत्याही व्यक्तीच्या प्रतिष्ठेस बाधा पोहोचेल असे प्राधिकरणाचे मत बनल्यास अशा व्यक्तीला चौकशीमध्ये आपले मत मांडण्याची व त्याच्या समर्थनार्थ पुरावे सादर करण्याची वाजवी संधी दिली जाईल :

परंतु असे की, जेथे साक्षीदाराची विश्वासार्हता विवाद असेल तेव्हा या कलमातील काहीही लागू होणार नाही.

(२९) प्राधिकरणाचे निर्णय व संचलन;

(क) प्राधिकरणाने थेट स्वतः चौकशी केलेल्या प्रकारणामध्ये चौकशी पूर्ण झाल्यानंतर त्याचे निष्कर्ष प्राधिकरण पुढील निर्देशांसह राज्य शासन आणि पोलीस महासंचालकास कळवेल.

(१) गुन्हा (घटनेची पहिली खबर) नोंदविणे किंवा / व

(२) जमा केलेले पुरावे पोलिसांकडे योग्यरितीने पाठवून अशा निष्कर्षाच्या आधारे विभागीय कारवाई सुरू करणे.

असे निर्देश बंधनकारक असतील :

परंतु असे की, प्राधिकरण अशा सर्व प्रकरणात आपले मत अंतिम करण्यापूर्वी पोलीस महासंचालकास विभागाचे मत मांडण्याची व असल्यास अधिकची माहिती सादर करण्याची संधी देईल:

परंतु आणखी असे की, प्रकरणावर प्रभाव पडू शकणारी अशी अधिकची माहिती पोलीस महासंचालकाकडून प्राप्त झाल्यानंतर प्राधिकरण त्याच्या निष्कर्षाचा आढावा घेऊ शकेल.

(ख) संबंधित प्रकरणातील बळीस आर्थिक नुकसानभरपाई देण्याची शिफारसही प्राधिकरण राज्य शासनास करू शकेल.

प्राधिकरणाचा
अहवाल.

(३०) प्राधिकरण प्रत्येक वर्षाच्या अखेरीस वार्षिक अहवाल तयार करेल ज्यामध्ये इतर बाबींसह पुढील बाबींचा समावेश असेल.

(क) प्राधिकरणाने चौकशी केलेल्या गंभीर गैरवर्तणुकीच्या प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(ख) विभागीय चौकशीने समाधान न झाल्याने तक्रारदारांनी प्राधिकरणाकडे केलेल्या गैरवर्तणुकीच्या प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(ग) पोट-कलम (ख) मध्ये नमूद केलेल्यासह ज्यात पोलिसांना पुढील कारवाईसाठी सल्ला किंवा निर्देश देण्यात आलेले आहेत अशा प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(घ) जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरणाकडे प्राप्त तक्रारी व त्या ज्या प्रकारे हाताळल्या ती पद्धत;

(च) राज्यातील पोलीस कर्मचाऱ्यांकडून घडणाऱ्या गैरवर्तणुकीतील ओळखता येईल असा कल;

(छ) पोलिसांचे उत्तरदायित्व वाढावे यासाठी योजावयाच्या उपायासंदर्भात शिफारशी;

(३१) थेट स्वतः चौकशी केलेल्या प्रकरणांसंदर्भात प्राधिकरण विशेष अहवाल तयार करू शकेल.

(३२) हा अहवाल सामान्य जनतेस सहज उपलब्ध असेल.

जिल्हा
उत्तरदायित्व
प्राधिकरण.

५८. (१) कलम ५८ च्या पोट-कलम (१०) च्या खंड (ग) मध्ये नमूद पोलीस अधिकाऱ्यांनी केलेल्या गैरवर्तणुकीसंदर्भात करण्यात आलेल्या तक्रारींच्या विभागीय चौकशीवर संनियंत्रण ठेवण्यासाठी राज्य शासन प्रत्येक पोलीस जिल्ह्यांसाठी किंवा एका रेंज मधील विशिष्ट जिल्ह्यांच्या गटासाठी जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरण स्थापन करेल.

(२) मानवी हक्कांप्रति बांधिलकी व प्रामाणिकपणा यासाठी विश्वासाह असलेली तीन सदस्य जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरणावर असतील. यामध्ये (१) निवृत्त जिल्हा न्यायाधीश किंवा दिवाणी न्यायाधीश प्राधिकरणाच्या अध्यक्षपदी, (२) निवृत्त वरिष्ठ पोलीस अधिकारी व (३) न्यायिक अधिकारी किंवा सरकारी वकील किंवा कार्यरत वकील किंवा अधिनियमाच्या अध्यापक म्हणून किमान १० वर्षांचा अनुभव असलेली व्यक्ती यांचा सदस्य म्हणून समावेश असेल.

(३) कलम ५७ च्या पोट-कलम (३) मध्ये नमूद केलेल्या निवड समितीच्या शिफारशीनुसार राज्य शासन जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरणावर अध्यक्ष व सदस्यांच्या नियुक्त्या करेल.

(४) प्राधिकरणावरील रिक्त जागा व्यवहार्य असेल तेवढ्या लवकर भरल्या जातील मात्र पद रिक्त झाल्यापासून तीन महिन्यापेक्षा अधिक कालावधी यासाठी लागणार नाही.

(५) प्राधिकरणासाठी सदस्यांची निवड करताना निवड समिती पारदर्शक पद्धतीचा अवलंब करेल.

(६) जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरणावरील सदस्य व अध्यक्षांसाठी पात्रतेचे निकष, पदावधी, अटी व शर्ती, पदावरून दूर करण्यात येईल अशा परिस्थितीत या सर्व बाबी कलम ५७ च्या पोट-कलम (४), (५) व (८) मध्ये नमूद केल्याप्रमाणेच असतील.

(७) जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरणावरील सदस्यांना सहाय्य करण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये व अनुभव असलेल्या पुरेशा अधिनियमाचे ज्ञान असलेला प्रशासकीय कर्मचारी वर्ग पुरविला जाईल.

(८) इतर बाबींसह करार पद्धतीने व पारदर्शक पद्धतीने प्राधिकरणावर कर्मचाऱ्यांची निवड केली जाईल.

(९) कर्मचाऱ्यांचे मानधन व इतर अटी व शर्ती वेळोवेळी विहित केल्यानुसार असतील.

(१०) (क) पोलीस कर्मचाऱ्याने केलेल्या गंभीर गैरवर्तणुकीसंदर्भातील थेट प्राप्त झालेल्या तक्रारी पुढील कार्यवाहीसाठी राज्य प्राधिकरणाकडे पाठविणे;

जिल्हा
उत्तरदायित्व
प्राधिकरणाची

(ख) पोलीस कर्मचाऱ्याने केलेल्या गैरवर्तणुकीसंदर्भातील थेट प्राप्त झालेल्या तक्रारी पुढील कार्यवाहीसाठी जिल्हा पोलीस अधीक्षकाकडे पाठविणे;

कामे.

परंतु असे की, तक्रारीत पोलीस उप किंवा सहाय्यक अधीक्षक किंवा त्यावरील दर्जाच्या अधिकाऱ्याविरोधात आरोप असतील तर जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरण सदर प्रकरण पुढील कार्यवाहीसाठी राज्य प्राधिकरणासह पोलीस महासंचालकास पाठवेल.

(ग) जिल्हा पोलीस अधीक्षकाकडून प्राप्त होणाऱ्या त्रैमासिक अहवालाच्या आधारे सहाय्यक/ उप पोलीस अधीक्षक दर्जापेक्षा कमी दर्जाच्या अधिकाऱ्यांविरोधात गैरवर्तणुकीच्या तक्रारींवरील विभागीय चौकशी व कारवाईच्या सद्यस्थितीवर संनियंत्रण ठेवणे;

(घ) जर अशा प्रकरणात चौकशीस गैरवाजवी विलंब होत असल्याचे प्राधिकरणाचे मत बनल्यास सदर चौकशी वेगाने पूर्ण व्हावी यासाठी जिल्हा पोलीस अधीक्षकासह योग्य सल्ला व आदेश देणे;

(च) प्राधिकरणाने वरील पोट-कलम (घ) नुसार जिल्हा पोलीस अधीक्षकासह सल्ला दिल्यानंतरही पोलीस विभागाने गैरवर्तणुकीसंदर्भातील विभागीय चौकशी वेळेत पूर्ण न केल्याची प्रकरणे राज्य प्राधिकरणाचे निदर्शनास आणणे.

(११) सहाय्यक / उप अधीक्षक स्तरापेक्षा कनिष्ठ स्तरावरील पोलीस अधिकाऱ्याविरोधात केलेल्या गैरवर्तणुकीच्या तक्रारीच्या विभागीय चौकशीत अमर्याद विलंब होत असल्याबद्दल वा चौकशीच्या निष्पन्नाबद्दल तक्रारदार समाधानी नसल्यास व विभागीय चौकशीमध्ये नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वाचा भंग होत असल्यास व त्याने तसे प्राधिकरणाच्या निदर्शनास आणल्यास प्राधिकरण त्यासंदर्भात अहवाल मागवू शकेल व पुढील कार्यवाहीसाठी योग्य आदेश देऊ शकेल किंवा नेमून दिलेल्या कालावधीत चौकशी पूर्ण करण्याचे आदेश देऊ शकेल किंवा आवश्यक असेल तर जिल्हा पोलीस अधीक्षकासह दुसऱ्या अधिकाऱ्यामार्फत नव्याने चौकशी करण्याचे आदेश देऊ शकेल किंवा न्यायाच्या दृष्टीने चौकशी स्वतःच्या अखत्यारीत घेऊ शकेल.

जिल्हा
उत्तरदायित्व
प्राधिकरणाचा
अहवाल.

(१२) प्रत्येक वर्षाच्या अखेरीस जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरण वार्षिक अहवाल तयार करेल व राज्य प्राधिकरणास सादर करेल, ज्यामध्ये इतर बाबींसह पुढील बाबींचा समावेश असेल;

(क) संबंधित वर्षात जिल्हा प्राधिकरणाने राज्य प्राधिकरणाकडे तसेच जिल्हा पोलीस अधीक्षकाकडे पाठविलेल्या गंभीर गैरवर्तणूक व गैरवर्तणुकीच्या प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(ख) वर्षभरात संनियंत्रण केलेल्या प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(ग) विभागीय चौकशीने समाधान न झाल्याने तक्रारदारांनी प्राधिकरणाकडे केलेल्या गैरवर्तणुकीच्या प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(घ) पोट-कलम (ग) मध्ये नमूद केलेल्या पैकी ज्यात पोलिसांना पुढील कारवाईसाठी सल्ला किंवा निर्देश देण्यात आलेले आहेत अशा प्रकरणांची संख्या व प्रकार;

(च) पोलिसांचे उत्तरदायित्व वाढावे यासाठी योजावयाच्या उपायांसंदर्भात शिफारशी.

जिल्हा व राज्य
प्राधिकरणाचे
संबंध.

(१३) जिल्हा प्राधिकरणांच्या सुयोग्य कामकाजासाठी राज्य प्राधिकरण त्यांचेवर नियंत्रण, संनियंत्रण ठेवेल व त्यांना योग्य आदेश देईल.

(१४) प्राधिकरणाची कार्ये योग्यरितीने पार पडावीत यासाठी जिल्हा प्राधिकरणे राज्य प्राधिकरणास सर्व प्रकारे सहाय्य करतील.

(१५) सदस्याला पदावरून दूर करण्यासंदर्भात सदर प्रकरणातील कलम ५७ च्या पोट-कलम (८) व कलम ५८ च्या पोट-कलम (६) (एकत्रितपणे विचारात घेतल्यानंतर) ने घालून दिलेल्या अटी पूर्ण होत असल्यास राज्य शासनास सदर सदस्यास पदावरून दूर करण्यासाठी आवश्यक कार्यवाही सुरू करण्याची विनंती करण्यास जिल्हा प्राधिकरण सक्षम असेल.

तक्रारदारांचे
अधिकार.

५९. (१) तक्रारदार पोलीस कर्मचाऱ्याने केलेल्या गैरवर्तणूक वा गंभीर गैरवर्तणुकीसंदर्भातील तक्रार विभागातील संबंधित वरिष्ठ अधिकारी किंवा जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरण किंवा राज्य उत्तरदायित्व प्राधिकरण यांचेकडे करू शकेल:

परंतु असे की, संबंधितप्रकरणाची इतर कोणत्याही आयोगाद्वारे वा न्यायालयाद्वारे छाननी होत असल्यास जिल्हा किंवा राज्य प्राधिकरण अशी तक्रार विचारात घेणार नाहीत.

(२) ज्या प्रकरणात तक्रारदाराने विभागीय अधिकाऱ्याकडे तक्रार केली असेल अशा प्रकरणात तक्रारदार विभागीय चौकशीच्या कोणत्याही टप्प्यावर चौकशीत होत असलेल्या अवाजवी विलंबासंदर्भात राज्य किंवा जिल्हा प्राधिकरणाला कळवू शकेल.

(३) चौकशी करणाऱ्या प्राधिकरणाकडून (संबंधित पोलीस अधिकारी किंवा राज्य किंवा जिल्हा प्राधिकरण) वेळोवेळी चौकशीतील प्रगती जाणून घेण्याचा अधिकार तक्रारदारास असेल. चौकशी किंवा विभागीय कार्यवाही पूर्ण झाल्यानंतर चौकशीच्या निष्पत्तीची तसेच सदर प्रकरणातल्या अंतिम कारवाईची माहिती शक्य तेवढ्या लवकर तक्रारदारास देण्यात येईल.

(४) तक्रारदार त्याच्या प्रकरणाशी संबंधित सर्व सुनावण्यांना हजर राहू शकेल. प्रत्येक सुनावणीची तारीख, वेळ व ठिकाण तक्रारदारास कळविले जाईल.

(५) सर्व सुनावण्या तक्रारदारास समजतील अशा भाषेत होतील. जेव्हा अशा भाषेत सुनावणी घेणे शक्य नसेल तेव्हा तक्रारदाराने इच्छा व्यक्त केल्यास दुभाष्याची सेवा उपलब्ध करवून दिली जाईल.

(६) सदर चौकशीमुळे नैसर्गिक न्यायाचे तत्त्व भंग पावल्याच्या कारणास्तव चौकशीच्या निष्पत्तीबाबत तक्रारदार समाधानी नसल्यास विभागीय चौकशी पूर्ण झाल्यानंतर तो योग्य निर्देशासाठी जिल्हा किंवा राज्य प्राधिकरणाकडे जावू शकेल.

६०. (१) सर्व पोलीस अधिकारी त्यांच्या निदर्शनास आलेले पोलीस अधिकाऱ्यांविरुद्धातील गंभीर गैरवर्तणूक आरोप प्राधिकरणास कळवतील.

उत्तरदायित्व
प्राधिकरणाप्रती
पोलिसांचे

(२) या प्रकरणात नमूद केलेली कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी जिल्हा व राज्य प्राधिकरणास आवश्यक असलेली सर्व माहिती पुरविणे ही जिल्ह्याच्या व राज्याच्या पोलीस प्रमुखाची तसेच इतर कोणत्याही यंत्रणेची जबाबदारी असेल.

कर्तव्य.

६१. कायदेशीर कर्तव्याचा भाग नसताना जो कोणी जिल्हा वा राज्य प्राधिकरणाच्या कार्यात हस्तक्षेप करेल किंवा प्रभाव टाकण्याचा प्रयत्न करेल अशी व्यक्ती न्यायालयाने दोषी ठरविल्यास एक वर्षापेक्षा अधिक नाही एवढ्या कालावधीचा कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीही साठी पात्र ठरेल.

राज्य किंवा
जिल्हा
प्राधिकरणाच्या
कार्यात
हस्तक्षेप करणे;

अन्य अधिनियमांमध्ये काहीही म्हटलेले असले तरी या कलमांतर्गत खटला चालविणेसाठी पूर्व परवानगीची आवश्यकता राहणार नाही.

स्पष्टीकरण : गैरवर्तणूक किंवा गंभीर गैरवर्तणूकीच्या प्रकरणातील साक्षीदार किंवा बळी यांना देण्यात आलेली धमकी, जोर जबरदस्ती किंवा अमिश्, हे या कलमातील प्रयोजनासाठी प्राधिकरणाच्या कामकाजातील हस्तक्षेप समजले जाईल.

६२. उत्तरदायित्व प्राधिकरणाचे सदस्य व कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण;

प्रशिक्षण.

जिल्हा व राज्य प्राधिकरणाचे सदस्य व कर्मचारी इतर बाबींसह पुढील बाबींसंदर्भात प्रशिक्षित असतील यांची खातरजमा करणे हे राज्य प्राधिकरणाचे कर्तव्य असेल.—

(क) विभागीय चौकशीशी संबंधित तांत्रिक व कायदेशीर मुद्दे;

(ख) मानवी हक्क भंगाचे विशिष्ट प्रकार;

(ग) पोलीस अत्याचाराचे बळी ठरलेल्या व्यक्तींना हाताळण्याची योग्य पद्धत.

कामगिरीप्रति ६३. (१) राज्य सुरक्षा आयोग संपूर्ण राज्याचा तसेच जिल्हावार पोलीस सेवेच्या कामगिरीचे
उत्तरदायित्व मुल्यमापन करील व आढावा घेईल. या प्रयोजनासाठी आयोग :—
पोलीस

कामगिरीचा (क) पोलीस सेवेच्या कामकाजाचे मुल्यमापन करण्यासाठी कामगिरीचे निकष ठरवेल,
आढावा. ज्यामध्ये इतर बाबींसह क्रियात्मक कार्यक्षमता, लोकांचे समाधान, पोलीस तपास व प्रतिसाद
याबाबत बळीचे समाधान, संसाधनांचा पुरेपूर वापर आणि मानवी हक्काच्या तत्वांची जपणूक
याचा समावेश असेल;

(ख) राज्य पोलिसांच्या संस्थात्मक कामगिरीचा आढावा व मूल्यमापन पुढील बाबींच्या
आधारे केले जाईल: (i) या अधिनियमाच्या कलम ४० अंतर्गत तरतूद केलेली वार्षिक योजना
(ii) आयोगाने ठरवून दिलेले कामकाजाचे निकष (iii) उपलब्ध साधने व पोलिसांची बंधने;

(ग) पोलीसी कामाशी संबंधित माहिती वा सांख्यिकी एकत्र करण्यासाठी धोरणात्मक
मार्गदर्शक सूचना घालून देणे;

(घ) पोलिसांचा प्रभाव, कार्यक्षमता, उत्तरदायित्व व प्रतिसाद सुधारण्यासाठी उपाययोजना
सुचविणे.

(२) पोलिसांच्या कामगिरीचा नियमीतपणे आढावा घेण्यात व मूल्यमापन करण्यात आयोगाला
सहाय्य करण्यासाठी राज्यशासन मूल्यमापन निरीक्षणालयाची स्थापना करू शकेल. पोलीस
महासंचालक स्तरावरून निवृत्त झालेला अधिकारी त्याचे नेतृत्व करेल, ज्याच्या सहाय्यासाठी
विहित केल्यानुसार कर्मचारी उपलब्ध करून दिले जातील. आयोगाने केलेल्या नावांच्या
शिफारशीमधून राज्य शासन कर्मचाऱ्यांची निवड करेल व त्यामध्ये कार्यरत किंवा निवृत्त पोलीस
अधिकारी, समाज वैज्ञानिक, पोलीस विषयतज्ज्ञ, गुन्हे संख्याशास्त्रज्ञ यांचा समावेश असेल.

(३) निरीक्षणालयाच्या अशासकीय सदस्यांसाठीचे पात्रतेचे निकष, पदावधी, सेवाशर्ती, काढून
टाकण्याचे निकष सदर अधिनियमाच्या कलम ५७ च्या पोट-कलम (४), (५) व (८) नुसार
असतील.

(४) पोलिसांच्या कामकाजाचे मुल्यमापन स्वतः आयोगाद्वारे किंवा निरीक्षणालयाच्या माध्यमातून
किंवा यासाठी प्राधिकृत केलेल्या इतर कोणत्याही यंत्रणा वा अधिकाऱ्याच्या माध्यमातून करताना.—

(क) कोणत्याही पोलीस स्थानकास, कार्यालयास किंवा इतर कोणत्याही पोलीस आस्थापनेस
भेट देता येईल;

(ख) पोलिसांनी ठेवलेल्या नोंदी व दस्तऐवजांची छाननी करता येईल तसेच;

(ग) जन मत सर्वेक्षणांसह विविध प्रकारची सर्वेक्षणे करण्यासाठी आवश्यक व्यवस्था
केली जाईल.

६४. (१) आयोग, प्रत्येक कॅलेंडर वर्षाच्या अखेरीस पोलीसांच्या कामगिरीवर वार्षिक अहवाल तयार करील आणि तो राज्य शासनाकडे पाठविल, ज्यात इतर गोष्टींबरोबर सुधारणेसाठीच्या शिफारशींचा समावेश असेल. पोलीसांच्या कामगिरीवर मंडळाचे अहवाल.

(२) हा अहवाल अर्थसंकल्पिय अधिवेशनात राज्य विधिमंडळाला सादर केला जाईल व तो सार्वजनिक दस्तावेज असेल, जो जनतेला सहजपणे उपलब्ध होईल.

६५. या प्रकरणातील तरतुदीनुसार सद्भावनेने केलेल्या किंवा करण्याचा उद्देश असलेल्या कोणत्याही कृतीसाठी राज्य शासन किंवा राज्य सुरक्षा आयोग, त्याचे सदस्य व कर्मचारी किंवा आयोगाच्या आदेशानुसार कार्यरत कोणीही व्यक्ती किंवा राज्य तसेच जिल्हा उत्तरदायित्व प्राधिकरण, त्यांचे सदस्य व कर्मचारी यांचेवर खटला दाखल करता येणार नाही किंवा इतर कायदेशीर कार्यवाही होणार नाही. सद्भावनेने केलेल्या कृतीस संरक्षण.

६६. जिल्हा व राज्य उत्तरदायित्व प्राधिकरणांच्या प्रभावी कामकाजासाठी त्यांना पुरेसा निधी. निधी उपलब्ध होईल याची राज्य शासन खातरजमा करेल. प्राधिकरणांसाठी पोलीसांना आर्थिक, भौतिक, मानवी वा इतर कोणतीही साधने पुरविण्याची आवश्यकता असणार नाही.

प्रकरण - ११

पोलीस कर्मचाऱ्यांसाठी तक्रार निवारण यंत्रणा

६७. (१) पोलीस महासंचालक राज्य शासनाच्या परवानगीने पोलीस कर्मचाऱ्यांच्या व्यक्तीगत तक्रार निवारण तसेच सामूहिक तक्रारींमध्ये लक्ष घालण्यासाठी न्याय्य, पारदर्शक व सहभागी तक्रार निवारण यंत्रणा निर्माण करेल जी पोलीस संस्थेच्या सर्व स्तरांवर उपलब्ध असेल. यंत्रणा.

(२) या यंत्रणेद्वारे ज्या तक्रारींचे निवारण होऊ शकणार नाही अशा तक्रारी राज्य सुरक्षा आयोगाकडे पाठविल्या जातील, ज्यावर आयोग राज्य शासनास योग्य उपचारात्मक उपाययोजनांच्या शिफारशी करेल.

(३) तक्रारी, त्याची कारणे, त्यांचा पोलीस सेवेच्या कार्यक्षमतेवर व नैतिकतेवर होणारा परिणाम याचे वार्षिक विश्लेषण केले जाईल. राज्य सुरक्षा आयोगाच्या वार्षिक अहवालात या विश्लेषणाचा समावेश करण्यात येईल.

६८. सामान्यपणे पोलीस कर्मचाऱ्यांचे कामाचे सरासरी तास ८ तासांपेक्षा अधिक असणार कामाचे तास. नाहीत याची खातरजमा करण्यासाठी राज्यशासन प्रभावी पावले उचलेल :

परंतु, असे की अपवादात्मक परिस्थितीत पोलीस कामाचे तास १२ किंवा त्यापेक्षा जास्त वाढविता येतील. अशा परिस्थितीत पोलीस कर्मचाऱ्यांना पुरेशी नुकसानभरपाई व सुविधा पुरविल्या जातील.

प्रकरण - १२

पोलिसांविरुद्धातील सर्वसाधारण गुन्हे, पोलिसांनी केलेले गुन्हे व कार्यात्मक बाबी :

पोलिसांच्या कामात अडथळा. ६९. (१) पोलीस कर्मचाऱ्याला त्याची कार्ये व कर्तव्ये बजावण्यात अडथळा निर्माण करणारी कोणीही व्यक्ती आरोप सिद्ध झाल्यानंतर तीन महिन्यांपेक्षा अधिक नाही एवढ्या कालावधीचा कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीसाठी पात्र असेल.

पोलीस गणवेशाचा अनधिकृत वापर. (२) राज्य शासनाने सर्वसाधारण वा विशेष आदेशान्वये यासाठी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याच्या परवानगीशिवाय, पोलीस सेवेचा सदस्य नसलेल्या व्यक्तीने पोलिसांचा गणवेश किंवा गणवेशातील विशेष खुणांसारखा दिसणारा अन्य वेष परिधान केल्यास आरोप सिद्ध झाल्यानंतर त्यास सहा महिन्यांपेक्षा अधिक नाही एवढ्या कालावधीचा तुरुंगवास शिक्षा किंवा दंड किंवा दोन्ही होऊ शकेल.

(३) पोलीस सेवेत न राहिलेल्या कोणाही व्यक्तीने त्यास पोलीस सेवेत असताना कर्तव्य बजावण्यासाठी देण्यात आलेले साहित्य, गणवेश, साजसरंजाम, नियुक्तीचे प्रमाणपत्र व अन्य बाबी परत न केल्यास, अशी व्यक्ती न्यायालयात आरोप सिद्ध झाल्यानंतर दंडास पात्र असेल.

(४) कोणताही फायदा मिळविण्यासाठी कोणाही व्यक्तीने पोलीस अधिकाऱ्याची दिशाभूल करणारे किंवा चुकीचे विधान केल्यास, अशी व्यक्ती न्यायालयात आरोप सिद्ध झाल्यानंतर तीन महिन्यांपर्यंत इतक्या कारावासास किंवा दंडास किंवा दोन्हीस पात्र असेल.

पोलीस कर्मचाऱ्याचा कर्तव्याप्रति हलगर्जीपणा. ७०. (१) पोलीस कर्मचारी असलेल्या कोणाही व्यक्तीने :-

(क) पोलीस सेवेच्या सदस्यांना लागू असलेल्या कोणत्याही कायदेशीर तरतुदी, प्रक्रिया, नियम विनियम यांचा जाणिवपूर्वक भंग केल्यास किंवा त्याकडे दुर्लक्ष केल्यास किंवा ;

(ख) कोणत्याही कायदेशीर कारणाशिवाय फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम १५४ नुसार घटनेची पहिली खबर न नोंदविल्यास किंवा ;

(ग) कर्तव्यावर असताना नशेत आढळल्यास किंवा;

(घ) कर्तव्य टाळण्यासाठी स्वेच्छेने स्वतःला इजा करवून घेतल्यास किंवा आजार वा दुखापतीचा आव आणल्यास किंवा बहाणा केल्यास किंवा;

(च) पोलीस अधिकाऱ्यास शोभणार नाही असे कोणतेही कृत्य केल्यास;

त्यास आरोप सिद्ध झाल्यानंतर तीन महिन्यांपेक्षा कमी नाही इतक्या कालावधीचा कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीही होऊ शकेल.

(२) पोलीस कर्मचारी असलेली कोणीही व्यक्ती;

(क) भ्याडपणासाठी दोषी आढळल्यास किंवा;

(ख) एकवीस दिवसांपेक्षा अधिक काळ परवानगी शिवाय कर्तव्यावर गैरहजर राहिल्यास किंवा तीने कर्तव्य बजावण्याचे सोडून दिल्यास किंवा;

(ग) दुसऱ्या पोलीस अधिकाऱ्याविरोधात गुन्हेगारी बळाचा वापर केल्यास किंवा मोठ्या प्रमाणावर इतरांना अवमानकारक वागणूक दिल्यास किंवा;

(घ) कोणताही संप, मिरवणूक (मोर्चा), निदर्शनामध्ये सहभागी झाल्यास किंवा कोणत्याही प्रकारच्या संपाचा अवलंब केल्यास वा प्रोत्साहन दिल्यास, किंवा अधिकारी व्यक्तीकडून कोणतीही गोष्ट मान्य करवून घेण्यासाठी जबरदस्ती किंवा बळाचा वापर केल्यास किंवा;

(च) इतर पोलीस कर्मचारी किंवा कोणाही व्यक्तीच्या संबंधात लैंगिक अत्याचारासाठी दोषी आढळल्यास अशा व्यक्तीस आरोप सिद्ध झाल्यानंतर एक वर्षापेक्षा कमी नाही इतक्या कालावधीचा कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीही होऊ शकेल.

(३) पोलीस कर्मचारी असलेली कोणीही व्यक्ती.—

अटक, झडती
व जप्ती.

(क) कायदेशीर अधिकाराशिवाय किंवा वाजवी कारणाशिवाय कोणत्याही इमारतीत, तंबूत जागेत किंवा जहाजात शिरल्यास किंवा तीने झडती घेतल्यास किंवा शिरण्यास वा झडती घेण्यास कारणीभूत ठरल्यास किंवा;

(ख) बेकायदेशीरपणे किंवा वाजवी कारणाशिवाय कोणाही व्यक्तीची मालमत्ता जप्त केल्यास किंवा;

(ग) बेकायदेशीरपणे किंवा वाजवी कारणाशिवाय कोणाही व्यक्तीला अटक, स्थानबद्ध केल्यास किंवा झडती घेतल्यास किंवा;

(घ) बेकायदेशीर किंवा वाजवी कारणाशिवाय कोणाही अटक केलेल्या व्यक्तीस दंडाधिकाऱ्यासमोर किंवा ज्या अधिकाऱ्यासमोर अशा व्यक्तीस सादर करण्यासाठी सदर कर्मचारी अधिनियमाने बांधील आहे अशा अधिकाऱ्यासमोर सादर करण्यात विलंब लावल्यास किंवा;

(च) त्याच्या ताब्यातील किंवा कर्तव्य बजावीत असताना त्याच्या संपर्कात येणाऱ्या कोणाही व्यक्तीचा छळ केल्यास वा अशा व्यक्तीसोबत कोणत्याही प्रकारे अमानवी किंवा बेकायदेशीर व्यक्तीगत हिंसा वा मोठ्या प्रमाणावर गैरवर्तणूक केल्यास किंवा;

(छ) अधिनियमाने त्याच्या अधिकारात नसलेली भीती दाखविल्यास किंवा आश्वासन दिल्यास अशा व्यक्तीस आरोप सिद्ध झाल्यानंतर एक वर्षापेक्षा कमी नाही इतक्या कालावधीचा कारावास किंवा दंड किंवा दोन्हीही होऊ शकेल.

७९. (१) कोणाही व्यक्तीने कोणत्याही रस्त्यावर किंवा मार्गावर किंवा रहदारीच्या मार्गावर किंवा कोणत्याही मोकळ्या जागेत किंवा या कलमाच्या उद्दिष्टासाठी राज्य शासनाने किंवा स्थानिक स्वराज्य संस्थेने विशेष करून अधिसूचित केलेल्या क्षेत्रामध्ये रहिवाशांना किंवा वाटसरूंना त्रास होईल किंवा गैरसोईचा होईल किंवा धोकादायक होईल असा पुढीलपैकी कोणताही गुन्हा केल्यास तो आरोप सिद्ध झाल्यानंतर दंडास पात्र ठरेल:—

लोकांनी केलेले
गुन्हे.

(क) गुराढोरांना मोकट सोडणे, किंवा गुरे किंवा वाहनांना माल चढविण्यासाठी किंवा उतरविण्यासाठी किंवा प्रवासी चढू देण्यासाठी किंवा उतरू देण्यासाठी जो वेळ लागतो त्यापेक्षा अधिक काळ उभे करणे, किंवा लोकांना गैरसोईचे होईल किंवा धोकादायक ठरेल अशा पद्धतीने वाहन सोडून जाणे;

(ख) नशेत किंवा दंगेखोर आढळणे;

(ग) त्याच्या ताब्यातील किंवा अखत्यारितील विहीर, टाकी, पोकळी / खड्डा किंवा इतर धोकादायक जागा किंवा बांधकाम योग्य पद्धतीने संरक्षित न करणे किंवा त्याला कुंपण न घालणे किंवा सार्वजनिक ठिकाणी धोकादायक परिस्थिती निर्माण करणे;

(घ) मालमत्तेच्या ताबेदाराची पूर्व-परवानगी न घेता भिंती, इमारती किंवा इतर बांधकामावर भिंतीचित्र काढणे, लिहीणे, सूचना किंवा जाहिराती चिकटविणे वा त्यास कुरूप बनविणे;

(च) शासनाच्या मालकीचे वाहन, इमारत किंवा त्यास जोडलेली जमीन वा मैदान येथे हेतुपुरस्सर प्रवेश करणे व पुरेशा कारणाशिवाय तेथे थांबणे;

(छ) जाणीवपूर्वक अफवा पसरविणे, चुकीची सूचना देऊन पोलीस, अग्नीशमन दल किंवा इतर कोणत्याही अत्यावश्यक सेवेची दिशाभूल करणे;

(ज) लोकांना सूचना देणाऱ्या यंत्रणेचे हेतुपुरस्सर नुकसान करणे वा त्याचा घातपात घडवणे;

(झ) लोकांमध्ये घबराट पसरविण्याच्या उद्देशाने जाणिवपूर्वक व हेतुपुरस्सर अत्यावश्यक सेवांचे नुकसान करणे;

(ट) कोणत्याही शासकीय इमारतीमध्ये सक्षम अधिकाऱ्याने प्रदर्शित केलेल्या जाहीर सूचनेच्या विपरीत कृती करणे :

परंतु असे की, संबंधित कार्यालयाच्या प्राधिकृत अधिकाऱ्याने तक्रार केल्यावरच पोलीस अशा गुन्ह्याची दखल घेतील;

(ठ) असभ्य हावभाव, हाक मारणे याद्वारे महिलेला त्रास देणे.

परंतु असे की, पीडित व्यक्तीने तक्रार केल्यावर फक्त पोलीस या गुन्ह्याची दखल घेतील.

(२) वरील पोट-कलम (१) मध्ये नमूद केलेला कोणताही गुन्हा करणाऱ्या कोणाही व्यक्तीस वॉरंट शिवाय ताब्यात घेणे कोणत्याही पोलीस अधिकाऱ्यासाठी कायदेशीर ठरेल.

(३) पोट-कलम (१) अंतर्गत नमूद कोणताही गुन्हा करणारी व्यक्ती पुन्हा दोषी आढळल्यास वाढीव शिक्षेस पात्र ठरेल.

निर्देश व
जाहीर सूचना
देण्याची पद्धत.

७२. (१) या प्रकरणांतर्गत जारी करावयाचे सर्व सर्वसाधारण निर्देश, विनियम आणि जाहीर सूचना जिल्हा दंडाधिकाऱ्याचे कार्यालय, तहसील कार्यालय, स्थानिक क्षेत्रातील पंचायत कार्यालय तसेच बाधीत / संबंधित वस्तीत सूचनेशी संबंधित ठिकाणी किंवा इमारतीजवळ ठळकपणे प्रत चिकटवून किंवा दवंडी पिटवून किंवा स्थानिक वर्तमानपत्रात किंवा इतर प्रसार माध्यमात जाहीर करून किंवा पोलीस अधीक्षक किंवा पोलीस आयुक्तास योग्य वाटेल अशा इतर कोणत्याही माध्यमातून प्रकाशित केली जाईल :

परंतु असे की, कोणताही विनियम तात्काळ अंमलात आणणे लोकहिताचे असल्याबाबत पोलीस अधीक्षक किंवा आयुक्ताचे समाधान झाल्यास तो तसे निर्देश किंवा विनियम पूर्व प्रकाशनाशिवाय अंमलात आणू शकेल.

(२) या कलमांतर्गत जारी करावयाचे कोणतेही निर्देश किंवा विनियम नगरपालिका, महानगर पालिका किंवा स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या इतर कोणत्याही अधिनियमातील, नियमांतील वा उपविधीतील तरतुदींशी संबंधित असल्यास असे निर्देश किंवा विनियम हे त्या संबंधित अधिनियम, नियम वा उपविधीच्या अधीन राहतील.

७३. (१) शासनाने यासाठी प्राधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याच्या परवानगीशिवाय किंवा त्याने तयार केलेला गुन्हाच्या वस्तुस्थितीचा लेखी अहवाल असल्याशिवाय सदर अधिनियमांतर्गत कोणत्याही न्यायालयाला पोलीस अधिकारी आरोपी असलेल्या कोणत्याही गुन्हाची दखल घेता येणार नाही. पोलीसांवर खटला चालविणे.

(२) फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ३०० च्या अधिन राहून या अधिनियमांतर्गत शिक्षेस पात्र असेल अशा कोणत्याही अपराधासाठी, इतर कोणत्याही अधिनियमान्वये कोणत्याही व्यक्तीस खटला भरून तीस शिक्षा होण्यास किंवा इतर कोणत्याही अधिनियमान्वये शिक्षेस पात्र असणाऱ्या एखाद्या अपराधाबद्दल तिच्यावर या अधिनियमान्वये खटला भरून तीस शिक्षा देण्यास प्रतिबंध होतो असा या अधिनियमातील कोणत्याही मजकुराचा अर्थ लावण्यात येणार नाही.

७४. (१) कलम १६ च्या पोट-कलम (३) च्या खंड (ग) व कलम ७० अंतर्गत शिक्षेस पात्र असलेल्या गुन्हांची नोंद घेणारे न्यायालय आरोपी व्यक्तीवर बजावावयाच्या समन्सवर असे नमूद करेल की, आरोपाची सुनावणी होण्यापुर्वी विनिर्दिष्ट तारखेपर्यंत आरोपी व्यक्तीने आपणास अपराध कबूल असल्याबद्दल नोंदणी डाकेने कळवावे व न्यायालयाने विनिर्दिष्ट केलेली रक्कम न्यायालयाकडे पाठवावी. विशिष्ट खटले संक्षिप्त रीतीने निकाली काढणे.

(२) जर आरोपीने अपराध मान्य केल्यास व पोट-कलम (१) मध्ये नमूद विनिर्दिष्ट रक्कम पाठविल्यास त्याचे विरुद्ध गुन्हाच्या बाबतीत कोणतीही पुढील कार्यवाही केली जाणार नाही.

७५. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ३८६ ते ३८९ आणि भारतीय दंड संहिता, दंडाची वसुली. १८६० च्या कलम ६४ ते ७० मधील दंडाधिकाऱ्याने लावलेल्या दंड व शास्तीच्या वसुलीसंदर्भातील तरतुदी या अधिनियमांतर्गत दंडाधिकाऱ्यासमोर आरोप सिध्द झाल्यानंतर लावावयाच्या दंड व शास्तीस लागू होतील :

परंतु असे की, भारतीय दंड संहिता, १८६० च्या कलम ६५ मध्ये काहीही म्हटले असले तरी या अधिनियमाच्या कलम १६ च्या पोट-कलम (३) च्या खंड (ग) आणि ७१ अंतर्गत दंडाची शिक्षा झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीस अशा दंडाचा भरणा करण्यात कसूर केल्यास आठ दिवसांपेक्षा अधिक नसलेल्या कालावधीसाठी तुरुंगवास होऊ शकेल.

७६. फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम ४६८ मध्ये तरतूद करण्यात आलेली कार्यवाहीची कालमर्यादा उलटून गेल्यानंतर सदर प्रकरणांतर्गत कोणत्याही गुन्हाची दखल कोणतेही न्यायालय मर्यादा. घेणार नाही.

प्रकरण १३

संकीर्ण

पोलीस जिल्हा अधीक्षकाचे अधिकार पोलीस आयुक्ताने चालवणे. ७७. या अधिनियमाच्या कलम ६ च्या पोट-कलम (३) अंतर्गत अधिसूचित केलेल्या संबंधित क्षेत्रात पोलीस आयुक्त किंवा त्याच्या वतीने प्राधिकृत केलेला इतर अधिकारी सदर अधिनियमांतर्गत विषय केलेले जिल्हा पोलीस अधीक्षकाचे सर्व अधिकार, कार्ये व कर्तव्ये पार पाडेल.

शुल्क व बक्षिसे. ७८. या अधिनियमांतर्गत जारी करण्यात आलेल्या अनुज्ञप्ती किंवा लेखी परवानग्यांसाठी देण्यात आलेले शुल्क, पोलीस अधिकाऱ्यांनी आदेशिका बजावल्याबद्दल दिलेल्या सर्व रकमा आणि माहिती देणारे म्हणून पोलीस अधिकाऱ्यांस विधिअन्वये देणे झालेली सर्व बक्षिसे, समपहरणे, दंडाखालच्या सर्व रकमा, किंवा त्यांचे हिस्से हे, अशी जी कोणतीही फी किंवा रक्कम, त्यावेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही अधिनियमाच्या उपबंधान्वये जेथवर त्या कोणत्याही स्थानिक प्राधिकरणाच्या असतील तेथवर ती फी किंवा रक्कम खेरीजकरून, राज्य शासनाकडे जमा करण्यात येईल :

परंतु असे की, शासनाची मान्यता घेऊन किंवा त्या बाबतीत राज्य शासनाने केलेल्या कोणत्याही नियमाद्वारे अशी कोणतीही बक्षिसे किंवा अशी कोणतीही दंडादाखल घेतलेली किंवा दंडाची सगळी रक्कम किंवा तिचा कोणताही भाग, खास सेवेबद्दल पोलीस अधिकाऱ्यास किंवा दोन किंवा अधिक पोलीस अधिकाऱ्यांमध्ये वाटून देता येईल.

आदेश व अधिसूचना सिद्ध करण्याची पद्धत. ७९. या अधिनियमातील कोणत्याही तरतुदी अंतर्गत राज्य शासनाने किंवा दंडाधिकाऱ्याने किंवा अधिकाऱ्याने प्रसिद्ध केलेला किंवा दिलेला कोणताही आदेश किंवा अधिसूचना योग्य रीतीने प्रसिद्ध केली आहे किंवा जारी केली आहे हे, या आदेश वा अधिसूचनेची शासकीय राजपत्रातील प्रत, किंवा दंडाधिकाऱ्याने संबंधित अधिकाऱ्याने सही केलेली प्रत व त्यास लागू असलेल्या अधिनियमाच्या कलमातील तरतुदीनुसार प्रसिद्ध किंवा जारी करण्यात आलेल्या मूळ आदेश किंवा अधिसूचनेची खरी नक्कल असल्याचे सदर दंडाधिकाऱ्याने वा अधिकाऱ्याने प्रमाणित केलेल्या आदेशाची प्रत सादर करून सिद्ध करता येईल.

नियम व आदेशांची वैधता. ८०. या अधिनियमातील किंवा या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमातील कोणत्याही तरतुदी अन्वये किंवा बहुतांशी त्यास अनुसरून केलेला किंवा प्रसिद्ध केलेला नियम, विनियम, आदेश, निर्देश, अधिसूचना, अभिनिर्णय, चौकशी किंवा त्यानुसार केलेले कोणतेही कृत्य, त्या कार्यपद्धतीत कोणताही दोष असल्याच्या किंवा कोणतीही नियमबाह्यता झाल्याच्या कारणावरून बेकायदेशीर, रद्द, अवैध किंवा अपुरी आहे असे समजण्यात येणार नाही.

८१. आयुक्त, दंडाधिकारी, किंवा पोलीस अधिकारी यांचे पद रिकामे झाल्याच्या परिणामी, कोणताही अधिकारी, असा आयुक्त, दंडाधिकारी किंवा पोलीस अधिकारी यांच्या पदाचा कार्यभार धारण करील किंवा त्याच्या पदावर हंगामी किंवा कायम स्वरूपात येईल तर असा अधिकारी यथास्थिती असा आयुक्त, दंडाधिकारी किंवा पोलीस अधिकारी यांना या अधिनियमान्वये अनुक्रमे प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करण्यास आणि त्यांचेवर लादण्यात आलेली कर्तव्ये पार पाडण्यास सक्षम असेल.

८२. (१) या अधिनियमातील तरतुदीनुसार मंजूर करण्यात आलेल्या कोणत्याही अनुज्ञप्ती किंवा लेखी परवानगीत, ज्या मुदतीसाठी व ज्या जागेसाठी ती देण्यात आली आहे ती मुदत व ती जागा आणि ज्या शर्ती व निर्बंधांच्या अधीन राहून अशी परवानगी देण्यात आली आहे त्या शर्ती व निर्बंध विनिर्दिष्ट करण्यात येतील. अशी अनुज्ञप्ती वा लेखी परवानगी सक्षम अधिकाऱ्यांच्या सहीने देण्यात येईल व त्यासाठी सदर अधिनियमाच्या कोणत्याही नियमान्वये विहित करण्यात आलेले शुल्क आकारण्यात येईल.

(२) या अधिनियमान्वये मंजूर केलेली कोणतीही अनुज्ञप्ती किंवा लेखी परवानगी जर ती ज्या शर्ती व निर्बंधांच्या अधीन राहून देण्यात आली होती त्यापैकी कोणत्याही शर्ती वा निर्बंधाचा ती दिलेल्या व्यक्तीकडून भंग करण्यात आला असेल किंवा अशी शर्त किंवा निर्बंध टाळण्यात आला असेल किंवा अशा अनुज्ञप्ती किंवा परवानगीचा संबंध असलेल्या कोणत्याही बाबतीमध्ये कोणत्याही अपराधाबद्दल अशा व्यक्तीस सिद्धापराधी ठरविण्यात आले असेल तर, सक्षम प्राधिकाऱ्याकडून कोणत्याही वेळी ती निलंबित करण्यात येईल किंवा रद्द करण्यात येईल.

(३) अशी लेखी परवानगी किंवा अनुज्ञप्ती रद्द करण्यात येईल तेव्हा किंवा ती ज्या मुदतीसाठी मंजूर केली होती ती मुदत संपेल तेव्हा ज्या व्यक्तीस सदर अनुज्ञप्ती किंवा परवानगी मंजूर करण्यात आली होती ती व्यक्ती यथास्थिती, ती अनुज्ञप्ती किंवा परवानगी निलंबित किंवा रद्द करणारा आदेश रद्द करण्यात येईपर्यंत किंवा अनुज्ञप्ती किंवा परवानगीचे नुतनीकरण येईपर्यंत अनुज्ञप्ती किंवा परवानगीशिवाय आहे असे सदर अधिनियमांच्या सर्व प्रयोजनांसाठी समजले जाईल.

(४) अशी कोणतीही अनुज्ञप्ती किंवा परवानगी ज्या व्यक्तीस मंजूर करण्यात आली असेल अशी प्रत्येक व्यक्ती अनुज्ञप्ती किंवा लेखी परवानगी अंमलात असेल त्या मुदतीत सर्व वाजवीवेळी, पोलीस अधिकाऱ्याने तशी मागणी केल्यास सदर अनुज्ञप्ती किंवा परवानगी सादर करील.

स्पष्टीकरण : या कलमाच्या प्रयोजनाकरिता, ज्या व्यक्तिला अनुज्ञप्ती किंवा लेखी परवानगी मंजूर करण्यात आली असेल त्या व्यक्तीच्या वतीने काम करणारा नोकर किंवा अन्य अभिकर्ता याने केलेले असे कोणतेही उल्लंघन किंवा अशी टाळाटाळ किंवा त्यावर सिद्ध झालेला आरोप हा अनुज्ञप्ती किंवा परवानगी मंजूर करण्यात आलेल्या व्यक्तीने केला आहे असे समजण्यात येईल.

जाहीर सूचना ८३. या अधिनियमातील कोणत्याही तरतुदी अंतर्गत द्यावयाची जाहीर सूचना लेखी असेल व देणे. सक्षम प्राधिकाऱ्याच्या सहीने बाधीत वस्तीत ठळक जागी प्रत चिकटवून किंवा दवंडी पिटवून तीची घोषणा करून किंवा स्थानिक वर्तमानपत्रात इंग्रजी किंवा हिंदी किंवा स्थानिक भाषेत जसे प्राधिकाऱ्यास योग्य वाटेल तशी जाहीर करून किंवा यापैकी दोन किंवा अधिक माध्यमातून किंवा योग्य वाटेल अशा इतर कोणत्याही माध्यमातून प्रकाशित केली जाईल.

परंतु असे की, कोणताही विनियम तात्काळ अंमलात आणणे लोकहिताचे असल्याबाबत सक्षम प्राधिकाऱ्याचे समाधान झाल्यास तो तसे निर्देश किंवा विनियम पूर्व प्रकाशनाशिवाय अंमलात आणू शकेल.

सक्षम प्राधिकाऱ्याची मान्यता सिद्ध करणे. ८४. कोणतेही कृत्य करणे किंवा न करणे किंवा कोणत्याही गोष्टीची वैधता ही या अधिनियमांतर्गत सक्षम प्राधिकाऱ्याच्या संमतीवर, मान्यतेवर, घोषणेवर, अभिप्रायावर किंवा समाधानावर अवलंबून असेल तेव्हा अशी मान्यता, घोषणा, अभिप्राय किंवा समाधान यांचा आशय असलेला, सक्षम प्राधिकाऱ्याने सही केलेला लेखी दस्तऐवज हा त्याबद्दलचा पुरेसा पुरावा असेल.

दस्तऐवजांवर सही. ८५. आवाहनपत्र किंवा अधिपत्र किंवा झडतीबद्दलचे अभिपत्र नसेल अशा प्रत्येक अनुज्ञप्तीवर, सूचनेवर किंवा इतर दस्तऐवजावर या अधिनियमान्वये किंवा त्या अंतर्गत बनविलेल्या नियमान्वये सक्षम प्राधिकाऱ्याची सही असणे आवश्यक असेल अशा दस्तऐवजावर सक्षम प्राधिकाऱ्याची प्रतिरूप सही मुद्रांकित केली असेल तरी सदर दस्तऐवज हा योग्य रितीने सही केलेला आहे असे समजण्यात येईल.

नियम बनविण्याचा अधिकार. ८६. या अधिनियमाचे प्रयोजन पार पाडण्याकरीता नियम बनविण्याचा अधिकार राज्य शासनास असेल.

अडचणी दूर करण्याचा अधिकार. ८७. (१) या अधिनियमातील तरतुदी अंमलात आणताना कोणतीही अडचण निर्माण झाल्यास राज्य शासन राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे अडचण दूर करण्यासाठी आवश्यक किंवा त्यास योग्य वाटेल अशी तरतूद करेल.

(२) या कलमांतर्गत जारी करण्यात आलेली प्रत्येक अधिसूचना जारी करण्यात आल्यानंतर शक्य तेवढ्या लवकर राज्य विधान मंडळासमोर ठेवली जाईल.

नियम व अधिनियम ८८. (१) या अधिनियमांतर्गत प्रत्येक नियम आणि विनियम राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे केला जाईल.

राजपत्रात अधिसूचित करणे. (२) या अधिनियमान्वये राज्य शासनाने केलेला प्रत्येक नियम तो करण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, विधान मंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे, ते एका सत्राने बनलेल्या अथवा दोन किंवा अधिक क्रमवर्ती सत्रे मिळून बनलेल्या अशा एकूण तीस दिवसांच्या कालावधीकरिता सत्रासीन असताना ठेवला जाईल, आणि पुर्वोक्त सत्राच्या किंवा क्रमवर्ती सत्रांच्या पाठोपाठचे सत्र संपण्यापूर्वी जर, त्या नियमात किंवा अधिसूचनेत कोणतेही फेरबदल करण्याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले अथवा तो नियम तयार करण्यात येऊ नये याबाबत दोन्ही सभागृहांचे मतैक्य झाले तर,

त्यानंतर तो नियम अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल किंवा यथास्थिती मुळीच अंमलात येणार नाही. तथापि, अशा कोणत्याही फेरबदलामुळे किंवा शून्यीकरणामुळे, तत्पूर्वी त्या नियमाखाली करण्यात आलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेस बाधा येणार नाही.

८९. पीडित व्यक्ती विलोपनासाठी कोणताही नियम किंवा आदेश फिरवण्यासाठी किंवा हितसंबंधी त्यात बदल करण्यासाठी राज्य शासनास अर्ज करू शकेल, या अधिनियमाद्वारे प्रदान केलेल्या व्यक्तींना नियम प्राधिकारान्वये राज्य शासनाने तयार केलेला कोणताही नियम किंवा आदेश जो जनतेला किंवा आदेश रद्द विशिष्ट वर्गाच्या व्यक्तींना काही कर्तव्य किंवा कृती पार पाडण्यासाठी भाग पाडील, किंवा त्यात करणे, फरक वर्णन केलेल्या रीतीने त्यांना स्वतःला किंवा त्यांच्या नियंत्रणातील व्यक्तींना कृती करण्यास किंवा करणे, राज्य आदेश देण्यास भाग पाडील, अशा प्रकरणात, उपरोल्लेखित नियम किंवा आदेश विलोपित शासनाकडे अर्ज. करण्यासाठी, तो फिरवण्यासाठी किंवा त्यात फेरफार करण्यासाठी कोणतीही पीडित व्यक्ती करण्यासाठी, तो फिरवण्यासाठी किंवा त्यात फेरफार करण्यासाठी कोणतीही पीडित व्यक्ती राज्य शासनाकडे निवेदन करण्यास सक्षम असेल.

९०. (१) मुंबई पोलीस अधिनियम, १९५१ याद्वारे निरसीत करण्यात येत आहे. निरसन व व्यावृत्ती.

(२) अशा निरसनात काहीही असले तरीही निरसित अधिनियमांतर्गत केलेली कोणतीही कृती किंवा कार्यवाही किंवा इतर कोणतीही गोष्ट ही सदर अधिनियमाच्या संबंधित तरतुदी अंतर्गत केली गेल्याचे समजले जाईल.

(३) निरसित अधिनियमातील कोणत्याही तरतुदी अन्वये सर्व निर्देश हे सदर अधिनियमाच्या तत्सम तरतुदीन्वये असल्याचा अर्थ लावण्यात येईल.

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन

भारतामध्ये पोलीस दलाची स्थापना ब्रिटीशांच्या काळात १८६१ च्या पोलीस अधिनियमानुसार झाली. ब्रिटीश सत्तेचे रक्षण करण्यासाठी व असंतोष चिरडण्यासाठी निर्माण करण्यात आलेल्या पोलिसांची भूमिका दडपशाहीची असणे साहजिकच होते. मात्र स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर पोलिसांच्या भूमिकेमध्ये, कार्यपद्धतीमध्ये, मुल्यांमध्ये आमुलाग्र बदल होणे अपेक्षित होते. दुर्दैवाने पोलीस यंत्रणेत असे बदल घडून आले नाहीत.

आज राज्यातील पोलीस सेवेचे नियमन मुंबई पोलीस अधिनियम, १९५१ द्वारे होत आहे. या अधिनियमाची पाळेमुळे १८६१ च्या अधिनियमात आहेत. पोलीस दल स्वायत्त, पारदर्शक, लोकांच्या आकांक्षांप्रति व मानवी हक्कांप्रति संवेदनशील व जनतेस उत्तरदायी असावे ही लोकशाहीप्रधान राज्याची गरज आहे. भारताचे संविधान या तत्त्वांचा पुरस्कार करणारे आहे व राज्याकडून संविधानाची हीच अपेक्षा आहे.

पोलीस कायद्यात सुधारणा व्हाव्यात यासाठी अनेक संस्था, माजी पोलीस अधिकारी आग्रही आहेत. आण्णबाणी पश्चात १९७७ साली नेमलेल्या राष्ट्रीय पोलीस आयोगासह केंद्र शासनाने नेमलेल्या विविध समित्यांनी पोलीस अधिनियमातील सुधारणांचा आग्रह धरला होता. सर्वोच्च न्यायालयानेही प्रकाश सिंग वि. भारत सरकार या खटल्यामध्ये राज्यांना नवीन पोलीस अधिनियम तयार करण्याचे आदेश दिलेले आहेत.

सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार राज्य सुरक्षा आयोग, पोलीस आस्थापना मंडळ, पोलीस उत्तरदायित्व प्राधिकरण व पोलीस तक्रार प्राधिकरण यांच्या तरतुदी असणारा, सांविधानिक मुल्यांची जपणूक करणारा, एकविसाव्या शतकातील आव्हानांना सामोरे जाऊ शकणारा कायदा राज्याने अधिनियमित करण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

वरील उद्दिष्टे साध्य करणे हा उक्त विधेयकाचा हेतू आहे.

विधान भवन :

मुंबई,

दिनांक : ३ नोव्हेंबर २०१२.

देवेंद्र फडणवीस,

प्रभारी सदस्य.

वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे जापन

या विधेयकात, वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे पुढील प्रस्ताव अंतर्भूत आहेत :—

खंड १ (२). या खंडाद्वारे, हा अधिनियम ज्या दिनांकास अंमलात येईल तो दिनांक **राजपत्रातील** अधिसूचनेन्वये नेमून देण्याचा अधिकार राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १ (१). या खंडाद्वारे, **राजपत्रातील** अधिसूचनेन्वये विशिष्ट कालावधीसाठी अत्यावश्यक सेवा घोषित करण्याचा अधिकार राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २१ (१). या खंडाद्वारे, **राजपत्रातील** अधिसूचनेन्वये राज्यातील रेल्वे क्षेत्राचा समावेश असलेले एक किंवा त्यापेक्षा अधिक विशेष पोलीस जिल्हे निर्माण करून त्या प्रत्येक जिल्ह्यासाठी पोलीस अधीक्षक, एक किंवा अधिक सहायक, उप अधीक्षक व योग्य वाटतील एवढे इतर अधिकारी नियुक्त करण्याचा अधिकार राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ८७ (१). या खंडाद्वारे, या अधिनियमातील तरतुदी अंमलात आणताना कोणतीही अडचण निर्माण झाल्यास त्या दूर करण्याचा अधिकार राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ८८. या खंडाद्वारे, राज्य शासनास या अधिनियमाची प्रयोजने पार पाडण्यासाठी नियम करण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले आहे.

२. वैधानिक अधिकार, सोपविण्यासंबंधीचे वरील प्रस्ताव सामान्य स्वरूपाचे आहेत.

विधान भवन :

मुंबई,

दिनांक : ५ एप्रिल २०१३.

डॉ. अनंत कळसे,

प्रधान सचिव,

महाराष्ट्र विधानसभा.

१३

शुक्रवार, एप्रिल ५, २०१३/चैत्र १५, शके १९३५

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

महाराष्ट्र विधानसभेत दिनांक ५ एप्रिल २०१३ रोजी पुरःस्थापित करण्यात आलेले खालील विधेयक महाराष्ट्र विधानसभा नियम ११६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे :—

L. A. BILL No. XXXVIII OF 2012.

A BILL

FURTHER TO AMEND THE INDIAN PENAL CODE, 1860 IN ITS
APPLICATION TO THE STATE OF MAHARASHTRA.

सन २०१२ चे विधानसभा विधेयक क्रमांक ३८.

भारतीय दंड संहिता, १८६० महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना,
त्यात आणखी सुधारणा करण्याकरिता विधेयक.

ज्याअर्थी, यात यापुढे दिलेल्या प्रयोजनासाठी, भारतीय दंड संहिता, १८६० हा महाराष्ट्र राज्यास सन १८६०
लागू असताना त्यात आणखी सुधारणा करणे इष्ट आहे ; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या चा ४५.
त्रेसष्टाव्या वर्षी, याद्वारे, पुढीलप्रमाणे अधिनियम करण्यात येत आहे :—

संक्षिप्त नाव १. (१) या अधिनियमास, भारतीय दंड संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, २०१२ असे
व प्रारंभ. म्हणावे.

(२) तो, राज्य शासन राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे नियत करील अशा दिनांकास अंमलात येईल.

२. भारतीय दंड संहिता, १८६०, महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना त्याच्या कलम ३७७ सन १८६० चा अधिनियम मध्ये,— क्रमांक ४५

(१) “आजीव कारावासाची, किंवा दहा वर्षेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कोणत्यातरी एका वर्णनाच्या कारावासाची शिक्षा होईल व तो द्रव्यदंडासही पात्र होईल.” या मजकुराऐवजी याच्या कलम ३७७ ची सुधारणा. “दहा वर्षापेक्षा कमी असणार नाही पण ती आजीव असू शकेल इतक्या कारावासाची शिक्षा होईल व तो द्रव्यदंडासही पात्र असेल” हा मजकूर समाविष्ट करण्यात येईल.

(२) स्पष्टीकरणापूर्वी पुढील परंतुक दाखल करण्यात येईल :—

“परंतु न्यायालय न्यायनिर्णयात पुरेशी व विशेष कारणे नमूद करून, दहा वर्षापेक्षा कमी मुदतीची कोणत्याही एका वर्णनाच्या कारावासाची शिक्षा ठोठावू शकेल.”

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन.

भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३७७ मध्ये अनैसर्गिक अपराधाची व्याख्या करण्यात आली असून सदरहू कलमांतर्गत आजीव कारावासाची किंवा दहा वर्षेपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीची कोणत्यातरी एका वर्णनाच्या कारावासाच्या शिक्षेची तसेच द्रव्यदंडाची तरतूद केलेली आहे. परंतु सध्या विविध हितसंबंधित व्यक्ती व संस्थांकडून सदरहू कलम भारतीय दंड संहितेतून वगळण्यात यावे अशी मागणी जोर धरू पाहत आहे. याकरिता मा. उच्च न्यायालय तसेच सर्वोच्च न्यायालयाचे दार सुद्धा ठोठावण्यात आले आहे. त्यांनी सदरहू कलमातील तरतुदींमुळे भारताच्या राज्य घटनेतील अनुच्छेद २१ अंतर्गत असलेल्या जीवन स्वातंत्र्याचा व त्याअनुषंगाने असलेल्या व्यक्तीच्या एकांताच्या अधिकारांचे (Right to Privacy) उल्लंघन तसेच अनुच्छेद १४ अंतर्गत असलेल्या समानतेच्या अधिकाराचे उल्लंघन होत असल्याचे नमूद केले आहे. तसेच सदरहू कलमाचा पोलीस अधिकाऱ्यांकडून दुरुपयोग होत असल्याचे सुद्धा नमूद केले आहे.

प्रत्येक व्यक्ती ही समाजशील असून प्रत्येक व्यक्तीने, समाजाने निश्चित केलेल्या नितीमूल्यांचे किंवा काही बंधनांचे पालन करणे समाजस्वास्थाकरिता तसेच समाजाच्या तसेच राष्ट्राच्या हिताकरिता व ऐक्याकरिता अपरिहार्य आहे. व्यक्ती हितापेक्षा समाजहितास अधिक प्राधान्य देणे हे त्या व्यक्तीच्या तसेच समाजाच्या हितावह ठरते. अनैसर्गिक अपराधासारख्या बाबी भारताच्या अद्वितीय संस्कृतीच्या, नितीमूल्याच्या तसेच प्रस्थापित प्रथा परंपरेच्या विरुद्ध असल्याने अमान्य तसेच निंदनीय आहेत. भारतीय दंड संहितेतील कलमे ४९४, ४९८, ३७७ इत्यादींना भारतीय संस्कृतीचे, धार्मिक नितीमूल्याचे अधिष्ठान तसेच पाठबळ प्राप्त झालेले आहे. भारतीय दंड संहितेतील कलम ३७७ वगळल्यास कलम ४९४, ४९८ यांसारखी इतरही कलमे सुद्धा भारतीय दंड संहितेतून वगळण्याबाबत मागणी जोर धरू लागेल. कायद्याचा दुरुपयोग होत असल्याने तो कायदाच किंवा संबंधित कलम रद्द करण्यात येणे हे उचित नाही. कायद्याचा दुरुपयोग कसा थांबविता येईल यासंदर्भात उपाययोजना करणे हितावह ठरते.

सबब, सदरहू कलमे भारतीय दंड संहितेतून वगळणे हे व्यक्तीच्या स्वैराचारास आमंत्रण दिल्यासारखे होईल व त्यातून समाजस्वास्थास तसेच राष्ट्राच्या ऐक्यास त्यातून फार मोठा गंभीर धोका निर्माण होऊ शकतो. अशाप्रकारच्या गंभीर गुन्ह्यांना पूर्णपणे पायबंद घालण्याकरिता व गुन्हेगारांच्या मनात शिक्षेची जरब निर्माण करण्याकरिता कठोरातील कठोर शिक्षेची तरतूद करणे आवश्यक झाले आहे.

वरील उद्दिष्टे साध्य करणे हा या विधेयकाचा हेतू आहे.

मुंबई,
दिनांक ६ ऑक्टोबर २०१२.

गिरीश बापट,
प्रभारी सदस्य.

विधान भवन:

मुंबई,
दिनांक ५ एप्रिल २०१३.

डॉ. अनंत कळसे,
प्रधान सचिव,
महाराष्ट्र विधानसभा.